

ΕΦΕΣΟΣ

12

Κ Ο Ι Τ Ι Δ Ε Σ Ε Λ Λ Η Ν Ι Σ Μ Ο Υ

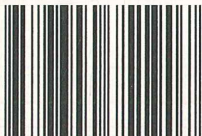
ΧΟΡΗΓΟΣ
ALPHA BANK

Εφεσος

Η μεγαλύτερη ακμή της, ορατή σήμερα στους επισκέπτες, είναι οι δύο πρώτοι μεταχριστιανικοί αιώνες, οπότε και αναδείχθηκε στην τρίτη σε σημασία πόλη της αυτοκρατορίας μετά τη Ρώμη και την Αλεξάνδρεια. Οι επισκέψεις του Αποστόλου Παύλου και η προς Εφεσίους επιστολή του, η εκεί παραμονή του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, καθώς και ο θρύλος για τον εκεί θάνατο της Παναγίας τη συνέδεσαν με τις αρχές του Χριστιανισμού και την ανέδειξαν σε μεγάλο κέντρο προσκυνηματικού τουρισμού.

Η ίδια η πόλη είναι ένας τεράστιος ερειπιώνας με πολλά όμως αναστηλωμένα οικοδομήματα, που της προσδίδουν εντυπωσιακή τρίτη διάσταση. Οι μακροί πλακοστρωμένοι δρόμοι, που ένωναν την πόλη με το λιμάνι, πλασιώνονται από δημόσια και ιδιωτικά οικοδομήματα: Το θέατρο των 24.000 θέσεων, η πρόσοψη της βιβλιοθήκης του Κέλσου, το πρυτανείο και ο ναός του Δομιτιανού, το νυμφαίο του Τραϊανού και ο ναός και η πύλη του Αδριανού, αγορές, λουτρά και θέρμες, καθώς και πλούσιες ιδιωτικές οικίες, όλα αποτελούν μάρτυρες λαμπρού παρελθόντος ευημερίας και καλλιτεχνικής έκφρασης.

ISBN 978-960-475-190-7

9 789604 751907

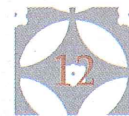
ΧΡΗΜΙΟΣ
ALPHA BANK

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ

Κ Ο Ι Τ Ι Δ Ε Σ Ε Λ Λ Η Ν Ι Σ Μ Ο Υ

ΕΦΕΣΟΣ

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ

Αποψη της Βιβλιοθήκης του Κέλσου

ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΣΤΙΑ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Έφεσος της Εφεσίας Αρτέμιδος και των Αμαζόνων,
 Έφεσος του σκοτεινού φιλόσοφου Ηράκλειτου,
 Έφεσος του Αποστόλου Παύλου και του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου,
 Έφεσος των τουρκόφωνων Ελλήνων του Αγιασολούκ και του Κιρκιντζέ,
 Έφεσος κοπίδα του Ελληνισμού

Ενας τάφος του 14ου αι. π.Χ. αποτελεί την πρώτη ένδειξη ελληνικής παρουσίας στην περιοχή, μάλλον κάποιο μέλος του σταθμού Μυκηναιών εμπόρων. Αλλά από τον 11ο αι. η Έφεσος δέχεται, όπως και όλα τα μικρασιατικά παράλια, μεγάλες ομάδες Ελλήνων της κυρίως Ελλάδος, διωγμένων από τις αναστατώσεις που προκάλεσαν την κατάρρευση του μυκηναικού κόσμου. Η μεταγενέστερη εφεσιακή παράδοση ήθελε τους δικούς της αποίκους προερχόμενους από την Αττική, και γι' αυτό θεωρούσε ως αρχηγό τους τον γιο του τελευταίου βασιλιά της Αθήνας Κόδρου, τον Άνδροκλο.

Η συμβολή της στην ιστορία και στην τέχνη μεγάλη, όπως και ο ρόλος της στην έκδοση των πρώτων κερματικών νομισμάτων, που επινοήθηκαν στη Μικρά Ασία κατά τα τέλη του 7ου αι. από τους ντόπιους Λυδούς και τους Μικρασιάτες Έλληνες. Στο ναό της Αρτέμιδος βρέθηκαν κάποια από τα παλιότερα νομίσματα της ιστορίας, δωρεά του Λυδού βασιλιά Κροίσου. Με τον ίδιο συνδέεται και η κατασκευή του πρώτου μεγάλου ναού της Αρτέμιδος, ο οποίος, μετά την καταστροφή του το 356 από τον Ηρόστρατο, ξανατιάζεται μεγαλύτερος και πλουσιότερος, για να αναδειχθεί σε ένα από τα 7 θαύματα του αρχαίου κόσμου. Τη σημασία της ως μεγάλου καλλιτεχνικού κέντρου υποδηλώνουν και οι Αμαζόνες της Εφέσου, που ήταν αποτέλεσμα προκήρυξης διεθνούς καλλιτεχνικού διαγωνισμού για την κατασκευή αγάλματος Αμαζόνας. Στον διαγωνισμό αυτόν έλαβαν μέρος οι μεγαλύτεροι γλύπτες του 5ου αι., Φειδίας, Πολύκλειτος, Κρησίλας και Φράδμων, που δημιούργησαν από ένα διαφορετικό άγαλμα, καθένα από τα οποία προσπαθεί έως σήμερα η έρευνα να ταυτίσει με βάση τα πολλά ρωμαϊκά αντίγραφα στα οποία σώζονται. Ο πλούτος και η άνθησή της οφειλόταν στο σημα-

ντικό της λιμάνι και άρχισε μετά την καταστροφή της γειτονικής Μιλήτου στην ιωνική επανάσταση του 494. Αργότερα, ο πλούτος και η σημασία της την έκαναν αντικείμενο διεκδίκησης ελληνιστικών ηγεμόνων και ρωμαίων αυτοκρατόρων. Τις μεγαλύτερες ανακαινιστικές ενέργειες τις οφείλει σε έναν από τους διαδόχους του Αλεξάνδρου, στον βασιλιά της Θράκης Λυσίμαχο (νέος πολεοδομικός σχεδιασμός και κατασκευή τείχους), και στο γεγονός ότι ο Αύγουστος την όρισε πρωτεύουσα της επαρχίας της Ασίας.

Η μεγαλύτερη ακμή της, ορατή σήμερα στους επισκέπτες, είναι οι δύο πρώτοι μεταχριστιανικοί αιώνες, οπότε και αναδείχθηκε στην τρίτη σε σημασία πόλη της αυτοκρατορίας μετά τη Ρώμη και την Αλεξάνδρεια. Οι επισκέψεις του Αποστόλου Παύλου και η προς Εφεσίους επιστολή του, η εκεί παραμονή του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, καθώς και ο θρύλος για τον εκεί θάνατο της Παναγίας τη συνέδεσαν με τις αρχές του Χριστιανισμού και την ανέδειξαν σε μεγάλο κέντρο προσκυνηματικού τουρισμού.

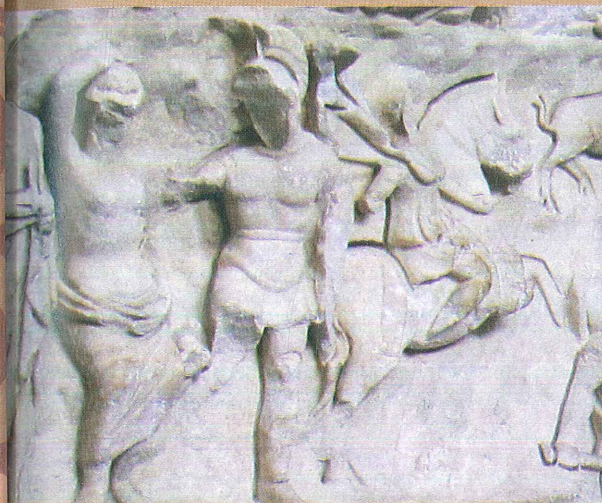
Η ίδια η πόλη είναι ένας τεράστιος ερειπίωνας με πολλά όμως αναστηλωμένα οικοδομήματα, που της προσδίδουν εντυπωσιακή τρίτη διάσταση. Οι μακροί πλακοστρωμένοι δρόμοι, που ένωναν την πόλη με το λιμάνι, πλασιώνονται από δημόσια και ιδιωτικά οικοδομήματα: Το θέατρο των 24.000 θέσεων, η πρόσοψη της βιβλιοθήκης του Κέλσου, το πρυτανείο και ο ναός του Δομιτιανού, το νυμφαίο του Τραϊανού και ο ναός και η πύλη του Αδριανού, αγορές, λουτρά και θερμές, καθώς και πλούσιες ιδιωτικές οικίες, όλα αποτελούν μάρτυρες λαμπρού παρελθόντος ευημερίας και καλλιτεχνικής έκφρασης.

Όλα σώζονται σε πολύ καλή κατάσταση. Όλα, εκτός από το Αρτεμίσιο, από το οποίο δεν επιβιώνει επιτόπου παρά ένας αναστηλωμένος κίονας, κι αυτός μέσα σε λιμνάζοντα νερά και έλη. Λίγη από τη λαμπρότητα του Αρτεμισίου μπορούμε να υποθέσουμε στο Βρετανικό Μουσείο, και στα μουσεία της Βιέννης, της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης, καθώς και στο τοπικό μουσείο του Σελτσούκ, όπου έχουν μεταφερθεί τα σημαντικότερα ευρήματά του.

Πάνος Βαλαβάνης
 καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας
 Πανεπιστημίου Αθηνών

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ

Η αρχαιότερη τεκμηριωμένη παρουσία ελληνικού στοιχείου στην περιοχή της Εφέσου ανάγεται στον 14ο αι. π.Χ. Ένας μυκηναϊκός τάφος της ύστερης Εποχής του Χαλκού και σποραδικά ευρήματα της ίδιας περιόδου δείχνουν ότι η μικρή εγκατάσταση της 2ης χιλιετίας π.Χ. είχε στενές σχέσεις με την απέναντι ακτή του Αιγαίου.

Σύμφωνα με τη μυθολογία, ιδρύτριες της Εφέσου είναι οι Αμαζόνες, ενώ οι αρχαίες πηγές που μιλούν για τον ιωνικό αποικισμό των ακτών της

Μικράς Ασίας τον 11ο αι. π.Χ. αναφέρουν ως οικιστή της πόλης τον Άνδροκλο, γιο του βασιλιά της Αθήνας Κόδρου. Οι άποικοι ίδρυσαν την πόλη τους δίπλα σε μια προϋπάρχουσα εγκατάσταση ντόπιου πληθυσμού. Δεν γνωρίζουμε με βεβαιότητα την καταγωγή των αυτοχθόνων –Κάρες, Λέλεγες ή Λυδοί–, γνωρίζουμε, όμως, ότι λάτρευαν μια γυναίκα θεότητα της φύσης και της γονιμότητας. Οι Ίωνες «συχώνευσαν» τη λατρεία της αυτόχθονης θεάς με τη λατρεία της ελληνικής θεότητας Άρτεμις. Το Ιερό της Άρτεμις Εφεσίας, που υπήρξε το «προϊόν» αυτού του θρησκευτικού συγκρητισμού, αναδείχθηκε σε ένα από τα σημαντικότερα ιερά του αρχαίου κόσμου, ενώ ο ναός της θεάς υπήρξε σπουδαίο αρχιτεκτόνημα που συγκαταλεγόταν στα Επτά Θαύματα του αρχαίου κόσμου.

Πληγωμένη Αμαζόνα (Αμαζόνα Mattei), α' μισό 2ου αι. π.Χ., Μουσείο Πίο-Κλεμεντίνο, Αίθουσα Αγαλμάτων, Βατικανό

Άνδροκλος,
Μουσείο
Εφέσου

Ως ιωνική πόλη, η Έφεσος συμμετείχε στην Ιωνική Δωδεκάπολη, τη συνομοσπονδία των ιωνικών πόλεων της Μικράς Ασίας, που είχε ως έδρα της το Ιερό του Ποσειδώνα στο ακρωτήριο της Μυκάλης.

Στα τέλη του 7ου αι. π.Χ., ο Πυθαγόρας εγκαθίδρυσε στην Έφεσο τυραννία. Ο βασιλιάς της Λυδίας Κροίσος πολιορκήσε την πόλη και εκδίωξε τους απογόνους του Πυθαγόρα. Ανάγκασε τους κατοίκους να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους γύρω από το λόφο του Κορησσού και να μετοικήσουν στην πεδιάδα γύρω από το Ιερό της Άρτεμις. Ο Κροίσος σεβάστηκε το

Άρτεμίσιο και, μάλιστα, χρηματοδότησε την ανέγερση του μεγαλειώδους αρχαϊκού ναού.

Κατόπιν, η Έφεσος αναγκάστηκε να συμμετέχει, πολεμώντας στο πλευρό του Κροίσου,

✿ Ο ΜΥΘΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΕΦΕΣΟΥ

Ο Άνδροκλος, γιος του Αθηναίου βασιλιά Κόδρου, οδήγησε τους Ίωνες αποίκους στη μικρασιατική ακτή. Σύμφωνα με τον θεικό χρησμό, έπρεπε να ιδρύσουν τη νέα τους πόλη «εκεί όπου ένα ψάρι θα πεταχτεί στον αέρα και ένας χοίρος θα σκοτωθεί». Κατά τη διάρκεια της περιπλάνησής τους, ο Άνδροκλος και οι σύντροφοί του σταμάτησαν για να φάνε. Καθώς έστησαν τη φωτιά για να ψήσουν τα ψάρια που είχαν πιάσει, ένα από αυτά τινάχτηκε από τη φωτιά. Κάρβουνα σκόρπισαν τριγύρω και φούντωσαν τα γειτονικά δέντρα. Ένας αγριόχοιρος, φοβισμένος από την πυρκαγιά, άρχισε να τρέχει προς τον γειτονικό λόφο. Ο Άνδροκλος τον ακολούθησε και τον σκότωσε, εκπληρώνοντας την προφητεία, και ίδρυσε στο σημείο αυτό, κοντά στο λόφο του Κορησσού, τη νέα πόλη.

Ο μύθος απεικονίστηκε στη ζωφόρο που κοσμούσε το Ναό του Αδριανού, ενώ το σεβαστό Ηρώο του Άνδροκλου βρισκόταν σε περίοπτη θέση στον κεντρικό δρόμο της Εφέσου.

Τμήμα της ζωφόρου που απεικονίζει τον Άνδροκλο έφιππο να κυνηγά αγριόχοιρο.

στη διαμάχη του με τον Πέρση βασιλιά Κύρο, με αποτέλεσμα να υποταχθεί από τον στρατηγό Άρπαγα, ο οποίος εγκαθίδρυσε τυραννικό καθεστώς φιλικό προς την Περσία. Η Έφεσος πήρε μέρος στην επανάσταση των ιωνικών πόλεων (499-498 π.Χ.), την

✿ Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΣ

Τα πρωιμότερα ελληνικά νομίσματα βρέθηκαν στο Αρτεμίσιο της Εφέσου και χρονολογούνται στα τέλη του 7ου αι. π.Χ. Επιβεβαιώθηκαν έτσι οι αρχαίες πηγές που τοποθετούσαν τις απαρχές της νομισματοκοπίας στη Μικρά Ασία. Δεν γνωρίζουμε αν προηγήθηκαν οι ελληνικές πόλεις ή οι Λυδοί στην κοπή των νομισμάτων, που έκαναν την εμφάνισή τους στα τέλη του 7ου αι. π.Χ. Γρήγορα διαδόθηκαν, καθώς η χρήση τους απλοποιούσε τις εμπορικές συναλλαγές. Τα πρώτα ιωνικά νομίσματα ήταν από ήλεκτρο, ένα μείγμα χρυσού και αργύρου που παρέχον άφθονοι οι όχθες των ποταμών Πακταλού και Έρμου. Στον εμπροσθότυπο αυτών των νομισμάτων φιλοτεχνήθηκαν κυρίως παραστάσεις με ζώα, ανατολιζουσες μορφές, φυτά και δαιμονικά πλάσματα. Τα παλαιότερα νομίσματα από ήλεκτρο που βρέθηκαν στο Αρτεμίσιο (600 π.Χ.) απεικονίζουν ελάφι, το ιερό ζώο της θεάς Αρτεμης.

Τρίτη από ήλεκτρο Εφέσου, τέλη 7ου αι. π.Χ. Εμπροσθότυπος: ελάφι, το ιερό ζώο της Εφεσίας Αρτεμης

οποία, όμως, οι Πέρσες κατέπνιξαν. Φαίνεται, πάντως, ότι για πολλούς αιώνες η Έφεσος δεν ήταν η πρωταγωνίστρια πόλη στα μικρασιατικά παράλια και επισκιάζόταν από τη δύναμη της γειτονικής Μιλήτου. Η ολοκληρωτική καταστροφή της Μιλήτου το 494 π.Χ. από τους Πέρσες, ωστόσο, ως αντίποινα για τον ηγετικό ρόλο της πόλης στην Ιωνική Επανάσταση, άνοιξε το δρόμο για την ακμή της Εφέσου. Η θέση της πόλης και του λιμανιού ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκή στον εμπορικό δρόμο που ένωνε το Αιγαίο με την ενδοχώρα της Μικράς Ασίας, ενώ και η σταθεροποίηση του δημοκρατικού πολιτεύματος από το 492 π.Χ. συνέβαλε στην ευημερία.

Η νίκη των Ελλήνων στους Περσικούς Πολέμους άλλαξε τα πράγματα στη Μικρά Ασία. Οι περισσότερες μικρασιατικές πόλεις προσχώρησαν στη Συμμαχία της Δήλου· αυτό έπραξε και η Έφεσος το 466 π.Χ. Καθώς η Συμμαχία της Δήλου μετατρεπόταν σταδιακά σε αθηναϊκή ηγεμονία με δυσβάσταχτους φόρους για τις συμμαχικές πόλεις, και μεσούντος του Πελοποννησιακού Πολέμου, οι ιωνικές πόλεις αποστά-

τησαν το 412 π.Χ. με την προτροπή των Λακεδαιμονίων. Η δράση του Σπαρτιάτη στρατηγού Λύσανδρου στην Ιωνία είχε ως αποτέλεσμα την τελική ήττα των Αθηναίων στους Αιγός Ποταμούς το 405 π.Χ. Στη ναυμαχία έπαιξε σημαντικό ρόλο η ναυτι-

κή δύναμη της Εφέσου. Στην παραγμένη περίοδο που ακολούθησε, με τους πολέμους μεταξύ των Λακεδαιμονίων και των Περσών, η πόλη έγινε θέατρο πολλών διαμαχών, ώσπου το 387 π.Χ. πέρασε στα χέρια των Περσών.

✿ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

Πρόκειται για έναν από τους πιο σημαντικούς προσωκρατικούς φιλοσόφους που γεννήθηκε και έζησε στην Έφεσο (585-475 π.Χ.). Καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια που ανήγε την καταγωγή της στον ίδιο τον Άνδροκλο, μυθικό οικιστή της πόλης. Λόγω της καταγωγής του, είχε τη δυνατότητα να αναλάβει το αξίωμα του βασιλέα, όμως παραιτήθηκε από αυτό προς χάριν του αδερφού του. Η σχέση του με τους συμπολίτες του ήταν αντιφατική. Φαίνεται ότι προσπάθησε να τους βοηθήσει να θεσπίσουν νόμους, όμως καταδικάζε τον τρόπο ζωής τους. Το έργο του βρίσκεται από προτροπές και συμβουλές για τους Εφέσιους. Πιστός στο αριστοκρατικό πολιτεύμα, θεωρούσε ότι η δημοκρατία είναι φαύλο πολίτευμα, και γι' αυτό οργίστηκε από την επικράτηση της δημοκρατικής παράταξης στην πόλη του. Αναφέρεται, μάλιστα, ότι αποσύρθηκε στο Αρτεμίσιο και έπαιζε κότσια με μικρά παιδιά. Στους Εφέσιους, που απόρησαν, απάντησε με επιθετικότητα ότι προτιμά να παίζει με τα παιδιά παρά να ζει σαν πολίτης στην Έφεσο.

Οι φιλοσοφικές του ρήσεις, που επιβίωσαν έως τις μέρες μας, είναι σκοτεινές και διφορούμενες. Πρέσβευε την ενότητα των αντιθέσεων στη φύση, τη διαρκή μεταβολή της ύλης και την καταγωγή του κόσμου από το αρχέγονο πυρ. Η σκέψη του άσκησε μεγάλη επίδραση στην αρχαία και τη σύγχρονη φιλοσοφία.

Ο Ηράκλειτος στη Σχολή των Αθηνών του Ραφαήλ, με τη μορφή του Μιχαήλ Αγγέλου

Η εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Ανατολή και οι νίκες του κατά των Περσών είχαν ως αποτέλεσμα την απελευθέρωση της Εφέσου και την υπαγωγή της στη μακεδονική σφαιρα επιρροής, όμως αυτό δεν γλίτωσε την πόλη από τις περιπέτειες. Ο ίδιος ο Αλέξανδρος ήρθε εδώ μετά τη νίκη του στη μάχη του Γρανικού ποταμού (334 π.Χ.), θυσίασε στο Αρτεμίσιο και θέλησε να βοηθήσει τους Εφέσιους. Στην εποχή των επιγόνων, μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου, η Μικρά Ασία αποτέλεσε θέατρο μαχών και συγκρούσεων. Η Έφεσος για πολλά χρόνια βρισκόταν στα χέρια των Αντιγονιδών και υπήρξε

προπύργιο για τις επιχειρήσεις του Αντιγόνου και του Δημήτριου του Πολιορκητή, ώσπου το 294 π.Χ., εξουθενωμένη, έπεσε στα χέρια του βασιλιά της Θράκης Λυσιμάχου. Ο Λυσιμάχος θέλησε να ξαναχτίσει την πόλη σε νέα θέση, μεταφέροντας τους κατοίκους εκ νέου, πιθανώς το 286 π.Χ. Φαίνεται ότι τότε τα σπίτια μετακινήθηκαν στις πλαγιές των λόφων Κορησσού και Πίωνος, ενώ στην κοιλάδα αναπτύχθηκαν δημόσια κτήρια, αναμορφώθηκε το λιμάνι και χτίστηκαν τα ισχυρά τείχη της πόλης. Η νέα πόλη για κάποια χρόνια μετονομάστηκε σε Αρσιώνη, προς τιμήν της συζύγου του Λυσιμάχου.

✿ ΑΡΤΕΜΙΔΩΡΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

Από την Έφεσο καταγόταν ο Αρτεμίδωρος, ένας από τους σημαντικότερους γεωγράφους της αρχαιότητας. Γεννήθηκε το 100 π.Χ. στην Έφεσο και έχαιρε μεγάλης εκτίμησης από τους συμπολίτες του. Όταν οι Ρωμαίοι φοροεισπράκτορες διεκδίκησαν εκ μέρους της Ρώμης έσοδα από τις εύφορες γαίες που περιβαλάν το ιερό, τα οποία ως τότε διαχειριζόταν το ιερατείο της Αρτέμιδος, οι Εφέσιοι έστειλαν στη ρωμαϊκή σύγκλητο τον Αρτεμίδωρο για να υπερασπίσει την περιουσία του ιερού. Η επίσκεψή του στη Ρώμη τον εντυπωσίασε. Έκανε πολλά μακρινά ταξίδια, στην Ιταλία, την Ισπανία, την Αίγυπτο, τη Λιβύη, και κατέγραψε τις πληροφορίες που συγκέντρωσε σε 11 βιβλία γεωγραφίας, στα οποία περιέγραφε όχι μόνο τα γεωγραφικά στοιχεία και τις αποστάσεις μεταξύ των περιοχών που επισκέφτηκε, αλλά και στοιχεία για την ιστορία, την πολιτική κατάσταση, τον φυσικό πλούτο κάθε περιοχής. Το έργο του δεν σώθηκε, αλλά μας είναι γνωστό από τις αναφορές μεταγενέστερων συγγραφέων.

Εικονογράφηση από τον «πάπυρο του Αρτεμίδωρου»

Το 281 π.Χ., ο Λυσιμάχος σκοτώθηκε στο Κουροπέδιο, και η πόλη πήρε ξανά το παλιό της όνομα. Ακολουθώντας τη μοίρα των πόλεων της Μικράς Ασίας στην παραγμένη περιοδο των πολέμων των επιγόνων της Μακεδονικής Δυναστείας, πέρασε στην εξουσία των Πτολεμαίων της Αιγύπτου, έγινε πεδίο μαχών και αντικείμενο φιλονικίας μεταξύ των Πτολεμαίων και των Σελευκιδών, και τελικά πέρασε στα χέρια του Αντίοχου Γ' (203 π.Χ.), Σελευκίδα βασιλιά της Συρίας, ο οποίος τη χρησιμοποίησε ως βάση για τις πολεμικές επιχειρήσεις του στο Αιγαίο. Όταν οι Ρωμαίοι κατατρόπωσαν τον Αντίοχο, η Έφεσος πέρασε στον βασιλιά της Περγάμου Ευμένη Β', πιστό σύμμαχο των Ρωμαίων (188 π.Χ.). Ο τελευταίος βα-

σιλιάς της Περγάμου κληροδότησε το βασιλείο του στη Ρώμη (133 π.Χ.). Στην εξέγερση που ακολούθησε ενάντια στη ρωμαϊκή δύναμη, η Έφεσος τάχθηκε με το πλευρό των Ρωμαίων. Σε αντάλλαγμα για τη στάση της, όταν ιδρύθηκε η ρωμαϊκή επαρχία της Ασίας, της παραχωρήθηκε ελευθερία.

Οι Ρωμαίοι παρουσιάστηκαν ως εγγυητές της ελευθερίας των ελληνικών πόλεων, σύντομα όμως φάνηκε ότι στην πραγματικότητα δεν ήθελαν παρά την επέκταση της δύναμής τους. Έτσι, όταν ο βασιλιάς του Πόντου Μιθριδάτης ΣΤ' έφτασε στην Ασία και ξεσπάσε τις ελληνικές πόλεις εναντίον της Ρώμης, οι κάτοικοι της Εφέσου τάχθηκαν στο πλευρό του, κατασφάζοντας τους Ρωμαίους κατοίκους της πόλης. Ωστόσο, πολύ σύντομα και η κυριαρχία του Μιθριδάτη μετατράπηκε σε

δικτατορία, και οι Εφέσιοι άλλαξαν στρατόπεδο. Αυτό δεν τους προφύλαξε από τις βαριές πολεμικές αποζημιώσεις που αξίωσε η Ρώμη μετά τη νίκη της επί του Μιθριδάτη και των συμμάχων του. Το 84 π.Χ. ο Ρωμαίος στρατηγός Σύλλας συγκάλεσε συνέδριο των

Κεφαλή Λυσιμάχου, Μουσείο Εφέσου

Νόμισμα με πορτρέτο του Δημήτριου του Πολιορκητή

Ο αυτοκράτορας Αύγουστος με πανοπλία (Αύγουστος της Πριμαπόρτα), Μουσείο Κιαραμόντι, Μπράτσο Νουόβο, Βατικανό

μικρασιατικών πόλεων στην Έφεσο και επέβαλε την αναδιοργάνωση της επαρχίας της Ασίας, στερώντας από την Έφεσο και άλλες πόλεις την ελευθερία τους.

Η Έφεσος ταλαιώθηκε και από τους εμφυλίους πολέμους της Ρώμης, πληρώνοντας δυσβάσταχτο φόρο στις αντιμαχόμενες πλευρές. Από εδώ πέρασαν τόσο ο Αύγουστος όσο και ο Μάρκος Αντώνιος με την Κλεοπάτρα πριν από τη μεταξύ τους τελική σύγκρουση στη ναυμαχία του Ακτίου, το 31 π.Χ., που σήμανε την απαρχή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

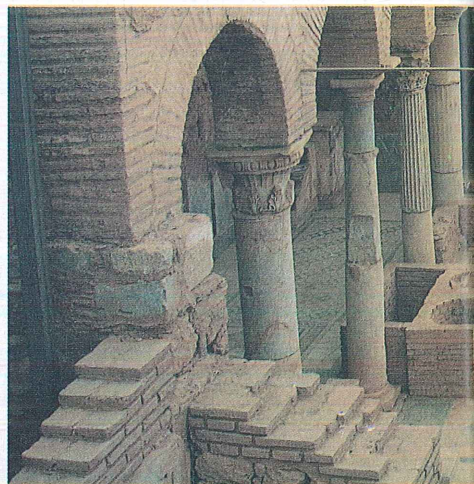
Το διάστημα διακυβέρνησης του Αυγούστου και οι δύο πρώτοι μεταχριστιανικοί αιώνες αποτέλεσαν για την Έφεσο περίοδο μέγιστης ακμής.

Το 29 π.Χ. η έδρα του ανθύπατου, δηλαδή του διοικητή της επαρχίας της Ασίας, μεταφέρθηκε από την Πέργαμο στην Έφεσο. Τον ίδιο χρόνο, ο ίδιος ο αυτοκράτορας Αύγουστος διέμεινε στην Έφεσο για πολλούς μήνες.

Κατά την περίοδο της *ra romana*, η Έφεσος αναδιοργανώθηκε, ο πληθυσμός της αυξήθηκε και έφτασε να είναι η τρίτη σε οπι-

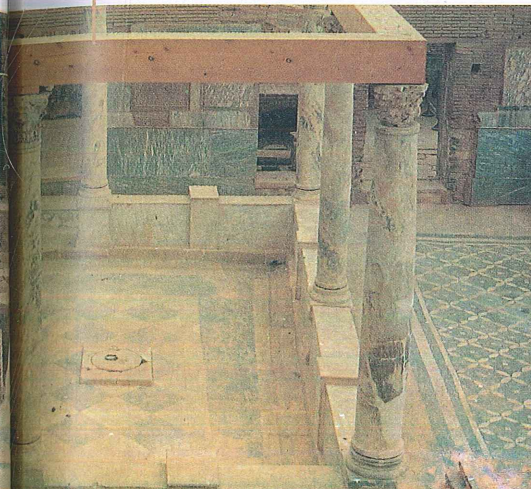
μασία πόλη της αυτοκρατορίας, μετά τη Ρώμη και την Αλεξάνδρεια. Τα οικοδομήματα που ήρθαν στο φως κατά τις ανασκαφές δείχνουν την ακμή αυτής της εποχής: βασιλικά αφιερώματα, πολυτελείς κατοικίες πλούσιων Ρωμαίων, εμπορικές στοές, λουτρά, αντικατοπτρίζουν τη σημασία της πόλης πολιτικά και οικονομικά. Το λιμάνι έσφυζε από ζωή, και η πόλη προσέλκυε κατοίκους από κάθε γωνιά του κόσμου.

Ο Απόστολος Παύλος και ο ευαγγελιστής Λουκάς επισκέφθηκαν την Έφεσο, στην προσπάθειά τους να ανοίξουν το δρόμο στη νέα θρησκεία. Αναφέρεται ότι κατά την επίσκεψη του Παύλου (53-55 μ.Χ.) εξεγέρθηκαν εναντίον του οι χρυσοκόμοι της πόλης, που κέρδιζαν

πολλά χρήματα από τα αφιερώματα των πιστών στο Αρτεμίσιο, και αντιτάχθηκαν στο κήρυγμά του ενάντια στους παγανιστικούς θεούς. Ο Ιωάννης ο Θεολόγος έζησε επίσης για μεγάλο χρονικό διάστημα στην Έφεσο, ενώ η παράδοση αναφέρει ότι μαζί του βρισκόταν έως την κοίμησή της και η Παναγία. Η Έφεσος είναι μία από τις Επτά Εκκλησίες της Ασίας, στις οποίες απευθύνεται ο Άγιος Ιωάννης στην εισαγωγή της *Αποκάλυψης*. Θα πρέπει, λοιπόν, να υπήρχε ακμαία χριστιανική κοινότητα στην Έφεσο ήδη από τον 1ο αι.

Τμήμα πολυτελούς ρωμαϊκής κατοικίας που έφερε στο φως η αρχαιολογική σκαπάνη.

Η ακμή της πόλης συνεχίστηκε μέχρι και τον 3ο αι., στη διάρκεια του οποίου οι δύσκολες οικονομικές συνθήκες, ένας καταστροφικός σεισμός (262) και η επιδρομή των Γότθων (263) επέφεραν ανεπανόρθωτες ζημιές στην πόλη και το Αρτεμίσιο. Παρ' όλα αυτά, η πόλη σταδιακά ξαναβρίσκει την παλιά της αίγλη από τον 4ο αι. Ξακουστή ήταν η σχολή ιατρικής και η σχολή φιλοσοφίας της Εφέσου. Εδώ δίδασκε ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος Μάξιμος, που υπήρξε δάσκαλος του Ιουλιανού του Παραβάτη (361-363) και άσκησε μεγάλη επιρροή στις προσπάθειες του αυτοκράτορα για την αναβίωση της ελληνωρωμαϊκής θρησκείας.

Ο δυτικός πύργος του ελληνιστικού οχυρωματικού τείχους έχει ονομαστεί «φυλακή του Αποστόλου Παύλου», προφανώς εσφαλμένα, καθώς ο Παύλος δεν φυλακίστηκε, αλλά εκδιώχθηκε από την Έφεσο.

Στα πρώιμα Βυζαντινά χρόνια, η Έφεσος έγινε έδρα μητρόπολης, ενώ το 431 συνήλθε εδώ η Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος, που καταδίκασε την αίρεση του Νεστοριανισμού. Ο Ιουστινιανός ανοικοδόμησε τον 6ο αι. το Ναό του Αγίου Ιωάννη Θεολόγου και το κάστρο στο λόφο Αγιασολούκ. Ο τάφος και ο Ναός του Αγίου Ιωάννη καθώς και το Σπήλαιο των Επτά Παίδων αποτελούσαν σημαντικά προσκυνήματα σε όλη τη διάρκεια των Βυζαντινών χρόνων. Η περίοδος των πολέμων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με τους Πέρσες (602-628) και οι αραβικές επιδρομές του 7ου αι. σηματοδοτούν την αρχή του τέλους για την ευημερία της πό-

λης. Τότε χτίστηκε το βυζαντινό τείχος, το οποίο συρρικνώνει την πόλη και αφήνει έξω από τον οχυρωματικό περίβολο μεγάλο τμήμα της αρχαίας πόλης, που παύει πλέον να χρησιμοποιείται. Από τότε μέρος του πληθυσμού μεταφέρεται προς τον τειχισμένο Ναό του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου.

Τον 7ο ή τον 8ο αι., η Έφεσος έγινε πρωτεύουσα του Θέματος Θρακησιών της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Κατά το 10ο ή τον 11ο αι., φαι-

Ο Ναός της Παναγίας, όπως σώζεται σήμερα, όπου έγινε η Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος, ή Σύνοδος της Εφέσου.

Ο Άγιος Κύριλλος

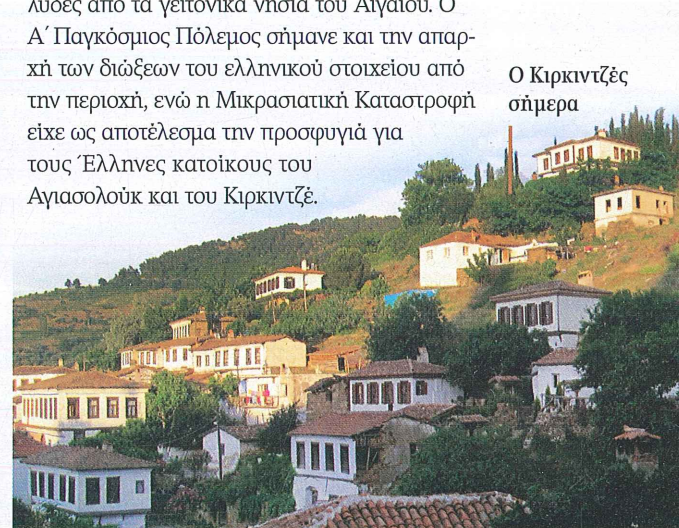
νεται ότι η πόλη της Εφέσου εγκαταλείφθηκε πλήρως και όλος ο πληθυσμός μετοίκισε γύρω από το λόφο του Αγίου Ιωάννη (Αγιασολούκ). Οι συνεχείς προσκώσεις του ποταμού Κάυστρου είχαν ως αποτέλεσμα το ακμαίο λιμάνι να πέσει σε αχρηστία, ενώ παράλληλα οι βαλτώδεις εκτάσεις που δημιουργήθηκαν δυσχέραναν τη ζωή των κατοίκων. Ο ποταμός που συνέβαλε στην ακμή της πόλης για αιώνες αποτέλεσε και την αιτία της εγκατάλειψής

Η Βασιλική του Αγίου Ιωάννη αποτέλεσε κεντρικό κομμάτι της πρωτοβυζαντινής Εφέσου.

της. Ο νέος οικισμός άκμασε έως το 1071, οπότε καταλήφθηκε από τους Σελτζούκους. Τα βυζαντινά στρατεύματα έδιωξαν τους Σελτζούκους το 1097 ύστερα από σκληρή μάχη. Το 1206, η Έφεσος υπήχθη στην Αυτοκρατορία της Νίκαιας. Τον 14ο αι. ο οικισμός του Αγιασολούκ πέρασε στους Οθωμανούς και εντάχθηκε στο βιλαέτι του Αϊδινίου.

Η παρουσία ελληνικού πληθυσμού στο Αγιασολούκ και στο γειτονικό χωριό Κιρκιντζές συνεχίστηκε ως τον 20ό αι. Στις αρχές του 19ου αι., μάλιστα, το Αγιασολούκ απέκτησε ξανά εμπορική σημασία, χάρη στον σιδηροδρομικό σταθμό, και προσήλκυσε νέους επίλυδες από τα γειτονικά νησιά του Αιγαίου. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος σήμανε και την απάρχη των διώξεων του ελληνικού στοιχείου από την περιοχή, ενώ η Μικρασιατική Καταστροφή είχε ως αποτέλεσμα την προσφυγιά για τους Έλληνες κατοίκους του Αγιασολούκ και του Κιρκιντζέ.

Ο Κιρκιντζές σήμερα

Οι πόλεις του Λυσιμάχου και του Αυγούστου

Ο πλούτος της πόλης και η αίγλη του Αρτεμισίου έκαναν την Έφεσο σημαντική και ξακουστή στον αρχαίο κόσμο. Ήταν, λοιπόν, λογικό να προσελκύσει το ενδιαφέρον ηγεμόνων, αυτοκρατόρων και πλούσιων ευεργετών που ήθελαν να συνδέσουν το όνομά τους με την αναδιοργάνωση της πόλης ή να αφιερώσουν κοινωφελή έργα. Οι δύο πιο σημαντικές πολεοδομικές παρεμβάσεις, ωστόσο, που σφράγισαν ανεξίτηλα την εικόνα της πόλης έγιναν από τον Λυσιμάχο στα Ελληνιστικά

χρόνια και από τον Αύγουστο στα Ρωμαϊκά χρόνια.

Ο Λυσιμάχος σχεδίασε την πόλη εξαρχής, βάσει του ιπποδάμειου συστήματος, με σαφώς καθορισμένα οικοδομικά τετράγωνα στα οποία αναπτύσσονταν τα δημόσια κτήρια και οι ιδιωτικές οικίες. Η πόλη περικλειόταν με ισχυρό οχυρωματικό τείχος μήκους 9 κλμ., που περνούσε από τις λοφοκορφές του Πρέονος και του Πίωνος. Το λιμάνι αναδιοργανώθηκε, καθώς οι προσχώσεις των ποταμών είχαν ήδη προκαλέσει προβλήματα στο λιμάνι των Κλασικών χρόνων. Η Έμβολος, κεντρική οδός της Εφέσου από την οποία περνούσε η ιερή πο-

μπή, διατηρήθηκε παρότι η χάραξή της έτεμε διαγώνια τα ιπποδάμεια οικοδομικά τετράγωνα. Τα δημόσια διοικητικά ή λατρευτικά κτήρια αναπτύχθηκαν στην κοιλάδα μεταξύ των δύο λόφων, ενώ οι ιδιωτικές οικίες χτίστηκαν στις πλαγιές των λόφων. Ο Λυσιμάχος σχεδίασε δύο αγορές, τη Δημόσια Αγορά, στα ανατολικά της Εμβόλου, και μια δεύτερη αγορά στην άλλη πλευρά της Εμβόλου, εγγύτερα στο λιμάνι. Για να δημιουργηθεί η αγορά ισοπεδώθηκε μια ολόκληρη συνοικία των Κλασικών χρόνων. Στην περίοδο αυτή κωροθετήθηκαν το Στάδιο, το Θέατρο και η πόλη απέκτησε Γυμνάσιο και κρήνες.

Αμέσως μετά την ανακήρυξή του σε αυτοκράτορα, ο Αύγουστος ανέλαβε την αναδιοργάνωση της Εφέσου. Η πόλη χωρίστηκε στην άνω πόλη, όπου βρίσκονταν τα περισσότερα διοικητικά και θρησκευτικά κτήρια, και την κάτω πόλη, κοντά στο λιμάνι. Στηριζόμενος στο σχεδιασμό του Λυσιμάχου, ανοικοδόμησε τη Δημόσια Αγορά και την εμπορική αγορά προσαρμόζοντάς τες στα πρότυπα των ρωμαϊκών φόρουμ. Στο κέντρο της πλατείας της Δημόσιας Αγοράς χτίστηκε ένας ναός αυτοκρατορικής λατρείας προς τιμήν της Ρώμης και του Καίσαρα. Η εμπορική αγορά, στην κάτω πόλη, που αποτελούσε το εμπορικό κέντρο της Εφέ-

Γενική
άποψη της
Τετράγωνης
Αγοράς

σου, ανοικοδομήθηκε και πήρε τη μορφή τετράγωνης πλατείας που περικλείεται από στοές με μήκος μεγαλύτερο από 100 μ. Μια ακόμη πλατεία προστέθηκε στα χρόνια του αυτοκράτορα Δομιτιανού, όταν διαμορφώθηκε ένα μεγάλο άνδρηρο στη δυτική πλευρά της Δημόσιας Αγοράς και πάνω του ανεγέρθηκε ναός. Η πόλη πλουτίστηκε με αναθήματα πλούσιων ευεργετών, αγάλματα, κρήνες κ.λπ. Στις πλαγιές του λόφου Πρέονος χτίστηκαν πολυτελείς ρωμαϊκές οικίες. Άλλωστε, στα Ρωμαϊκά χρόνια η Έφεσος προσήλκυε πλούσιους ευγενείς ή αξιωματούχους της Ρώμης, καθώς και Ρωμαίους εμπόρους που την επέλεγαν ως τόπο κατοικίας.

Το Άνδρηρο του Δομιτιανού, ένα από τα μνημειώδη έργα των Αυτοκρατορικών χρόνων

Στα Βυζαντινά χρόνια φαίνεται πως το διοικητικό και θρησκευτικό κέντρο μεταφέρθηκε στην κάτω πόλη, όπου κοντά στο λιμάνι χτίστηκαν ο Ναός της Παναγίας, το Επισκοπικό Μέγαρο και ένα παλάτι βυζαντινού αξιωματούχου. Σταδιακά η άνω πόλη έχασε τη σημασία της, και στα ταραγμένα χρόνια του 7ου αι. το οχυρωματικό τείχος που χτίστηκε βιαστικά για να προστατευτεί την πόλη από επιδρομές περιέλαβε την κάτω πόλη από το λιμάνι μέχρι το Στάδιο και το Θέατρο, αφήνοντας έξω όλο το παλιό διοικητικό και θρησκευτικό κέντρο της ρωμαϊκής πόλης. Σύντομα, άλλωστε, όλος ο οικισμός της Εφέσου θα οδηγούνταν σε μαρasmus, με τη μεταφορά των κατοίκων στην ασφαλέστερη θέση του λόφου του Αγιασολούκ.

Ανασκαφές Εφέσου

Από πολύ νωρίς οι περιηγητές και οι αρχαιολογικές ομάδες είχαν απασχοληθεί με τη θέση και τη μορφή του Αρτεμισμού της Εφέσου, καθώς επρόκειτο για ένα από τα Επτά Θαύματα του Αρχαίου Κόσμου. Με βάση τις περιγραφές των πηγών, είχαν γίνει και κάποιες απόπειρες αναπαράστασης του ναού πολύ πριν η αρχαιολογική σκαπάνη αποκαλύψει τα μνημειώδη ερείπια.

Ο Άγγλος μηχανικός σιδηροδρόμων J.T. Wood είχε ως όνειρο ζωής να βρει τα ερείπια του ναού και ξόδεψε μέρος της περιουσίας του και της ζωής του ερευνώντας την περιοχή από το 1863. Το 1869 κατάφερε, τελικά, να βρει την πομπική οδό που οδηγούσε στο ιερό και ξεκίνησε ανασκαφές που κράτησαν έως το 1874. Το 1904-1905, οι Άγγλοι D.G. Hogarth και A.E. Henderson ανέσκαψαν τα κατώτερα τμήματα του ναού και έφεραν στο φως τον σπουδαίο θησαυρό του Αρτεμισμού στα θεμέλια του αρχαιότερου ναΐσκου. Τότε ήρθαν στο φως 800 περίπου αντικείμενα τέχνης, νομίσματα, κοσμήματα, τα οποία χρονολογούνται πριν από τον 7ο αι. π.Χ. Τα ευρήματα

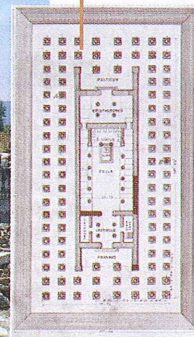
από τις ανασκαφές των Άγγλων εκτίθενται σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο.

Επίσημη άδεια για ανασκαφή από το οθωμανικό κράτος ζήτησε και έλαβε το Αυστριακό Ινστιτούτο, το οποίο ως σήμερα διεξάγει ανασκαφές, έρευνες και αναστηλώσεις στο χώρο του Αρτεμισμού και, γενικά, της αρχαίας Εφέσου. Σήμερα, οι έρευνες διεξάγονται με τη συμμετοχή και του τουρκικού κράτους. Έως την ίδρυση του Μουσείου του Ζελτσούκ, τα ευρήματα από τις ανασκαφές μεταφέρονταν στη Βιέννη, όπου εκτίθενται στο Μουσείο Εφέσου και στο Μουσείο Ιστορίας της Τέχνης.

Το Επισκοπικό Μέγαρο

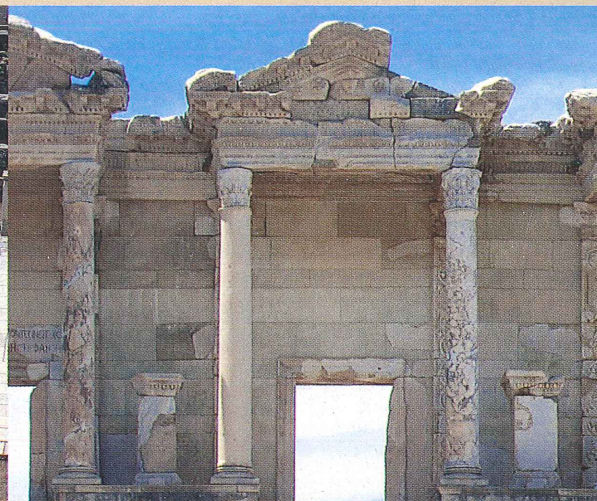
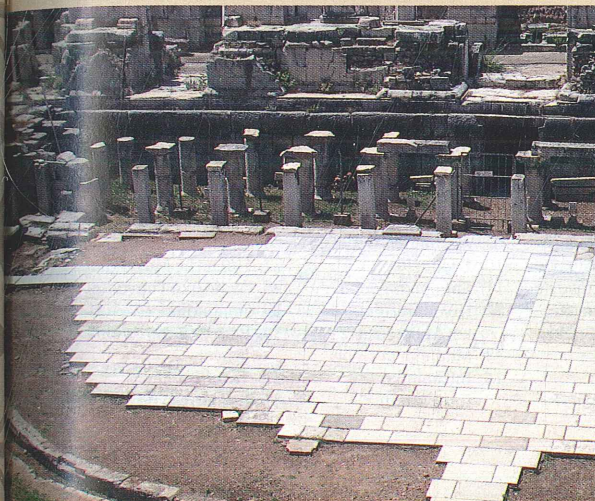
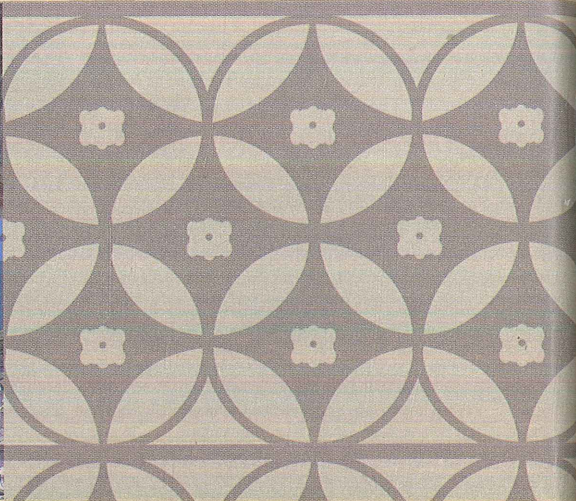

Κάτοψη του Αρτεμισμού σχεδιασμένη από τον J.T. Wood (1877)

ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ
ΧΩΡΟ ΤΗΣ ΕΦΕΣΟΥ

ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΧΩΡΟ ΤΗΣ ΕΦΕΣΟΥ

Εκατομμύρια επισκέπτες περιηγούνται κάθε χρόνο στον αρχαιολογικό χώρο της Έφεσου. Η έκταση της αρχαίας πόλης είναι μεγάλη, και οι ανασκαφές που συνεχίζονται ακόμη επιφυλάσσουν πολλές εκπλήξεις στους επιστήμονες. Τα περισσότερα

μνημεία που είναι επισκέψιμα και αναστηλωμένα σχετίζονται με τις δημόσιες λειτουργίες της πόλης από τα Ρωμαϊκά χρόνια έως την εγκατάλειψή της.

Υπάρχουν δύο εισοδοί στον αρχαιολογικό χώρο, η ανατολική είσοδος που οδηγεί στην άνω πόλη και η δυτική είσοδος που βρισκε-

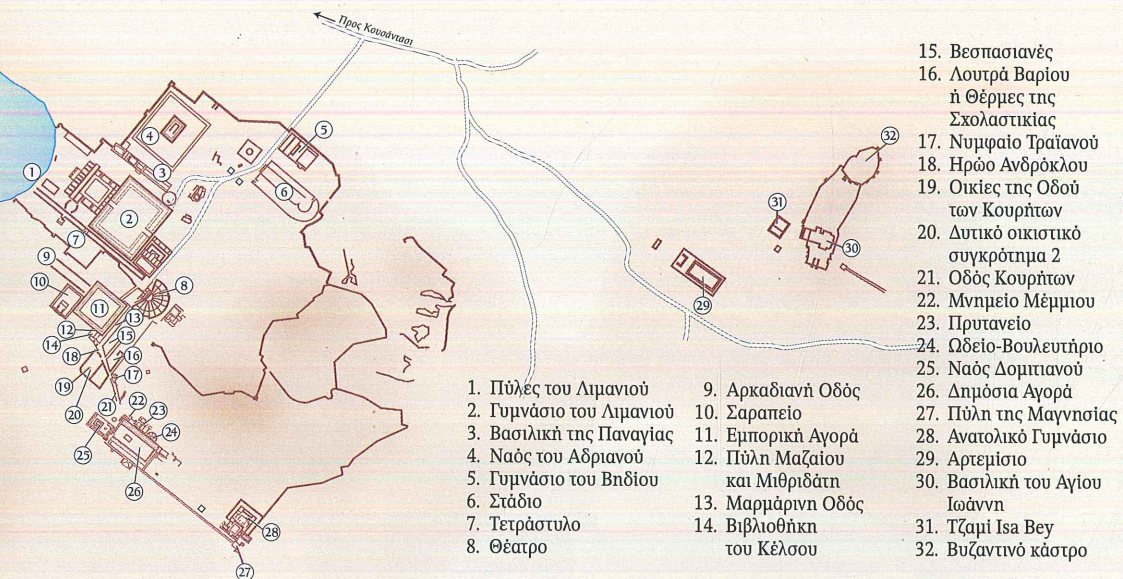
ται εγγύτερα στο αρχαίο λιμάνι. Όποια είσοδο κι αν επιλέξετε, κατευθυνόμενοι προς τα εκεί θα παρατηρήσετε τους δύο λόφους ανάμεσα στους οποίους φωλιάζει η πόλη, αλλά και τη μεγάλη προσκωσιγενή κοιλάδα που έχει δημιουργήσει ο ποταμός Κάυστρος. Οι λόφοι στην αρχαιότητα ονομάζονταν Πρέον ή Λεπρή Ακτή (σημερινό Bülbül Dag) και Πίων (σημερινό Panayır Dag). Ο ποταμός Κάυστρος με τις προσχώσεις του δημιουργούσε εύφορες γαίες γύρω από την Έφεσο, όμως σταδιακά ακρήστευσε το λιμάνι της πόλης και μετέτρεψε την περιοχή σε έλος, συμβάλλοντας στην παρακμή και την εγκατάλειψη της πόλης.

Από τα σπουδαία τείχη που έχτισε ο Λυσιμαχος για την πόλη σώζονται κάποια τμήματα σε καλή κατάσταση πάνω στο λόφο Πρέον (εκτός αρχαιολογικού χώρου). Στην ανατολική πλευρά των τειχών βρισκονται η κύρια πύλη του οχυρωματικού τειχους, η λεγόμενη Πύλη της Μαγνησίας, τα επιβλητικά ερείπια της οποίας σώζονται κοντά στη σημερινή άνω είσοδο του αρχαιολογικού χώρου. Από εδώ περνούσε ο δρόμος που συνέδεε την Έφεσο με το Αρτεμίσιο, τη Μαγνησία του Μαιάνδρου και την ανατολική Μικρά Ασία.

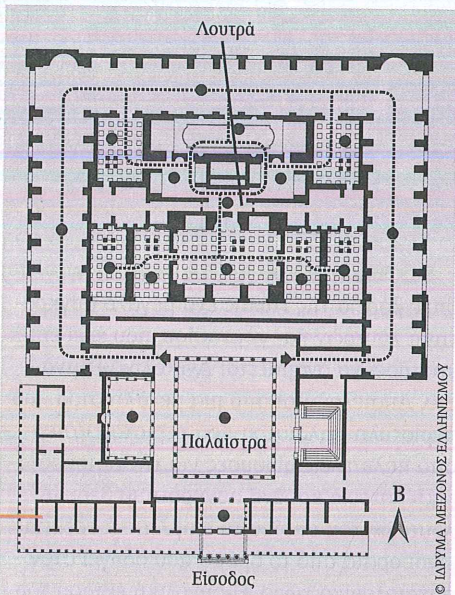

Η κάτω (δυτική) είσοδος του αρχαιολογικού χώρου

Στα Ρωμαϊκά χρόνια (2ος αι. μ.Χ.) ανεγέρθηκε βόρεια της Πύλης ένα μεγάλο συγκρότημα λουτρών και γυμνασίου, που έχει επικρατήσει να ονομάζεται Ανατολικό Γυμνάσιο. Αποτελούνται από μια μεγάλη στοά, μια περίστυλη παλαιστρα που περιστοιχιζόταν από πολυτελείς αίθουσες για την αυτοκρατορική λατρεία και ένα συγκρότημα θερμών λουτρών, του οποίου τα επιβλητικά ερείπια είναι ορατά από το δρόμο που οδηγεί στον αρχαιολογικό χώρο. Η συνολική έκταση του συγκροτήματος φτάνει τα 13.500 τ.μ.! Τα λουτρά ήταν αναπόσπαστο κομμάτι των ρωμαϊκών πόλεων. Διέθεταν αίθουσα για θερμό λουτρό (*caldarium*), ψυχρό λουτρό (*frigidarium*), κλιαρό λουτρό (*tepidarium*) και αποδυτήρια. Η παλαιστρα, εκτός από τον υπαίθριο χώρο άθλησης, διέθετε και ένα μικρό αμφιθέατρο (*auditorium*) για συγκεντρώσεις και διαλέξεις.

1. Πύλες του Λιμανιού	9. Αρκαδιανή Οδός
2. Γυμνάσιο του Λιμανιού	10. Σαραπειο
3. Βασιλική της Παναγίας	11. Εμπορική Αγορά
4. Ναός του Αδριανού	12. Πύλη Μαζαίου και Μιθριδάτη
5. Γυμνάσιο του Βηδίου	13. Μαρμάρινη Οδός
6. Στάδιο	14. Βιβλιοθήκη του Κέλσου
7. Τετράστιλο	
8. Θέατρο	
	15. Βεσπασιανές
	16. Λουτρά Βαρίου ή Θέρμες της Σχολαστικής
	17. Νυμφαίο Τραϊανού
	18. Ηρώ Ανδρόκλου
	19. Οικίες της Οδού των Κουρήτων
	20. Δυτικό οικιστικό συγκρότημα 2
	21. Οδός Κουρήτων
	22. Μνημείο Μέμμιου
	23. Πρυτανείο
	24. Ωδείο-Βουλευτήριο
	25. Ναός Δομπιανού
	26. Δημόσια Αγορά
	27. Πύλη της Μαγνησίας
	28. Ανατολικό Γυμνάσιο
	29. Αρτεμίσιο
	30. Βασιλική του Αγίου Ιωάννη
	31. Τζαμι Isa Bey
	32. Βυζαντινό κάστρο

© ΛΑΡΥΜΙΑ ΜΕΙΖΟΝΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Κάτοψη του
Ανατολικού
Γυμνασίου,
β' μισό
2ου αι. μ.Χ.

Το συγκρότημα Λουτρών-Γυμνασίου αποτελεί γόνιμο συγκερασμό της ελληνικής αρχιτεκτονικής (παλαίστρα) με τη ρωμαϊκή αρχιτεκτονική (θέρμες) που απαντά συχνά στις πόλεις της Μικράς Ασίας. Στην Έφεσο υπάρχουν τρία τέτοια μεγάλα συγκροτήματα, το Ανατολικό Γυμνάσιο στην Πύλη της Μαγνησίας, τα Λουτρά του Λιμανιού και το Γυμνάσιο του Βηδίου, κοντά στο Στάδιο της πόλης. Και τα τρία διαθέτουν χώρους για αυτοκρατορική λατρεία και αίθουσες διαλέξεων.

Η ανατολική είσοδος του αρχαιολογικού χώρου της Εφέσου οδηγεί τον επισκέπτη στην άνω πόλη, στην περιοχή της Δημόσιας Αγοράς. Το πρώτο κτήριο που συναντά κανείς μπαίνοντας στον αρχαιολογικό χώρο είναι τα επονομαζόμενα Λουτρά της Αγοράς. Πρόκειται για λουτρικό συγκρότημα που ανεγέρθηκε στη διάρκεια του 2ου αι. μ.Χ., πιθανώς στη θέση Γυμνασίου των Ελληνιστικών χρόνων. Σε μεγάλο ύψος σώζονται τα λείψανα των τοίχων της αίθουσας του θερμού λουτρού.

Άποψη του Ανατολικού Γυμνασίου και των Λουτρών

Τα Λουτρά της Αγοράς

Η Δημόσια Αγορά ήταν το διοικητικό κέντρο της Εφέσου των Ελληνιστικών και των Ρωμαϊκών χρόνων, ένα μεγάλο τετράγωνο συγκρότημα με κτήρια πολιτικού χαρακτήρα και θρησκευτικής λατρείας. Η πρόσβαση στην Αγορά γινόταν από τη Νότια Οδό (που οδηγούσε προς την Πύλη της Μαγνησίας) μέσω μιας δωρικής πύλης. Από τις στοές που περιέβαλλαν τον ορθογώνιο υπαίθριο χώρο της Αγοράς καλύτερα σώζονται η βόρεια. Πρόκειται για τη Βασιλική Στοά, μια μεγάλη διώροφη στοά με τρεις σειρές κίονων που χτίστηκε στα χρόνια του Αυγούστου, για να μετασκευάσει την ελληνιστική Αγορά σε ρωμαϊκό

φόρουμ. Οι κιονοστοιχίες ήταν ιωνικού ρυθμού, ενώ οι εσωτερικοί κίονες επιστέφονταν με ιωνικά κιονόκρανα διακοσμημένα με βουκράνια. Μια μεγάλη επιγραφή στο επιστύλιο μας πληροφορεί ότι η στοά ήταν αφιερωμένη στη θεά Άρτεμη, στους αυτοκράτορες Αύγουστο και Τιβέριο και στον Δήμο των Εφεσίων.

Η Βασιλική Στοά διαμόρφωνε ουσιαστικά τη βόρεια πρόσοψη της υπαίθριας Αγοράς, πίσω από την οποία διατάσσονταν σημαντικά διοικητικά κτήρια της πόλης: το Πρυτανείο, το Ωδείο-Βουλευτήριο και το υπαίθριο ιερό με τους διδύμους ναούς του αυτοκράτορα Αυγούστου και της θεάς Άρτεμης. Ναός για

την αυτοκρατορική λατρεία, αφιερωμένος στον Καίσαρα και τη Ρώμη, ιδρύθηκε στα χρόνια του Αυγούστου στο κέντρο της πλατείας της Αγοράς. Έτσι, το ελληνιστικό διοικητικό κέντρο προσαρμόστηκε στη νέα πραγματικότητα της ρωμαϊκής κυριαρχίας.

Ιωνικά κιονόκρανα διακοσμημένα με βουκράνια από τη Βασιλική Στοά.

✿ Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ

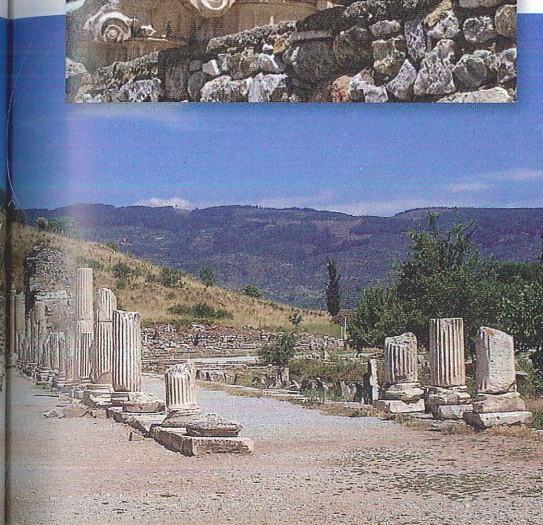
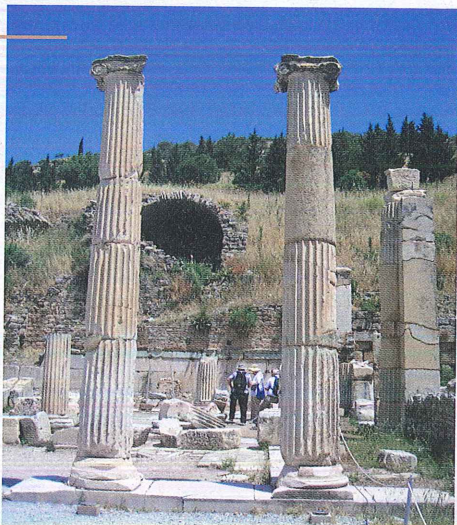
Ο πρώτος Ρωμαίος που λατρεύτηκε σαν θεός ήταν ο Ιούλιος Καίσαρας. Από το 29 π.Χ., με την άδεια του Αυγούστου, σε πολλές ελληνικές πόλεις χτίστηκαν ναοί που ήταν αφιερωμένοι στον Καίσαρα και τη θεά Ρώμη. Εκεί τελούνταν γιορτές και θυσιές προς τιμήν του αυτοκράτορα. Η λατρεία στο πρόσωπο του αυτοκράτορα είχε πολιτικά κίνητρα: ήταν μια εκδήλωση «νομιμοφροσύνης», με την οποία οι πόλεις επιδίωκαν να κερδίσουν την εύνοια του εκάστοτε Ρωμαίου αυτοκράτορα. Η δυνατότητα μιας πόλης να ιδρύσει ναό αυτοκρατορικής λατρείας, η νεωκορία, ήταν προνόμιο το οποίο παραχωρούνταν από τον ίδιο τον αυτοκράτορα. Ο τίτλος της νεωκόρου ήταν τόσο σημαντικός για τις πόλεις, ώστε τον «διαφήμιζαν» με αναμνηστικές κοπές νομισμάτων. Η Εφεσος ανέλαβε τρεις φορές νεωκόρος στα Ρωμαϊκά χρόνια.

**Νόμισμα νεωκορίας της Εφέσου.
Άρτεμη με τόξο (3ος αι. μ.Χ.).**

Σήμερα, από το Ναό του Καίσαρα και της Ρώμης είναι ορατά μόνο τα θεμέλια.

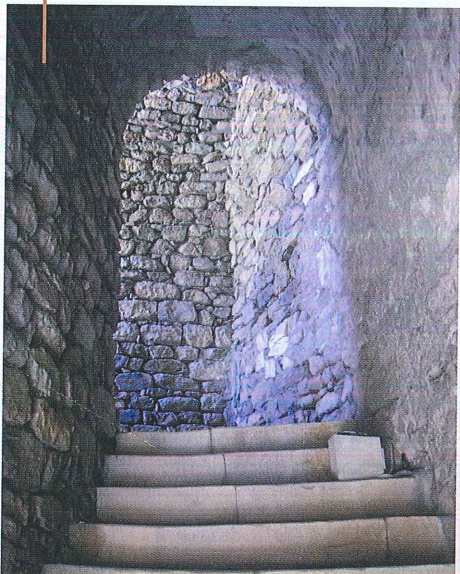

Η Βασιλική Στοά της Δημόσιας Αγοράς, όπως σώζεται σήμερα κάτω αριστερά και δεξιά

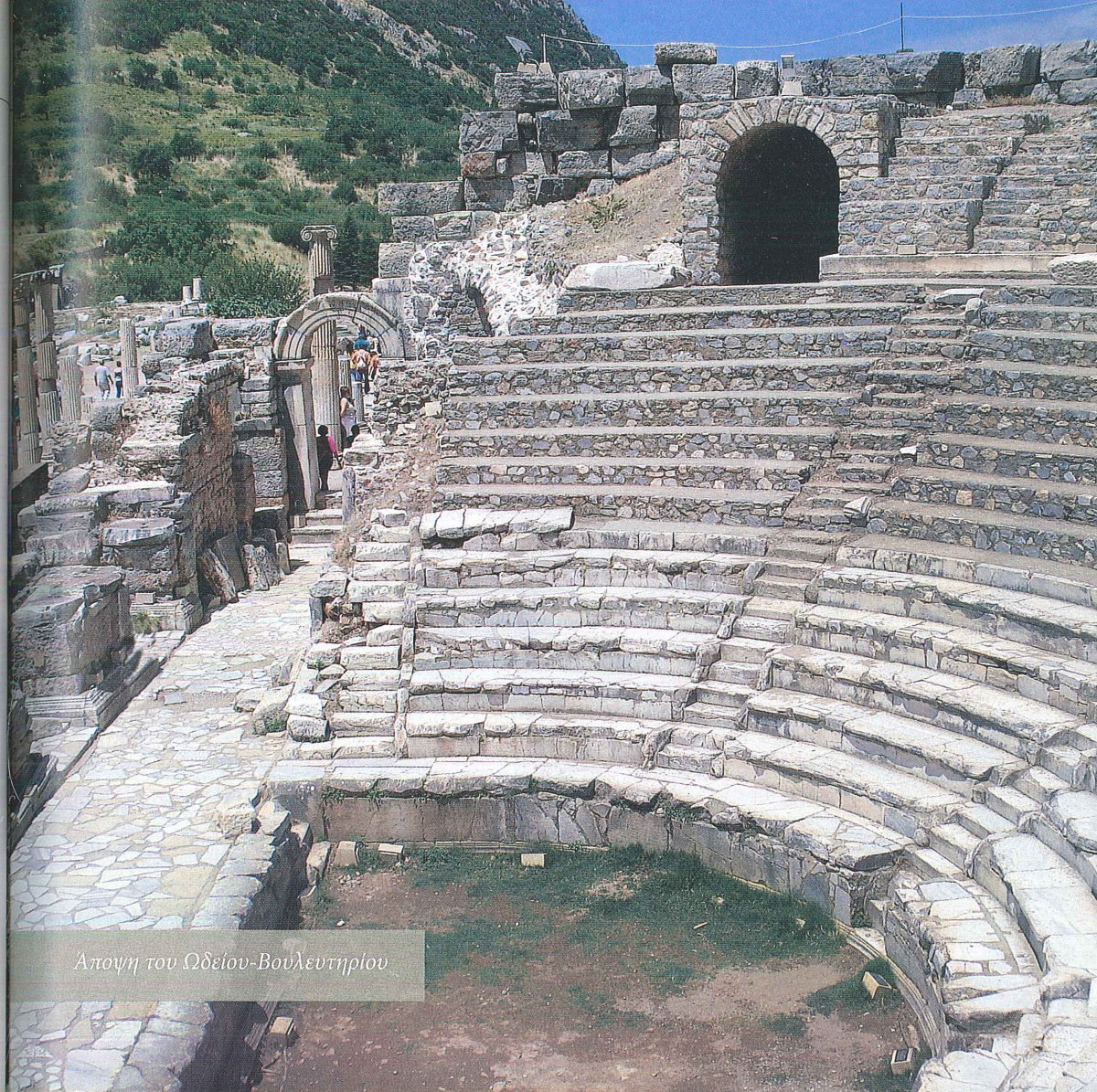
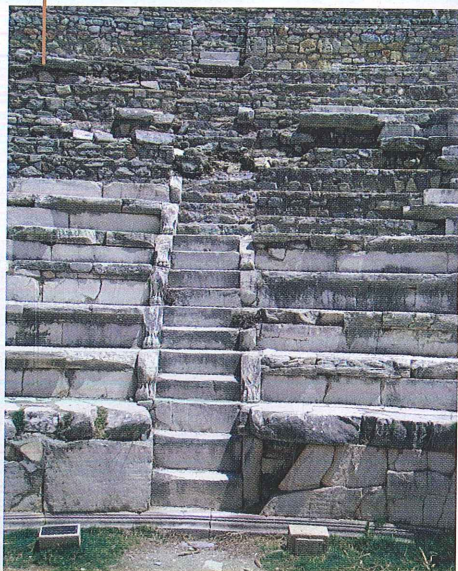
Το πιο εντυπωσιακό κτήριο του συγκροτήματος είναι το αναστηλωμένο Ωδείο ή Βουλευτήριο. Χτισμένο στους πρόποδες του λόφου Πίωνος, με χωρητικότητα 1.500 θέσεων στις μαρμάρινες κερκίδες του, χτίστηκε τον 1ο αι. π.Χ. αλλά υπέστη διάφορες μετασκευές κατά τους μετέπειτα αιώνες. Το ημικυκλικό θεατρικό οικοδόμημα εκμεταλλεύεται τη φυσική κλίση του εδάφους. Εσωτερικές καμαροσκέπαστες κλίμακες οδηγούσαν τους θεατές από το επίπεδο της Βασιλικής Στοάς στο κοίλο. Η στέγη πι-

Καμαροσκέπης κλίμακα

θανώς είχε ξύλινο σκελετό που στήριζε κεραμίδια. Η σκηνή ήταν διώροφη με πλούσια γλυπτή διακόσμηση που πληρώθηκε από τη Φλαβία Παπανάη και τον σύζυγό της Π. Βήδιο Αντωνίνο, στα μέσα του 2ου αι. Απ' ό,τι φαίνεται, το οικοδόμημα χρησιμοποιούνταν κατά την Ελληνιστική περίοδο ως Βουλευτήριο της πόλης, ενώ στα Ρωμαϊκά χρόνια ανακαινίστηκε για να φιλοξενεί, εκτός από συνεδριάσεις τοπικών αρχόντων, μουσικά και θεατρικά δράματα.

Εδώλια στο Ωδείο-Βουλευτήριο

Αποψη του Ωδείου-Βουλευτηρίου

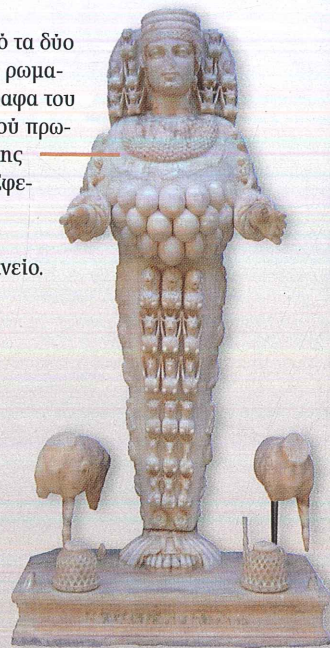
Από την άνω σειρά εδωλίων του Βουλευτηρίου-Ωδείου μπορεί κανείς να σχηματίσει μια καλή εικόνα για το σύνολο της Δημόσιας Αγοράς και να δει από ψηλά το τέμενος του Αυγούστου και της Άρτεμης και το Πρυτανείο. Το Πρυτανείο αποτελείται από μια υπαίθρια αυλή, μια στοά και, πίσω της, τέσσερις αίθουσες όπου φιλοξενούνταν η ιερή

Τέμενος Αυγούστου και Άρτεμης

εστία της πόλης, καθώς και συμπόσια και συναθροίσεις. Εδώ βρέθηκε και το πιο καλοδιατηρημένο άγαλμα της Εφεσίας Άρτεμης, το οποίο φυλάσσεται σήμερα στο Μουσείο του Σελτσούκ. Εκτός από έδρα των πρυτάνεων, το Πρυτανείο αποτελούσε και χώρο φιλοξενίας για τους επίσημους προσκεκλημένους ή τα τιμώμενα πρόσωπα της πόλης.

Το ένα από τα δύο αγάλματα, ρωμαϊκά αντίγραφα του λατρευτικού πρωτοτύπου, της Άρτεμης Εφεσίας, που βρέθηκε στο Πρυτανείο.

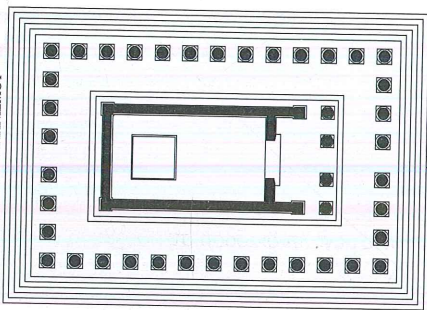
Οι αναστηλωμένοι κίονες και ημικίονες προδίδουν την πολυτέλεια του κτηρίου, που υπέστη πολλές μετασκευές από τα Ελληνιστικά χρόνια έως τον 4ο αι., οπότε περιέπεσε σε αχρηστία, και πολλά αρχιτεκτονικά μέλη του χρησιμοποιήθηκαν για την ανοικοδόμηση των Λουτρών που δώρισε στην πόλη η χριστιανή Σχολαστική.

Τα ερείπια του Πρυτανείου

Σταυροί παραγόμενοι σε διάφορα σημεία της Δημόσιας Αγοράς δείχνουν ότι αυτή ήταν σε χρήση και στα χριστιανικά χρόνια. Ισχυροί σεισμοί που έπληξαν την περιοχή κατά τον 4ο αι. επέφεραν σημαντικές ζημιές στο συγκρότημα.

Κάτοψη του Ναού του Δομτιανού και του Βωμού του

Αποψη της Εφέσου από το Άνδρo του Δομτιανού

Άποψη της Στοάς στο Άνδρo του Δομτιανού

Επιγραφικό Μουσείο

Θολωτός χώρος στη Στοά του Ανδρo του Δομτιανού

Ακολουθώντας τη μαρμαροστρωμένη Ιερά Οδό, ο επισκέπτης κατηφορίζει προς μια άλλη δημόσια πλατεία που διαμορφώθηκε στα χρόνια του αυτοκράτορα Δομτιανού (81-96 μ.Χ.). Στο χώρο δέσποζε ο ναός για τη λατρεία του αυτοκράτορα, χτισμένος πάνω σε μεγαλοπρεπές άνδρo με θολωτές κατασκευές, οι οποίες σήμερα στεγάζουν ένα επιτύπιο επιγραφικό μουσείο.

Ο ναός ήταν χτισμένος πάνω σε πλάτωμα διαστάσεων 50x100 μ., που διαμορφωνόταν πάνω στο άνδρo και είχε προσανατολισμό προς τη Δημόσια Αγορά. Σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, ο ναός ήταν ψευδοδιπτερος, ένας τύπος ναού που εφευρέθηκε από τον Μικρασιάτη αρχιτέκτονα Ερμoγένη στα Ελληνιστικά χρόνια και γνώρισε μεγάλη διάδοση στη Ρωμαϊκή εποχή. Ο ναός και ο βωμός καταστράφηκαν ολοσχερώς στα Χριστιανικά χρόνια και δεν υπάρχουν ασφαλή δεδομένα για την αποκατάστασή τους.

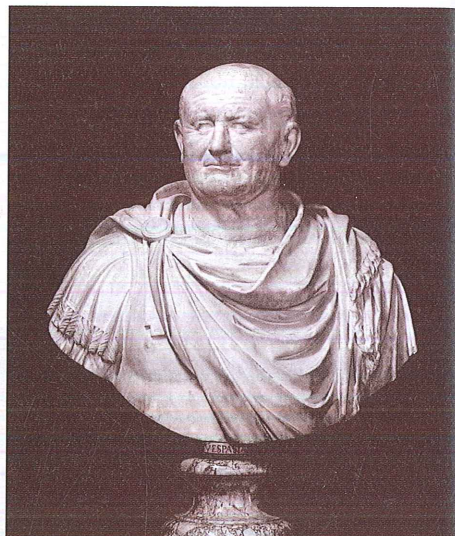
Περισσότερα στοιχεία σώζονται για το άνδρo και την περίτεχνη τριώροφη στοά που διαμόρφωνε τη νότια όψη της πλατείας του

Επιγραφικό Μουσείο

Από τη Στοά του Ανδῆρου του Δομτιανού

Δομτιανού. Τμήμα της πρόσοψης της στοάς έχει αναστηλωθεί και είναι πραγματικά εντυπωσιακό: πάνω σε δωρικούς κίονες αναπτύσσεται θριγκός με μετόπες διακοσμημένες με φυτικά μοτίβα. Στον δεύτερο όροφο αναπτύσσεται μια ανάγλυφη συνεχής ζωφόρος, ενώ οι κίονες κοσμούνται με ανάγλυφα αγάλματα βαρβάρων. Στην αρχική μορφή του ανδῆρου η οπτική εντύπωση των βαρβαρικών μορφών που υποβαστάζουν το ναό του αυτοκράτορα

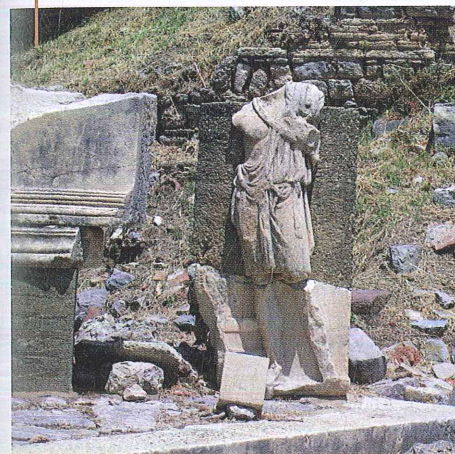

Μετά το θάνατο του Δομτιανού, το 96 μ.Χ., η Ρωμαϊκή Σύγκλητος τον καταδίκασε και επέβαλε *damnatio memoriae*, δηλαδή την απόφαση να περάσει στη λήθη οτιδήποτε είχε να κάνει με το πρόσωπο του αυτοκράτορα. Καταστράφηκαν οι ανδριάντες του, σβήστηκε το όνομά του από μνημεία της αυτοκρατορίας, ενώ και ο ναός της Εφέσου που ήταν αφιερωμένος στο πρόσωπό του αφιερώθηκε στη λατρεία του πατέρα του Βεσπασιανού.

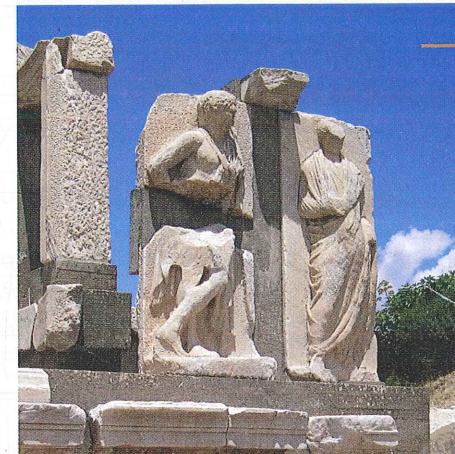
θα ήταν σαφής υπόμνηση για τη στρατιωτική επιβολή της Ρώμης στους άλλους λαούς. Γύρω από την πλατεία του Δομτιανού υπήρχαν διάφορα εμπορικά καταστήματα.

Ένα ακόμη πολυτελές μνημείο βρισκόταν στη βόρεια πλευρά της πλατείας του Δομτιανού. Πρόκειται για το Μνημείο του Μέμμιο, ένα πυργόσχημο κτίσμα με πλούσια ανάγλυφη διακόσμηση. Η μερική αναστήλωσή του δεν είναι διαφωτιστική για την αρχική του μορφή, αναδεικνύει όμως τις γλυπτές μορφές που κοσμούσαν τις τρεις αξιοθέατες πλευρές του. Πάνω σε ψηλό τετράγωνο βάθρο υψωνόταν μια

Ανάγλυφη ανδρική μορφή από το Μνημείο του Μέμμιο

κατασκευή με κορινθιακούς κίονες και κόγχες, τα τόξα των οποίων στηρίζαν μαρμάρινες Καρυάτιδες. Στη ζωφόρο του θριγκού ήταν χαραγμένη η τιμητική επιγραφή του μνημείου, με την αφιέρωση στον Γ. Μέμμιο (G. Memmius). Οι πλάκες με τις ανάγλυφες μορφές που είναι σήμερα στημένες στο χώρο του μνημείου διαμόρφωναν έναν μικρό σπκό στον δεύτερο όροφο του κτηρίου, κάτω ακριβώς από την κωνική μαρμάρινη στέγη που στηριζόταν σε μια κυκλική ζωφόρο με βουκράνια και γιρλάντες (εν μέρει ανακατασκευασμένη μπροστά από το μνημείο). Οι ανάγλυφες μορφές στέκουν μεμονωμένες πάνω στις πλάκες της ζωφόρου. Ο τηβεννοφόρος άνδρας, ο ήρωας με τελαμώνια και σανδάλια και η ανδρική μορφή

Ανάγλυφες μορφές από τη ζωφόρο του Μνημείου του Μέμμιο

με εξωμίδα είναι τυπικές μορφές που απαντούν στη γλυπτική και ανακαλούν έντονα τις μορφές των ελληνικών επιτύμβιων αναγλύφων. Αυτό ενισχύει την υπόθεση ότι το κτήριο πιθανόν να αποτελεί ταφικό μνημείο του Γ. Μέμμιου, εγγονού του Ρωμαίου στρατηγού και μετέπειτα δικτάτορα Λεύκιου Σύλλα, ο οποίος επέβαλε τη ρωμαϊκή εξουσία στην Έφεσο. Δεν υπάρχουν στοιχεία που να συνδέουν τον Μέμμιο με την Έφεσο, πέρα

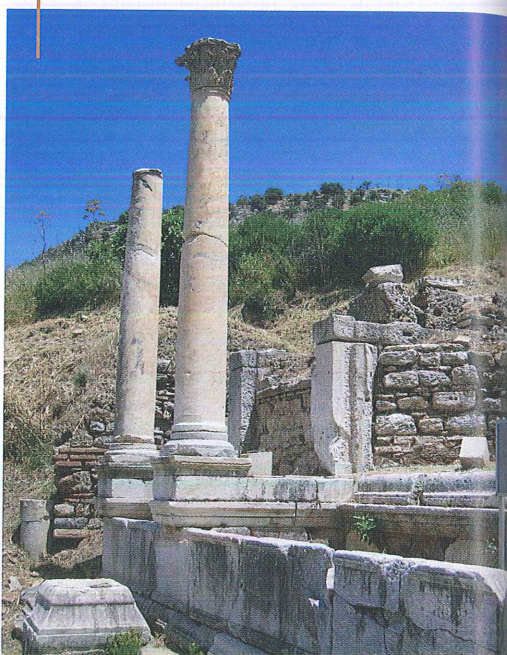
Μνημείο του Μέμμιου

από αυτό το μνημείο ιδρυμένο σε κεντρικό σημείο της πόλης, που υπονοεί κάποια ευγνωμοσύνη της πόλης στον Ρωμαίο ανθύπατο. Πιθανότερη χρονολογία για την ανέγερσή του είναι το δεύτερο μισό του 1ου αι. π.Χ.

Σε μεταγενέστερα χρόνια, τον 3ο αι., σε επαφή με το μνημείο του Μέμμιου χτίστηκε το Υδρείο, μια μνημειακή κρήνη, από

Από το Υδρείο σώζεται σε καλή κατάσταση η δεξαμενή

την οποία σώζεται σε καλή κατάσταση η δεξαμενή.

Η πλατεία του Δομτιανού συνδέεται με την Πλατεία της Βιβλιοθήκης του Κέλσου με μια σημαντική οδό της πόλης, που ονομάζεται Οδός των Κουρήτων ή Έμβολος. Φαίνεται πως το δρόμο αυτόν τον χρησιμοποίησε, ήδη από τα Αρχαϊκά χρόνια, η ιερή πομπή που κατευθυνόταν από την πόλη της Εφέσου στο Αρτεμισίο. Εδώ ανεγέρθηκε ηρώο προς τιμήν του ιδρυτή της πόλης Ανδρόκλου. Η πανάρχαια σημασία της οδού φαίνεται και από το γεγονός ότι η χάραξη της διατηρήθηκε απαράλλαχτη στα Ελληνιστικά και τα Ρωμαϊκά χρόνια, παρότι έτεμε διαγώνια τον οριζόντιο κάνναβο που χρησιμοποιήθηκε στον ιπποδάμειο σχεδιασμό της πόλης. Το όνομα «Έμβολος» πιθανώς περιγράφει αυτό ακριβώς το γεγονός, της διαγώνιας τοποθέτησης του δρόμου σε σχέση με τα οικοδομικά τετράγωνα της νέας πόλης. Η εμπορική και πολιτική σημασία της οδού για την πόλη διατηρήθηκε έως τα Βυζαντινά χρόνια.

Η πλακοστρωμένη Οδός των Κουρήτων έχει πλάτος 6-8 μ. Στο μεγαλύτερο μήκος της περιβάλλεται από στοές και σημαντικά κτήρια με συνεχή χρήση έως την ύστερη Αρχαϊό-

Από την Οδό των Κουρήτων περνούσαν πολλές θρησκευτικές πομπές, γι' αυτό και ήταν διακοσμημένη με αναθήματα, στήλες, αγάλματα. Πάνω, ανάγλυφο με Νίκη και άγαλμα φιλοσόφου.

τητα. Οι διαφορετικοί κίονες των στοών αποτυπώνουν τις διαφορετικές φάσεις και τις συνεχείς μετασκευές που υπέστη ο δρόμος στη διάρκεια των αιώνων. Σε όλο το μήκος της οδού υπήρχαν επίσης ανδριάντες και τιμητικές επιγραφές για τους ευεργέτες της πόλης.

Κίονες κατά μήκος της Οδού των Κουρήτων, αριστερά και δεξιά

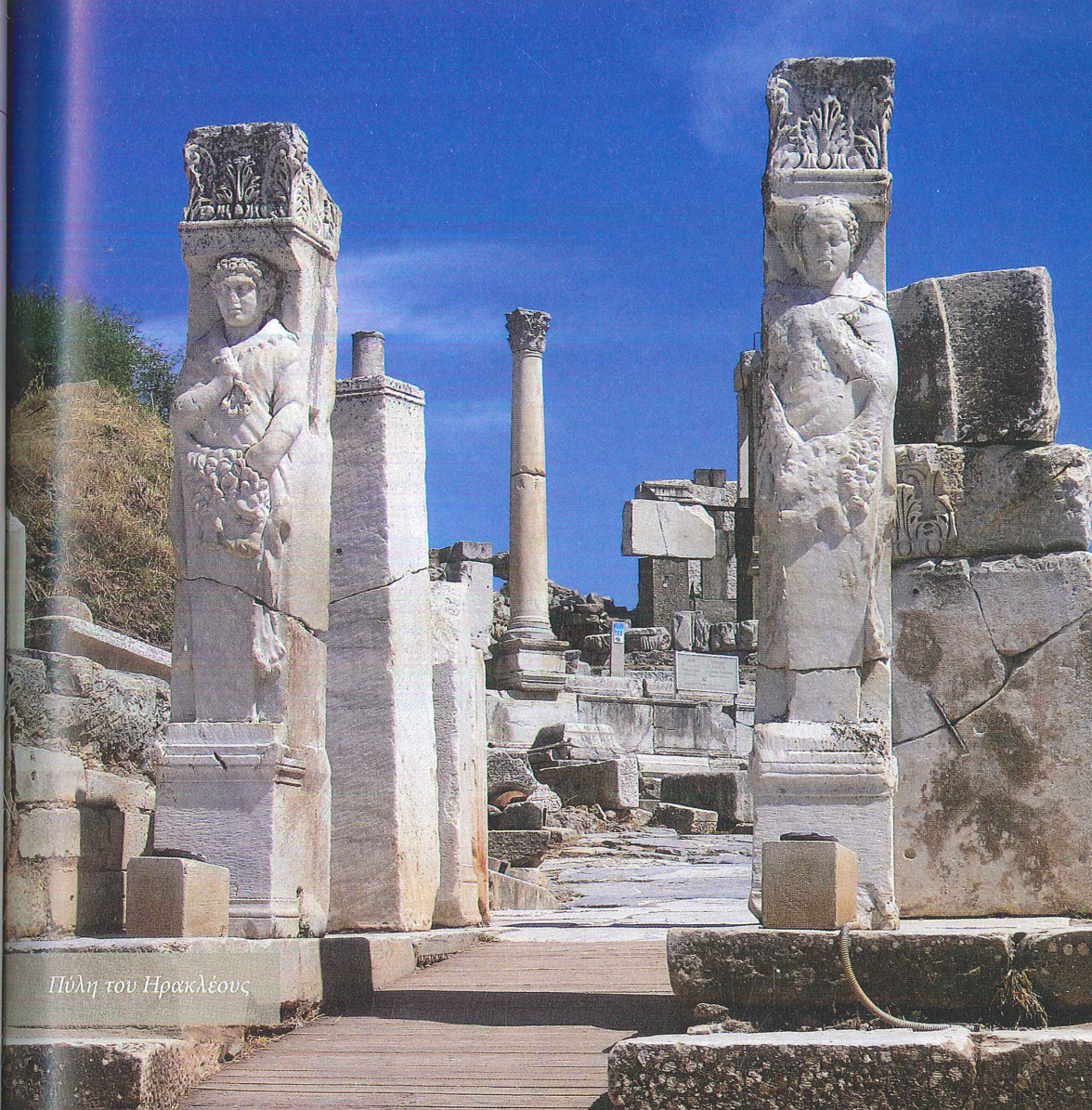

Το 97 μ.Χ. στην Έμβολο μαρτύρησε ο Άγιος Τιμόθεος, που λιθοβολήθηκε από το μανιασμένο πλήθος.

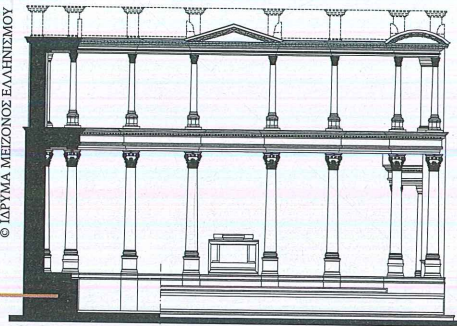
Κοντά στο ναό του Δομπιανού χτίστηκε τον 4ο αι. η Πύλη του Ηρακλέους, που μείωσε το αρχικό πλάτος της οδού στο σημείο αυτό, πιθανώς για να απαγορευτεί η κίνηση των τροχοφόρων. Οι δύο παραστάδες που κοσμούνται με ανάγλυφες μορφές του Ηρακλή με λεοντή ανήκουν στην ανωδομή της πύλης.

Ένα από τα πιο εντυπωσιακά μνημεία της Οδού των Κουρήτων είναι το Νυμφαίο του Τραϊανού. Πρόκειται για μνημειώδες κρηναίο οικοδόμημα δημόσιας χρήσης, το οποίο χρηματοδοτήθηκε από τον «ασιάρχη» Τιβέριο Κλαύδιο Αριστίωνα, εγκαινιάστηκε το 114 και αφιερώθηκε στον αυτοκράτορα Τραϊανό. Το Νυμφαίο αποτελείται από μια

Πύλη του Ηρακλέους

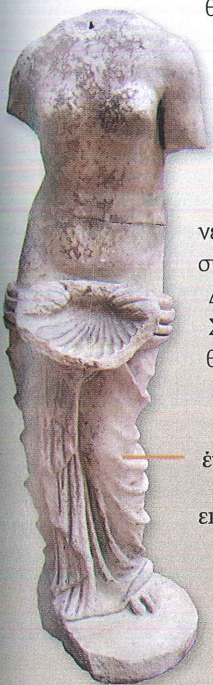

© ΙΑΡΥΜΑ ΜΕΙΖΟΝΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Το Νυμφαίο του Τραϊανού όπως είναι σήμερα, κάτω, αλλά και σε αναπαράσταση, πάνω.

μεγάλη δεξαμενή, στην οποία κατέληγε αγωγός που έφερνε νερό από τον ποταμό Κάυστρο, μπροστά από την οποία υπήρχε μια μακρόστενη δεξαμενή άντλησης νερού, προσιτή στους πολίτες της Εφέσου. Σύμφωνα με την παράδοση όλων των παρόμοιων ρωμαϊκών οικοδομημάτων, μια πλούσια διακοσμημένη πρόσοψη μετατρέπει ένα χρηστικό κτίσμα σε πραγματικό κόσμημα της πόλης. Η αρχιτεκτονική μορφή της διώροφης πρό-

Αφροδίτη με κοχύλι, ένα από τα γλυπτά του Νυμφαίου· σήμερα εκτίθεται στο Μουσείο του Σελτσούκ.

σοψης του Νυμφαίου θυμίζει θεατρική σκηνή, με διαδοχικές κόγχες όπου βρίσκονταν τοποθετημένα αγάλματα (σήμερα στο Μουσείο του Σελτσούκ). Η κεντρική κόγχη, που τονιζόταν από την τριγωνική απόληξη στο πάνω μέρος, εκτεινόταν και στους δύο ορόφους καθώς στέγαζε το υπερφυσικού μεγέθους άγαλμα του αυτοκράτορα Τραϊανού.

Τα αγάλματα που κοσμούσαν το υπόλοιπο Νυμφαίο απεικόνιζαν μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας, τον δωρητή και τη σύζυγό του, αλλά και τον Διόνυσσο, την Αφροδίτη, Σατύρους και άλλες μυθικές μορφές.

Καμαροσκεπής αγωγός από το δίκτυο ύδρευσης-αποχέτευσης

Κρήνες υπήρχαν πολλές στην Έφεσο. Παρόμοιο σχήμα με το Νυμφαίο του Τραϊανού έχουν επίσης η κρήνη που αφιέρωσε ο ίδιος δωρητής στην Πύλη της Μαγνησίας προς τιμήν και πάλι του Τραϊανού, καθώς και το Υδρεκδοχείο του Γάιου Λαικάνιου Βάσσου. Το προσεγμένο δίκτυο ύδρευσης και αποχέτευσης της ρωμαϊκής πόλης είναι και σήμερα ορατό σε διάφορα σημεία του αρχαιολογικού χώρου με σειρές σωληνώσεων, υπόγειων καναλιών και πηγαδιών.

Κομμάτια σωληνών

Τμήμα του
θριγκού του
Ναού του
Αδριανού

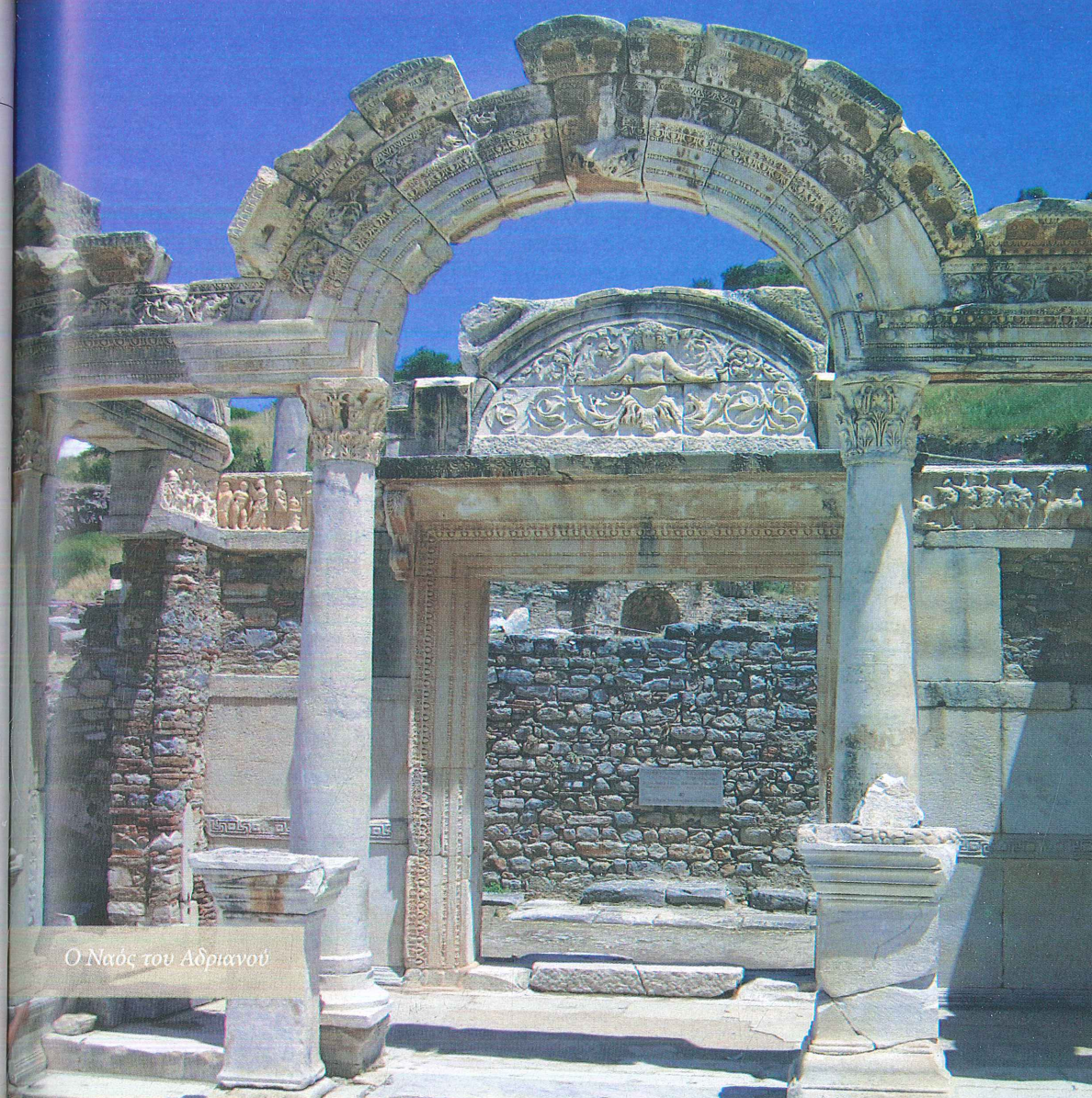
Στην ίδια πλευρά της οδού βρίσκεται ο Ναός του Αδριανού, ένα από τα πιο χαρακτηριστικά κτήρια της Εφέσου. Η επιγραφή που είναι χαραγμένη στο επιστύλιο μας πληροφορεί ότι ο ναός αφιερώθηκε από τον ιδιώτη Πόπλιο Κοϊντίλιο στην Άρτεμη, τον αυτοκράτορα Αδριανό και τον Δήμο των Εφεσίων (2ος αι. μ.Χ.). Ο ναός δεν έχει ιδιαίτερα μεγάλο μέγεθος, ξεχωρίζει όμως για την πλούσια και εκλεπτυσμένη αρχιτεκτονική και τη γλυπτή του διακόσμηση. Ο ίδιος ο ναός είναι μονόχωρος. Ο πρόναος διαμορφώνεται από μια πρόσταση με δύο πεσσούς και δύο κίονες με κορινθιακά κιονόκρανα, πάνω από τα οποία διαμορφώνεται αετωματική στέγη. Οι δύο κίονες στηρίζουν τόξο, το κλειδί του οποίου έχει τη μορφή της Τύχης της πόλης. Το τόξο που εγγράφεται σε αέτωμα, σε συνδυασμό με την εκλε-

πτυσμένη ανάγλυφη διακόσμηση που δίνει την αίσθηση του κεντήματος, τονίζουν την είσοδο του ναού και αποτελούν χαρακτηριστικά στοιχεία της ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής.

Το άνοιγμα της θύρας έχει ανάγλυφη διακόσμηση, ενώ πάνω από αυτό έχει τοποθετηθεί τοξωτή ανάγλυφη παράσταση, κατ' αναλογία με το τόξο της πρόστασης. Το ανάγλυφο παριστάνει γυναικεία μορφή που αναδύεται μέσα από φύλλα άκανθας. Ο πρόναος διακοσμούνταν εσωτερικά με μια ζωφόρο που παριστάνει επεισόδια από την ιστορία της Εφέσου. Ο Άνδροκλος εικονίζεται έφιππος να επιτίθεται σε αγρίοχοιρο, σκηνή που αντλείται από τον ιδρυτικό μύθο της πόλης, ενώ σε άλλη πλάκα της ζωφόρου Ρωμαίος αυτοκράτορας, πιθανώς ο ίδιος ο Αδριανός, θυσιάζει σε βωμό πλαισιωμένος από Νίκες (σήμερα στο Μουσείο του Σελτσούκ).

Ζωφόρος από
το Ναό του
Αδριανού

Ο Ναός του Αδριανού

Στα τέλη του 4ου αι., μπροστά από το Ναό του Αδριανού τοποθετήθηκαν τέσσερα βάθρα με τα αγάλματα των Τετραρχών, του Διοκλιτιανού, του Κωνσταντίνου Χλωρού, του Γαλεριού και του Μαξιμιανού.

Το οικοδομικό τετράγωνο πίσω από το Ναό του Αδριανού καταλαμβάνεται από τα Λουτρά του Βαρίου. Διέθεται αίθουσα ψυχρού λουτρού, θερμού λουτρού, αίθουσα εφίδρωσης και έναν μεγάλο αφιδωτό χώρο που λειτουργούσε ως προθάλαμος των λουτρών και χώρος συναντίσεων. Η αρχική φάση των λουτρών χρονολογείται στον 2ο αι., φαίνεται όμως ότι οι ισχυροί σεισμοί που έπληξαν την πόλη επέφεραν ζημιές στο συγκρότημα. Για το λόγο αυτόν, τον 4ο αι. μια πλούσια χριστιανή, η Σχολαστικά, χρηματοδότησε την ανακα-

τασκευή τους. Το άγαλμα της Σχολαστικής με την επιγραφή που αναφέρει τη χορηγία της τοποθετήθηκε στην αφιδωτή αίθουσα των λουτρών, όπου και βρέθηκε κατά τις ανασκαφές. Το συγκρότημα αναφέρεται στη βιβλιογραφία και ως Θέρμες της Σχολαστικής.

Το οικοδομικό τετράγωνο που ορίζεται από τη γωνία της Οδού των Κουρήτων με τη Μαρμαρίνη Οδό (που οδηγεί στο Θέατρο) καταλαμβάνεται από δημόσια και ιδιωτικά κτήρια. Εδώ βρίσκεται ένα μεγάλο συγκρότημα δημοσίων αποχωρητηρίων, που στην αρχαιότητα ονομάζονταν Βεσπασιανές (*latrinae*). Τα αποχωρητήρια έχουν αναστηλωθεί και σήμερα

μπορεί ο επισκέπτης να αναπαραστήσει εύκολα την αρχική εικόνα τους. Σε μια μεγάλη ανοιχτή αίθουσα με περιστύλιο, οι τρεις πλευρές διατρέχονται από μαρμάρινο θρανίο που διαθέτει ειδικές οπές για την αφόδευση. Κάτω από το θρανίο σχηματίζεται κανάλι στο οποίο έτρεχε συνεχώς καθαρό νερό για να απομακρύνει τις ακαθαρσίες και να τις κατευθύνει στο εκτεταμένο αποχετευτικό σύστημα της πόλης.

Σε επαφή με τις Βεσπασιανές βρίσκεται ένα πολυτελές συγκρότημα που ταυτίστηκε από

Βεσπασιανές (δημόσια αποχωρητήρια)

τους ανασκαφείς με οίκο ανοχής. Το συγκρότημα έχει πολλές φάσεις κατασκευής από τον 1ο αι. π.Χ. έως την ύστερη Αρχαιότητα, αλλά πρόκειται ουσιαστικά για πολυτελή κατοικία που αναπτύσσεται γύρω από ένα μεγάλο περιστύλιο. Στους επιμέρους χώρους της έχουν βρεθεί ψηφιδωτά δάπεδα, μαρμάρινες επενδύσεις, τοιχογραφίες. Νεότερες έρευνες θεωρούν ότι η ταύτιση με οίκο ανοχής δεν στηρίζεται επαρκώς και πιθανώς πρόκειται για την ιδιωτική κατοικία κάποιας πλούσιας οικογένειας, σε αναλογία με τα συγκροτήματα κατοικιών που έχουν βρεθεί στη νότια πλευρά της Οδού των Κουρήτων.

Άποψη του πολυτελούς συγκροτήματος που ταυτίστηκε από τους ανασκαφείς με οίκο ανοχής.

Εικόνες από τα Λουτρά του Βαρίου ή Θέρμες της Σχολαστικής

Πράγματι, η νότια πλευρά της Εμβόλου είχε περισσότερο εμπορική και ιδιωτική χρήση. Σε μεγάλο μήκος της εκτείνεται η λεγόμενη Στοά του Αλυτάρχη, πίσω από την οποία διατάσσονται πολυτελείς οικίες. Η στοά διαμορφώνεται από μια κιονοστοιχία, πίσω από την οποία ο ημιπαιθριος διάδρομος κοσμεύεται σε όλο το μήκος με ψηφιδωτά. Ρόδακες, πλοχμοί, ρόμβοι και μαιάνδροι μαζί με φυτικά μοτίβα συνθέτουν ένα ζωηρόχρωμο μωσαϊκό δάπεδο. Η πίσω πλευρά της στοάς αποτελείται από δώδεκα ορθογώνιες αίθουσες που λειτουργούσαν ως καταστήματα και εργαστήρια. Η στοά χρονολογείται στον 4ο αι., αλλά δεν γνωρίζουμε τίποτε για τον δωρητή της, εκτός από το ότι εκτελούσε καθήκοντα αλυτάρχη, δηλαδή επέβλεπε την τήρηση των κανονισμών στους αθλητικούς αγώνες.

Ο μικρός λόφος πίσω από τη Στοά του Αλυτάρχη στην Αρχαιότητα ονομαζόταν Λεπρή Ακτιή ή Πρέον (Bülbül Dag). Η βόρεια κλιτύ του χαμηλού λόφου καταλαμβάνεται από πολυτελείς οικίες που όχι μόνο είχαν άμεση πρόσβαση στον σημαντικότερο δρόμο της πόλης, αλλά είχαν και εξαιρετική θέα όλης της Εφέσου μέχρι το λιμάνι. Σύμφωνα με τις επιταγές

Η Στοά του Αλυτάρχη

του ιπποδάμειου συστήματος, οι οικίες διατάσσονται σε οικοδομικά τετράγωνα που χωρίζονται μεταξύ τους με δρόμους – στη συγκεκριμένη περίπτωση βαθμιδωτές παρόδους λόγω της υψομετρικής διαφοράς.

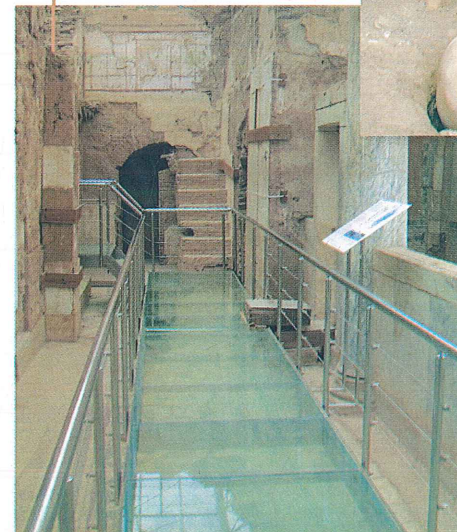
Το δυτικό οικιστικό συγκρότημα 2 έχει καλυφθεί από σύγχρονο στέγαστρο και οι οικίες συντηρούνται και αναστηλώνονται υποδειγματικά, αποτελώντας πλέον ένα από τα πιο αξιοπρόσεκτα σημεία του αρχαιολογικού χώρου. Στο σημείο αυτό υπήρχε νεκροταφείο των

Σύστημα σωληνώσεων μέσα στους τοίχους εξασφάλιζε τη θέρμανση.

Υστεροκλασικών χρόνων. Για τις ανάγκες της ιπποδάμειας πόλης στα χρόνια του Λυσιμάχου η πλαγιά ισοπεδώθηκε και δημιουργήθηκαν τρία τεχνητά άνδρα για να μπορέσει να χρησιμοποιηθεί ο χώρος για εργαστήρια και κατοικίες. Εδώ, τον 1ο αι. οικοδομήθηκαν έξι τυπικές ελληνιστικές κατοικίες, με περιστυλιαυλή, γύρω από την οποία διατάσσονταν τα δωμάτια του σπιτιού. Κατά τα Ρωμαϊκά χρόνια, οι οικίες επεκτείνονται, γίνονται περισσότερο πο-

Πλούσια διακοσμημένες είναι οι πολυτελείς οικίες του δυτικού οικιστικού συγκροτήματος.

Αποθηκευτικά σκεύη

λυτελείς και αποκτούν δεύτερο ή και τρίτο όροφο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι κατά τον 3ο αι. οι κατοικίες αυτές είχαν συνδεθεί με το κεντρικό υδρευτικό σύστημα της πόλης, με περίτεχνες κρήνες και

Το μέγεθος, η πολυτέλεια και η εκζήτηση στη διακόσμηση των σπιτιών καθιστούν προφανές ότι οι εκάστοτε ιδιοκτήτες τους ήταν σημαίνοντα πρόσωπα της τοπικής ελίτ. Γνωρίζουμε τα ονόματα δύο εξ αυτών: του C. Flavius Furius Aptus, που ήταν ιερέας του Διονύσου και αλυτάρχης στα μέσα του 2ου αι., και του C. Vibius Salutaris, πλούσιου ευεργέτη της Εφέσου των αρχών του 2ου αι., που, σύμφωνα με επιγραφή, είχε αφιερώσει στο Θέατρο της Εφέσου ένα χρυσό και οκτώ ασπμένα αγάλματα της θεάς Άρτεμις! Το σπίτι του C. Flavius Furius Aptus είναι το μεγαλύτερο του τετραγώνου. Πίσω διακρίνεται η αψίδα της ιδιωτικής βασιλικής προς τιμήν του Διονύσου.

ιδιωτικούς χώρους λουτρού να καταλαμβάνουν σημαντική θέση σε κάθε σπίτι. Συγκεκριμένα, η οικία 6 διέθετε κλίβανο που χρησιμοποιούνταν για τη θέρμανση πολλών δωματίων με σύστημα σωληνώσεων ενσωματωμένων στην τοικοποιία.

Οι ρωμαϊκές οικίες ενσωματώνουν δημιουργικά το ελληνιστικό περιστύλιο και το ρωμαϊκό atrium. Η περιστυλή αυλή συνδυάζει τον υπαίθριο και ημιυπαίθριο χώρο και προσφέρει απρόσκοπτο φωτισμό και αερισμό σε όλα τα δωμάτια του σπιτιού που ανοίγουν προς αυ-

Αψιδωτή αίθουσα από την πολυτελή οικία 6

τήν. Το atrium χρησιμοποιείται ως προθάλαμος σε σημαντικά δωμάτια του σπιτιού. Στους ισόγειους χώρους αναπτύσσονται περισσότερο οι χώροι που ήταν προορισμένοι για την υποδοχή καλεσμένων. Ιδιαίτερα εντυπωσιακή είναι η basilica privata (ιδιωτική βασιλική), μια μεγάλη και ψηλή αψιδωτή αίθουσα που προοριζόταν για τις χειμερινές δεξιώσεις στην οικία 6. Το δάπεδο και οι τοίχοι κοσμούνται με πλάκες μαρμάρου, ενώ τα υπόκαυστα κάτω από το δάπεδο χρησιμοποιούνταν για τη θέρμανση της αίθουσας τις κρύες μέρες.

Άοψη από την περιστυλή αυλή της οικίας 2

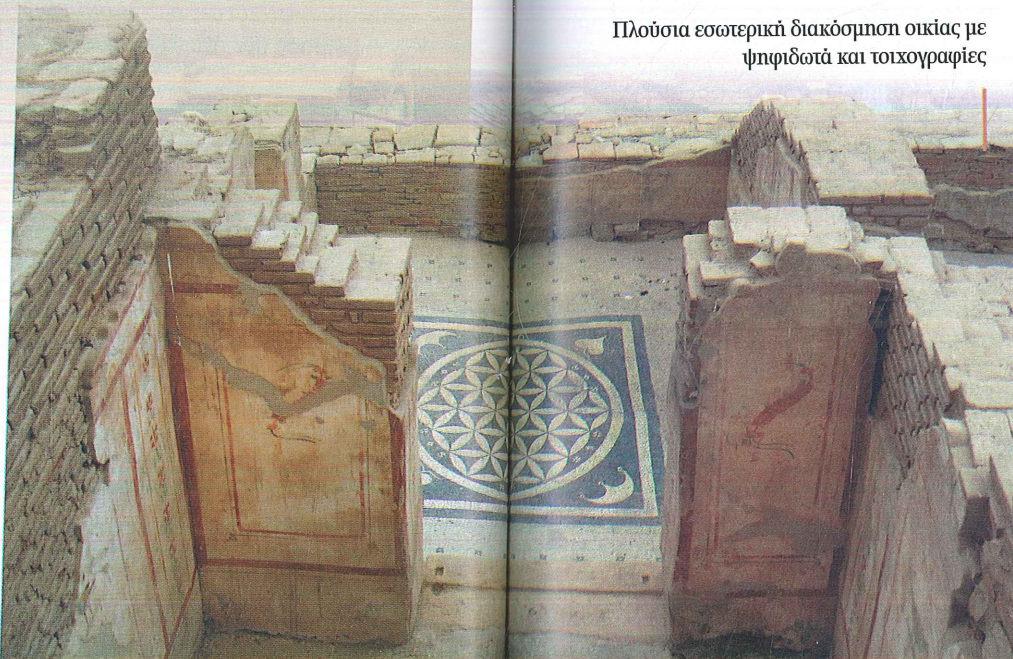
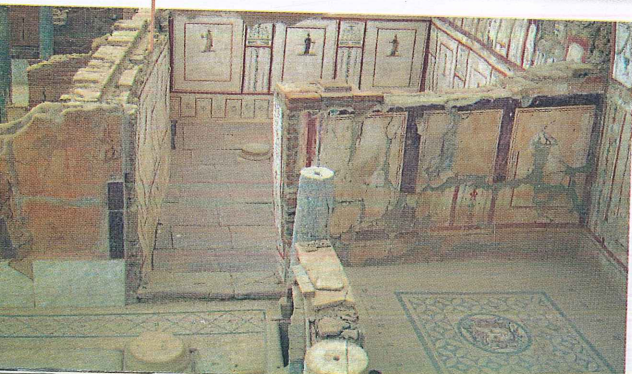

Τιπάνιο είναι το έργο των συντηρητών και των ειδικών επιστημόνων που έχουν αναλάβει τη στερέωση και την αναστήλωση των κατοικιών. Ιδιαίτερα η προσπάθεια ανασύνθεσης των ψηφιδωτών και των τοιχογραφιών από σπαράγματα είναι μια επίπονη και αξιολάμβαστη εργασία, η οποία συνεχίζεται απρόσκοπτα σε θέα των επισκεπτών του χώρου, κάτι που προσδίδει επιπλέον ενδιαφέρον για την περιήγηση στο οικιστικό συγκρότημα 2.

Ψηφιδωτό που απεικονίζει λιοντάρι.

Τοιχογραφίες και ψηφιδωτά δάπεδα στο δωμάτιο των Μουσών της οικίας 3

Πλούσια εσωτερική διακόσμηση οικίας με ψηφιδωτά και τοιχογραφίες

Θαυμασμό ακόμη και σήμερα προκαλούν τα ψηφιδωτά δάπεδα των δωματίων και των διαδρόμων και οι τοιχογραφίες με τα έντονα χρώματα. Ως επί το πλείστον, οι τοιχογραφίες αναπτύσσονται σε διάχωρα, ώστε να μοιάζουν με πίνακες ζωγραφικής. Άλλα διάχωρα έχουν βαθυκόκκινο και άλλα υπόλευκο χρώμα. Στο «δωμάτιο των Μουσών» της οικίας 3 παριστάνονται ο

Απόλλωνας, οι Μούσες και άλλες θεότητες της τέχνης. Στην οικία 4 υπάρχει χώρος συμποσίου, το λεγόμενο «δωμάτιο του Σωκράτη», με κόγχη που στέγαζε άγαλμα της Αρτεμης και μια τοιχογραφημένη προτομή του Σωκράτη (το πρωτότυπο εκτίθεται στο Μουσείο του Σελτσούκ).

Μπροστά από το οικιστικό συγκρότημα 2, πάνω στην Έμβολο, υπάρχουν μερικά από τα πιο σημαντικά για την ιστορία της πόλης μνημεία. Εδώ βρίσκεται το Ηρώ του Ανδρόκλου, του μυθικού οικιστή της πόλης. Σύμφωνα με την παράδοση, ο Άνδροκλος πέθανε σε μάχη με τους Κάρες στην περιοχή της Πριήνης, αλλά οι Εφέσιοι μετέφεραν τη σορό του και την έθαψαν στην Έφεσο. Το Ηρώ του Ανδρόκλου πιθανώς χτίστηκε στο σημείο όπου βρισκόταν ο τάφος του ήρωα, και οι σκηνές μάχης στη γλυπτή διακόσμηση

Το «δωμάτιο του Σωκράτη» στην οικία 4

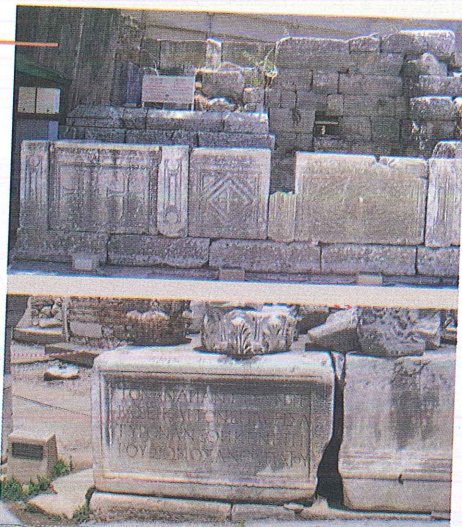
ίσως αποδίδουν τα σχετικά με το θάνατο του Ανδρόκλου πολεμικά γεγονότα. Πάντως, η κάτοψή του ξεχωρίζει από τα τυπικά ταφικά μνημεία. Πάνω σε μια κρηπίδα με τρεις αναβαθμούς, οι γωνίες της οποίας κατέληγαν σε λεοντοπόδαρα, υψωνόταν ένα διώροφο οικοδόμημα σε σχήμα Π. Ο κάτω όροφος ήταν συμπαγής, σαν βάθρο με μαρμάρινους ορθοστάτες και παραστάδες δωρικού ρυθμού. Το βάθρο αυτό υποβάσταζε μια ιωνική κιονοστοιχία μπροστά από έναν τοίχο σε σχήμα Π. Το κεντρικό μετακίονιο διάστημα γεφυρωνόταν με ένα τόξο, πάνω από το οποίο διαμορφωνόταν η αετωματική απόληξη της

στέγης. Το Ηρώο χρονολογείται στο β' μισό του 2ου αι. π.Χ.

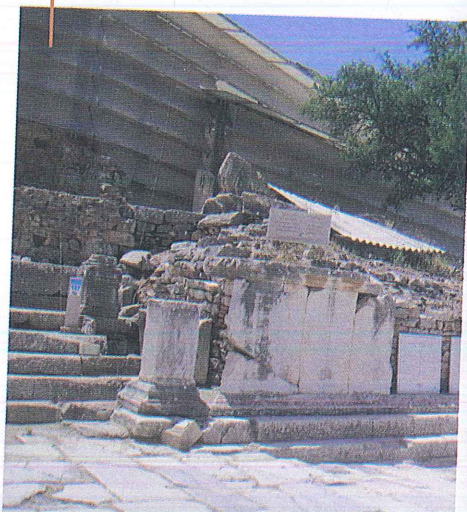
Στα Βυζαντινά χρόνια το Ηρώο μετασκευάστηκε σε κρήνη. Ο κενός χώρος που περικλειόταν από τις πτέρυγες του βάθρου μετασκευάστηκε σε δεξαμενή με την προσθήκη μικρών πεσσών και θωρακίων με σταυρούς και ρόμβους. Αυτή την εικόνα αντικρίζει σήμερα ο επισκέπτης, ενώ γύρω από το μνημείο έχουν συγκεντρωθεί θραύσματα από την ανωδομή του.

Κοντά στο Ηρώο βρίσκονται δύο ακόμη τιμητικά μνημεία του 1ου αι. π.Χ., ένα εξάγωνο κτι-

Οκτάγωνο μπροστά, διακρίνονται τα ρωμαϊκά διατάγματα.

Το Ηρώο του Ανδρόκλου μετασκευάστηκε σε κρήνη κατά τα Βυζαντινά χρόνια.

σμα και ένα οκτάγωνο οικοδόμημα που στέγαζε μια σαρκοφάγο. Η νεκρή που ήταν θαμμένη στο Οκτάγωνο πιθανολογείται ότι ήταν η Αρσινόη Δ', η μικρότερη κόρη του βασιλιά της Αιγύπτου Πτολεμαίου ΙΒ', η οποία δολοφονήθηκε στην Έφεσο το 41 π.Χ. Λέγεται ότι τη δολοφονία παρήγγειλε ο Μάρκος Αντώνιος, ύστερα

από επιθυμία της Κλεοπάτρας. Είναι ελκυστική η υπόθεση ότι ο ίδιος ο Μάρκος Αντώνιος ανέγειρε ταφικό μνημείο σε κεντρικό σημείο της πόλης, αποδίδοντας τιμές στην πριγκίπισσα προκειμένου να αποσείσει από πάνω του τις υποψίες για τη δολοφονία.

Η απελευθέρωση της Αρσινόης, Τινορέτο

✿ ΟΙ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΙ

Η Μακεδονική δυναστεία των Πτολεμαίων ήταν η βασιλική οικογένεια που κυβέρνησε την Αίγυπτο από το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, το 323 π.Χ., έως την προσαρτήση της χώρας στη Ρώμη, το 31 π.Χ., και την αυτοκτονία της τελευταίας Πτολεμαίας βασίλισσας Κλεοπάτρας Ζ'. Σε όλη τη διάρκεια της βασιλείας των Πτολεμαίων, δεν έλειψαν τα πάθη, τα μίσση, οι στρατιωτικές αναμετρήσεις και οι δολοφονίες μεταξύ των μελών της για τη νομή της εξουσίας. Ο Πτολεμαίος Β' ο Φιλάделφος (308-246 π.Χ.) μόλις κατέλαβε το θρόνο έβαλε να σκοτώσουν τους δύο αδερφούς του και εκστράτευσε εναντίον του τρίτου. Ο διάδοχός του Πτολεμαίος Δ' ο Φιλοπάτωρ (238-205 π.Χ.) από φόβο για το θρόνο διέταξε τη δολοφονία της μητέρας του, του αδερφού του και του θεού του. Οι συνεχείς διαμάχες των διαδόχων του πτολεμαϊκού θρόνου βοήθησαν την ανερχόμενη Ρώμη να παρέμβει στα εσωτερικά της Αιγύπτου, με απώτερο σκοπό τον πλήρη πολιτικό έλεγχο του πλούσιου πτολεμαϊκού βασιλείου. Ο Πτολεμαίος ΙΒ' (112-51 π.Χ.), πατέρας της Κλεοπάτρας Ζ' και της Αρσινόης Δ', αφού διέμεινε για δύο χρόνια στην Έφεσο, αποκαταστάθηκε στο θρόνο το 55 π.Χ. με τη βοήθεια ρωμαϊκών στρατευμάτων ενάντια στην κόρη του Βερενίκη Δ', την οποία και εκτέλεσε. Μετά το θάνατό του, το 51 π.Χ., ανέβηκαν στο θρόνο ο Πτολεμαίος ΙΓ' και η αδερφή του Κλεοπάτρα Ζ'. Όταν τα δύο αδέρφια ήρθαν σε σύγκρουση, ο Ιούλιος Καίσαρας βρήκε την ευκαιρία να παρέμβει με στρατιωτικές δυνάμεις. Στις συγκρούσεις που ακολούθησαν σκοτώθηκε ο Πτολεμαίος ΙΓ'. Ο Ιούλιος Καίσαρας είχε παραχωρήσει στη μικρότερη αδερφή, Αρσινόη Δ', την Κύπρο, από κοινού με τον αδερφό της Πτολεμαίο ΙΔ'. Λέγεται όμως ότι ο λαός της Αλεξάνδρειας προτιμούσε την Αρσινόη Δ' για βασίλισσα, κι έτσι ξέσπασαν νέες συγκρούσεις, κατά τις οποίες ο Ιούλιος Καίσαρας αποκατέστησε την Κλεοπάτρα στο θρόνο, από κοινού με τον αδερφό της Πτολεμαίο ΙΔ', ενώ η Αρσινόη εκποιάστηκε στην Έφεσο, όπου ζούσε στο Ιερό της Αρτέμις έως τη δολοφονία της, το 41 π.Χ.

Στη διασταύρωση της Οδού των Κουρήτων με τη Μαρμάρινη Οδό, μπροστά από την πλατεία της Βιβλιοθήκης, στα χρόνια του αυτοκράτορα Τραϊανού ανεγέρθηκε μια μνημειακή αφιδωτή πύλη, η οποία έχει επικρατήσει να ονομάζεται Πύλη του Αδριανού. Το ύψος της ξεπερνούσε τα 16 μ., όμως καταστράφηκε από σεισμό και σήμερα έχουν αναστηλωθεί μόνο οι τέσσερις κορινθιακοί κίονες που διαμορφώνουν τρεις διόδους. Η μεσαία διόδος είναι μεγαλύτερη και γεφυρώνονταν με τόξο. Ο τύπος της πύλης μοιάζει με τη θριαμ-

βική αφίδα του Αδριανού στην Αθήνα – μάλιστα πολλοί μελετητές υποστηρίζουν ότι η πύλη της Εφέσου υπήρξε το πρότυπο για το αθηναϊκό μνημείο.

Ίσως η πιο χαρακτηριστική εικόνα από την Εφεσο είναι η πρόσοψη της βιβλιοθήκης του Κέλσου, που βρίσκεται στο νότιο όριο της Μαρμάρινης Οδού. Η εύνοια της ιστορίας διέσωσε μεγάλο τμήμα από τα αυθεντικά αρχιτεκτονικά μέλη, έτσι ώστε η αναστήλωση του μνημείου να κάνει σήμερα φανερή σε κάθε επισκέπτη τη μεγαλοπρέπειά του.

Πύλη του Αδριανού

Βιβλιοθήκη του Κέλσου

Η Βιβλιοθήκη αποτελείται από μια μεγάλη ορθογώνια τριώροφη αίθουσα όπου φυλάσσονταν οι κύλινδροι των παπύρων και στην οποία λειτουργούσε αναγνώστηριο, και από μια διώροφη θεαματική πρόσοψη που μοιάζει με σκηνική κατασκευή ρωμαϊκού θεάτρου. Η πρόσοψη εξαιρείται με μια μεγάλη κλίμακα από την οποία προσεγγίζει ο επισκέπτης το μνημείο. Υπάρχουν τρεις θύρες για την πρόσβαση στην αίθουσα της Βιβλιοθήκης και παράθυρα για το φωτισμό και τον αερι-

σμό της. Ο κατώτερος όροφος της πρόσοψης είναι ψηλότερος και διαμορφώνεται με προεξέχοντα επιστύλια που στηρίζονται σε μονολιθικούς κίονες με σύνθετα κιονόκρανα ιωνικού-κορινθιακού ρυθμού. Ανάμεσα στα τρία θυραία ανοίγματα διαμορφώνονται τέσσερις κόγχες, όπου ήταν στημένα τα αγάλματα της Σοφίας, της Αρετής, της Έννοιας και της Επιστήμης του Κέλσου, όπως ταυτίζονται από τις επιγραφές (σήμερα βρίσκονται στη θέση τους γύψινα εκμαγεία). Ο δεύτερος

Φανωματική οροφή από τη Βιβλιοθήκη του Κέλσου

όροφος της πρόσοψης, με στηθαία και κορινθιακούς κίονες, διαμορφώνει τρεις ναϊσκους μπροστά από τα ισάρηθρα παράθυρα. Οι ναϊσκοί επιστέφονται εναλλάξ με τοξωτή και αψιδωτή απόληξη, ενώ ανάμεσά τους υπάρχουν τέσσερα βάθρα, τα οποία έφεραν ισάριθμους ανδριάντες του Κέλσου και του γιου του.

✿ ΤΙΒΕΡΙΟΣ ΙΟΥΛΙΟΣ ΚΕΛΣΟΣ ΠΟΛΕΜΑΝΟΣ

Ο αξιωματούχος προς τιμήν του οποίου χτίστηκε η ομώνυμη βιβλιοθήκη ήταν γόνος εύπορης αριστοκρατικής οικογένειας των Σάρδεων. Επί αυτοκράτορα Βεσπασιανού, ο Κέλσος πήγε στη Ρώμη, όπου αργότερα διετέλεσε επιμελητής δημοσίων κτισμάτων. Είχε μια πετυχημένη στρατιωτική και δικαστική καριέρα, που οδήγησε τον αυτοκράτορα Τραϊανό να τον διορίσει ανθύπατο της Ασίας το 105. Φαίνεται ότι ο ίδιος ήταν πολύ καλλιεργημένος και αξιόλογος. Μετά το θάνατό του (περίπου το 114), ο γιος του Τιβέριος Ιούλιος Ακύλας, που είχε το αξίωμα του υπάτου, δάρισε στην Έφεσο αυτό το οικοδόμημα που ήταν ταυτόχρονα ταφικό μνημείο για τον πατέρα του και βιβλιοθήκη για τους κατοίκους της Εφέσου. Επιπλέον, κληροδότησε ένα μεγάλο χρηματικό ποσό που προοριζόταν για τη συντήρηση του κτηρίου και την αγορά βιβλίων. Τα τέσσερα αγάλματα που κοσμούν την πρόσοψη της Βιβλιοθήκης, η Σοφία, η Αρετή, η Έννοια και η Επιστήμη, αποδίδουν τις αρετές του Κέλσου και εξαιρούν το χαρακτήρα του Ρωμαίου ανθύπατου στην αιωνιότητα.

Κάθε αρχιτεκτονικό στοιχείο αποτελεί αφορμή για μια πραγματική έκρηξη διακοσμητικότητας: οι πεσσοί φέρουν ανάγλυφες παραστάσεις με φυτικά μοτίβα και μυθικές μορφές και απεικονίσεις από τη ζωή του Απόλλωνα και του

Αποψη τμήματος της πρόσθιας όψης της Βιβλιοθήκης του Κέλσου

Διονύσου, το επιστύλιο διακοσμείται με φυτικά κοσμήματα, τα κιονόκρανα και τα υπέρθυρα είναι σμιλεμένα με χάρη.

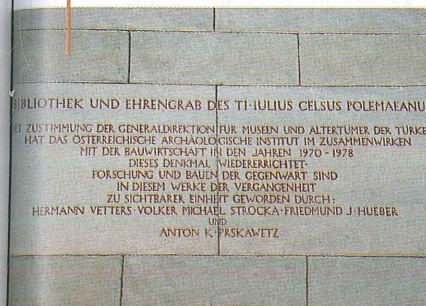
Αντιθέτως, το κυρίως κτήριο της Βιβλιοθήκης ήταν πιο λιτό. Οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από οπτές πλίνθους (τούβλα) και ήταν διπλοί: μεταξύ του εσωτερικού και του εξωτερικού τοίχου διαμορφωνόταν χώρος όπου υπήρχαν κλίμακες για τους άνω ορόφους. Στον εσωτερικό τοίχο διαμορφώνονταν ορθογώνιες κόγχες όπου φυλάσσονταν τα βιβλία. Πιθανολογείται ότι αυτή η διαμόρφωση με

τους διπλούς τοίχους ήταν μια πρόβλεψη για να μην είναι εκτεθειμένοι οι πάπυροι στην υγρασία. Το δάπεδο και οι τοίχοι της Βιβλιοθήκης ήταν καλυμμένοι με μαρμαρίνες πλάκες. Στον δυτικό τοίχο διαμορφωνόταν μια μεγάλη αιψίδα όπου είχε τοποθετηθεί η σαρκοφάγος με τη σορό του Κέλσου. Στην πραγματικότητα, η Βιβλιοθήκη είναι ένα ταφικό μνημείο, το οποίο ο γιος δώρισε στην πόλη προς τιμήν του πατέρα του.

Ο ισχυρός σεισμός του 262 και η πυρκαγιά που ακολούθησε στη Βιβλιοθήκη, κατέστρεψαν το κτήριο και τα βιβλία που φυλάσσονταν εδώ. Τον 4ο αι. διαμορφώθηκε μια μεγάλη δε-

Η ανασκαφή και η αναστήλωση της Βιβλιοθήκης πραγματοποιήθηκαν από το Αυστριακό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο.

❁ ΠΑΠΥΡΟΙ, ΠΕΡΓΑΜΗΝΕΣ ΚΑΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Ο πάπυρος ως υλικό γραφής πρωτοχρησιμοποιήθηκε στην Αίγυπτο πριν από την 3η χιλιετία π.Χ. Τα χειρόγραφα γράφονταν πάνω σε ειδικά επεξεργασμένα ρολά παπύρου, τα οποία τυλίγονταν πάνω σε ξύλινους κλίνδρους και φυλάσσονταν. Οι κλίνδροι παπύρου ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένοι στα Ελληνιστικά και τα Ρωμαϊκά χρόνια, και σε αυτή τη μορφή κυκλοφορούσαν τα σπουδαία έργα των αρχαίων κλασικών. Από τον 2ο μεταχριστιανικό αιώνα εμφανίστηκε ο κώδικας, πρόδρομος του σημερινού βιβλίου, που αποτελούνταν από ενωμένα φύλλα παπύρου σε σχήμα τετραγώνου. Οι κώδικες σταδιακά κέρδισαν έδαφος και αποτέλεσαν το κατεχόμενη εργαλείο διάδοσης των κειμένων της χριστιανικής θρησκείας. Εκτός από τον πάπυρο, υλικό γραφής αποτελούσε και η περγαμινή, από επεξεργασμένη δορά ζώου. Και τα δύο αυτά υλικά είναι ιδιαίτερα ευαίσθητα στην υγρασία, γι' αυτό και στις βιβλιοθήκες της αρχαιότητας υπάρχει ειδική μέριμνα για τη φύλαξή τους. Οι Βιβλιοθήκες της αρχαιότητας αποτελούσαν ιδιωτικές συλλογές χειρογράφων. Η πιο ονομαστή από αυτές, η Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, δεν έχει ακόμη εντοπιστεί από τους αρχαιολόγους. Εκτός από τη Βιβλιοθήκη του Κέλσου στην Εφεσο, σπουδαία είναι τα ερείπια της Βιβλιοθήκης της Περγάμου και της Βιβλιοθήκης του Αδριανού στην Αθήνα.

Ζωγραφική αναπαράσταση της Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας

ξαμενή στην πλατεία της Βιβλιοθήκης (η διαμόρφωση είναι ορατή και σήμερα) και έτσι το κτήριο μετατράπηκε σε Νυμφαίο.

Σε γωνία με τη Βιβλιοθήκη βρίσκεται μια ακόμη μνημειακή πύλη, η Νότια Πύλη της Τετράγωνης Αγοράς που έχει επικρατήσει να ονομάζεται Πύλη Μαζαίου και Μιθριδάτη. Η πύλη αυτή οικοδομήθηκε στα χρόνια του

Η Πύλη
Μαζαίου και
Μιθριδάτη

Αυγούστου με δωρεά του Μαζαίου και του Μιθριδάτη, που υπήρξαν σκλάβοι του αυτοκράτορα. Με την απελευθέρωσή τους αφιέρωσαν την πύλη στον Καίσαρα Αύγουστο, τη σύζυγό του Λιβία, την κόρη του Ιουλία και τον γαμπρό του Αγρίππα, σε ένδειξη ευγνωμοσύνης. Οι αναλογίες της πύλης είναι βαριές και υπάρχει έντονη μορφολογική αντίθεση με την εκλέ-

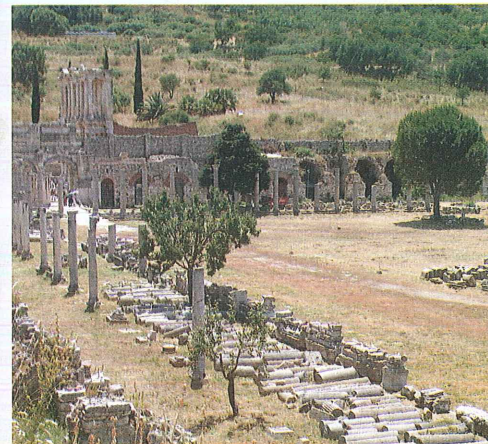
πτυση της γειτονικής βιβλιοθήκης. Τα μεγάλα τοξωτά ανοίγματα χρησιμοποιούνταν για να περνούν τροχοφόρα οχήματα από και προς την Τετράγωνη Αγορά.

Περνώντας τη Νότια Πύλη, ο επισκέπτης βρίσκεται στο χώρο της Τετράγωνης Αγοράς, το εμπορικό κέντρο της πόλης. Στο χώρο αυτόν αναπτύχθηκε η εμπορική αγορά ήδη από τα χρόνια της ανοικοδόμησης του Λυσιμάχου (3ος αι. π.Χ.), όμως η κάτοψη του οφείλεται στην ανοικοδόμηση του 1ου αι. π.Χ., όταν ο υπαίθριος χώρος της Αγοράς περικλειστηκε με δίκλιτες στοές και απέκτησε τετράγωνο σχήμα. Στα χρόνια του Θεοδοσίου Α' (4ος αι.), η Αγορά ξαναχτίστηκε πάνω στα ερείπια που άφησαν πίσω τους οι καταστροφικοί σει-

σμοί. Παρότι τα σημερινά κατάλοιπα δεν εντυπωσιάζουν τον επισκέπτη, αρκεί κανείς να σκεφτεί ότι καθεμιά από τις τέσσερις στοές που στέγαζαν καταστήματα και εργαστήρια είχε μήκος περίπου 112 μ. Η Αγορά θα έσφυζε από ζωή, με τα προϊόντα να εκτίθενται στις στοές, αλλά και στον υπαίθριο χώρο της πλατείας, όπου στήνονταν τέντες για αγοραπωλησίες, ανάμεσα σε δεκάδες τιμητικούς ανδριάντες και άλλα αφιερώματα.

Σε επαφή με τη δυτική πλευρά της Αγοράς βρίσκονται τα κατάλοιπα ενός σημαντικού ιερού θεραπευτηρίου του 2ου αι, που έχει ταυτιστεί με το Σαραπείο. Ο Αιγυπτιακός θεός Σάραπης ή Σέραπης σε πολλές περιοχές της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας είχε αντικαταστήσει τη

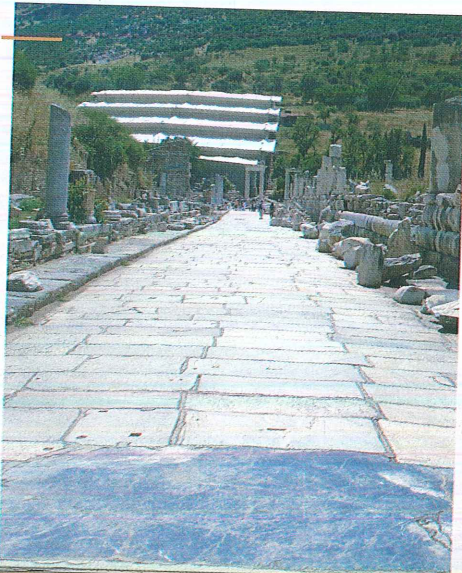
Ο χώρος της
Τετράγωνης
Αγοράς,
αριστερά
και δεξιά

λατρεία του Ασκληπιού ως θεραπευτή θεού. Το ιερό αποτελούνταν από έναν πολύ μεγάλο περίβολο, που περικλειόταν από διάφορες κορινθιακές στοές. Στο κέντρο της βόρειας πλευράς του τεμένους διαμορφωνόταν μνημειακή είσοδος, και στον ίδιο άξονα στη νότια πλευρά βρισκόταν ο ναός του θεού πάνω σε ψηλό πόδιο. Στον κεντρικό χώρο του ναού διαμορφώνονταν σειρές από κόγχες στις οποίες φαίνεται ότι έτρεχε τρεχούμενο νερό.

Η ανατολική πλευρά της Αγοράς έβαινε παράλληλα με τη Μαρμάρινη Οδό, από την οποία χωριζόταν με μια διώροφη βασιλική

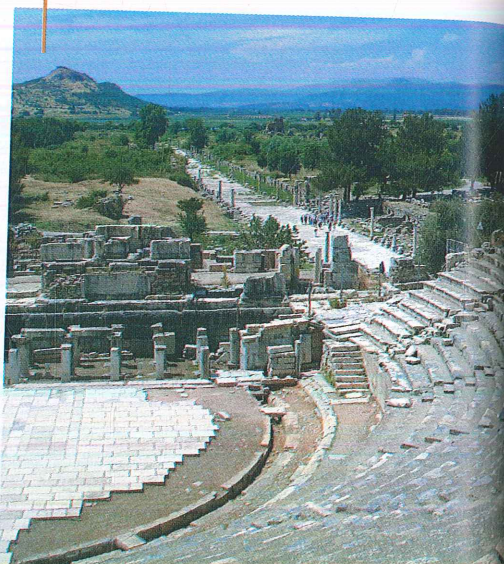
Μαρμάρινη
Οδός

που έχει επικρατήσει να ονομάζεται Αίθουσα του Νέρωνα. Έχει μήκος περίπου 150 μ. και ακολουθεί τη Μαρμάρινη Οδό από την πλατεία της Βιβλιοθήκης μέχρι την πλατεία του Θεάτρου. Το οικοδόμημα είχε την πρόσοψή του ανοικτή προς τη Μαρμάρινη Οδό, παρότι είναι κτισμένο πάνω σε ψηλή βάση που υπερέρχει κατά πολύ του οδοστρώματος.

Στην ανατολική πλευρά της Μαρμάρινης Οδού εκτεινόταν μια ακόμη στοά με εμπορικές χρήσεις, πίσω από την οποία (προς το λόφο)

Η θέα προς το λιμάνι από τις κερκίδες του Θεάτρου

υψώνονταν οικίες και καταστήματα. Στο τέλος της Μαρμάρινης Οδού και στη διασταύρωσή της με την Αρκαδιανή Οδό, βρίσκεται το Θέατρο της Εφέσου, ένα από τα μεγαλύτερα και τα καλύτερα διατηρημένα θέατρα του αρχαίου κόσμου.

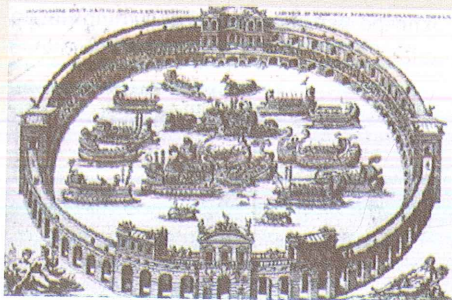
Το Θέατρο χτίστηκε στην πλαγιά του λόφου Πίων (Panayir Dag). Η θέση είχε ήδη επιλεγεί κατά την ανοικοδόμηση της πόλης από τον Λυσίμαχο, όμως η ανέγερσή του δεν ξεκίνησε παρά στα τέλη του 2ου αι. π.Χ., εποχή μέγιστης ακμής του λιμανιού της Εφέσου, με το οποίο συνδεόταν μέσω της Αρκαδιανής Οδού και στο οποίο προσέφερε απρόσκοπτη θέα

από τις κερκίδες του. Η σημερινή εικόνα του Θεάτρου αντιστοιχεί στη ρωμαϊκή μετασκευή του κατά τους Αυτοκρατορικούς χρόνους (1ος αι. μ.Χ.) και τα χρόνια που ακολούθησαν. Το κοίλο διαθέτει θέσεις για 24.000 θεατές και έχει σχήμα μεγαλύτερο από ημικύκλιο. Το κάτω τμήμα του κοίλου είχε καθορισμένες θέσεις για τους επίσημους, τους ιερείς, τους άρχοντες της πόλης, καθώς και τα μέλη της τοπικής αριστοκρατίας. Οι κατώτερες σειρές εδωλίων, που ήταν και οι πιο τιμητικές, αφαιρέθηκαν όταν η ορχήστρα μετατράπηκε σε αρένα για μονομαχίες και θηριομαχίες.

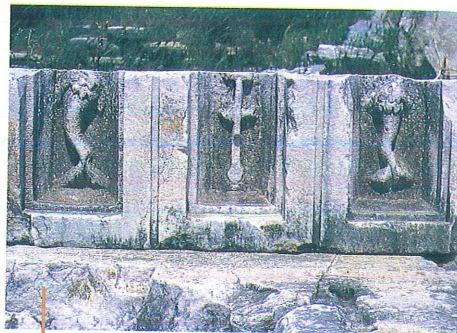
Θέατρο

Η μετασκευή της ορχήστρας των ελληνικών θεάτρων ώστε να αντιστοιχούν στα θεάματα που συνθιζόνταν στα ρωμαϊκά αμφιθέατρα ήταν πολύ συχνή στα Αυτοκρατορικά χρόνια. Τότε αφαιρούνταν οι κατώτερες σειρές εδωλίων και αποκόπτονταν ο χώρος της ορχήστρας με ψηλό στηθαίο και κιγκλίδωμα για την ασφάλεια των θεατών. Η ορχήστρα έτσι μετατρέποταν σε αρένα όπου διεξάγονταν μονομαχίες, θηριομαχίες, ακόμη και εικονικές ναυμαχίες.

Τις περισσότερες μετασκευές, πάντως, έχει υποστεί η σκηνή του Θεάτρου. Η διάφορη ορθογώνια σκηνή των Ελληνιστικών χρόνων, στην οποία στερεώνονταν ζωγραφικοί πίνακες (σκηνικά), μετασκευάστηκε στα χρόνια του Δομιτιανού (1ος αι. μ.Χ.) και των Σεβήρων. Τότε κατασκευάστηκε προσκόνιο και πίσω του μια

Αρχιτεκτονικές διακοσμήσεις από τη σκηνή του Θεάτρου

διάφορη περίτεχνη σκηνική κατασκευή με ναϊσκούς και κόγχες που επιστεφόνταν με εναλλάξ αετωματικές και τοξωτές απολήξεις.

Πιστή στη ρωμαϊκή αισθητική των θεάτρων, η σκηνή του Θεάτρου της Εφέσου κοσμούνταν με αγάλματα και ανάγλυφα που παρίσταναν θεατρικά μοτίβα, θεούς και ήρωες της πόλης, τον κόσμο του Διονύσου, αλλά και εικονιστικούς ανδριάντες αυτοκρατόρων, αρχόντων, αθλητών ή ποιητών. Η ποικιλία και η πολυμορφία στις στάσεις και τις κινήσεις των αγαλματικών μορφών παραπέμπει σε αγαπημένους τύπους της κλασικής και ελληνιστικής γλυπτικής.

Η Αρκαδιανή Οδός, αριστερά και δεξιά, ένωσε το Θέατρο με το λιμάνι

Το Θέατρο της Εφέσου χρησιμοποιούνταν για παραστάσεις αλλά και για συναθροίσεις, θρησκευτικές τελετές, αθλητικές επιδείξεις ή αγώνες και παρέμεινε σε λειτουργία για πολλούς αιώνες. Είναι χαρακτηριστικό ότι το αμυντικό τείχος του 7ου αι., που έκοψε την πόλη σχεδόν στη μέση, έχει περιλάβει στο εσωτερικό του το Θέατρο και την κάτω πόλη.

Η συνέχεια της Μαρμάρινης Οδού προς τα βόρεια είναι η λεγόμενη Οδός του Θεάτρου, που κατευθύνεται προς το Στάδιο και

το λόφο του Κορνησσού. Σήμερα είναι κλειστή για τους επισκέπτες.

Από το Θέατρο μπορεί κανείς να έχει καλή θέαση της Αρκαδιανής Οδού, του μεγάλου δρόμου της πόλης, που ένωσε το λιμάνι με το Θέατρο ήδη από τα Ελληνιστικά χρόνια. Στη μορφή που σώζεται σήμερα, πρόκειται για μεγαλοπρεπή μαρμαροστρωμένη ρωμαϊκή οδό που εκτείνεται από την Πύλη του Λιμανιού μέχρι την Πύλη του Θεάτρου. Πήρε το όνομά της από τον αυτοκράτορα Αρκάδιο (395-408), ο οποίος ανέλαβε την πλήρη ανακατασκευή της. Το μήκος της ξεπερνά το μισό χιλιόμετρο, και στις δύο πλευρές της αναπτύσσονται

Προτομή του αυτοκράτορα Αρκαδίου

Αναστλωμένοι κίονες κατά μήκος της Αρκαδιανής Οδού και στο βάθος το Θέατρο

στοές, τιμητικά βάθρα και αναθήματα, Λουτρά, Γυμνάσια και άλλα κτήρια κοινωφελούς χαρακτήρα. Σύμφωνα με τις επιγραφές, υπήρχε πρόβλεψη για να φωτίζεται η Αρκαδιανή Οδός τη νύχτα με σειρές από λυχνάρια στις κιονοστοιχίες των στοών.

Ανατολικά της Αρκαδιανής Οδού και στη συμβολή της με την Οδό του Θεάτρου βρίσκεται το συγκρότημα Λουτρών-Γυμνασίου του Θεάτρου, που χρονολογούνται στον 2ο αι. Σήμερα στη θέση του υπαιθρίου περιστευλίου του Γυμνασίου έχουν συγκεντρωθεί αρχιτεκτονικά μέλη από διάφορα μνημεία, ενώ πιο πίσω διακρίνονται οι σωζόμενοι πλίνθινοι τοίχοι των τυπικών ρωμαϊκών λουτρών.

Στο μέσον περίπου της Αρκαδιανής Οδού υπάρχει ένα σημαντικό μνημείο των χρόνων του Ιουστινιανού. Πρόκειται για το Τετράστιλο, που καταλάμβανε όλο το πλάτος του οδοστρώματος με τέσσερις στύλους πάνω σε μνημειώδη βάθρα. Πάνω στους στύλους είχαν ανεγερθεί αγάλματα, είτε των τεσσάρων Ευαγγελιστών είτε του Ιουστινιανού και μελών της οικογένειάς του. Σε κάθε περίπτωση, η ανέγερση του Τετράστιλου δείχνει ότι η Αρκαδιανή

Οδός έπαιζε σημαντικό ρόλο και στα Βυζαντινά χρόνια.

Σαρκοφάγος

Ένα ακόμη μεγάλο συγκρότημα Λουτρών-Γυμνασίου βρίσκεται στα βόρεια της Αρκαδιανής Οδού, στην περιοχή του αρχαίου λιμανιού. Χτίστηκαν στα χρόνια του Δομιτιανού (1ος αι.). Οι χώροι γυμναστικής και η υπαιθρια παλαιστρα συνδυάζονται με στεγασμένους χώρους διαλέξεων (*auditorium*) και αυτοκρατορικής λατρείας, και βέβαια με μεγάλες και πολυτελείς εγκαταστάσεις λουτρών. Εντυπωσιακή είναι η μεγάλη πισίνα που καταλάμβανε σχεδόν ολόκληρο το χώρο της αίθουσας ψυχρού λουτρού.

Ναός της Παναγίας, η πύλη προς το αίθριο

Η περιοχή των Λουτρών του Λιμανιού, όπως και οι εγκαταστάσεις του ίδιου του λιμανιού, δεν είναι σήμερα προσβάσιμες στο κοινό, και συχνά καλύπτονται από λιμνάζοντα νερά. Η τοπογραφία της περιοχής έχει αλλάξει λόγω των εκτεταμένων προσχώσεων του ποταμού Κάυστρου – υπολογίζεται ότι η ακτογραμμή στην αρχαιότητα βρισκόταν σε απόσταση 10 χλμ. (!) από τη σημερινή. Η ακμή του λιμανιού και η σημασία του για την πόλη αντικατοπτρίζονται στη μνημειώδη προκυμαία πλάτους 10 μ. που στρώθηκε όλη με μαρμάρινες πλάκες στις αρχές του 2ου αι. Το μήκος της προκυμαίας ήταν τέτοιο ώστε υπήρχαν τρεις

Γενική άποψη του ναού της Παναγίας

διαφορετικές πύλες που τη συνέδεαν με την πόλη. Η Μεσαία Πύλη είναι αυτή από την οποία ξεκινά η Αρκαδιανή Οδός. Από εδώ περνούσαν τα εμπορεύματα που μεταφέρονταν από τη Συρία και την Ανατολή προς τη Δύση, ή το ανάποδο.

Κοντά στην κάτω είσοδο του αρχαιολογικού χώρου της Εφέσου, ένα μονοπάτι οδηγεί σε ένα σημαντικό μνημείο των Βυζαντινών χρόνων. Πρόκειται για ένα εκτεταμένο σε μήκος επισκοπικό συγκρότημα κοντά στο λιμάνι, που περιλαμβάνει το Ναό της Παναγίας με το Αίθριο και το Βαπτιστήριο και το Επισκοπικό Μέγαρο. Εδώ ήταν η έδρα του χριστιανού

επισκόπου τουλάχιστον έως τον 7ο αι., οπότε και μεταφέρθηκε στο Ναό του Αγίου Ιωάννη Θεολόγου, στο λόφο του Αγιασολούκ.

Το 431 μ.Χ. πραγματοποιήθηκε στην Έφεσο η Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος (ονομάζεται και Σύνοδος της Εφέσου), που καταδίκασε τον Νεστοριανισμό ως αίρεση. Φαίνεται πιθανό ο Ναός της Παναγίας να ήταν ο τόπος όπου πραγματοποιήθηκε η Σύνοδος, ίσως δε ο ναός να ανεγέρθηκε για το σκοπό αυτόν, αφού τοποθετείται στα τέλη του 4ου-αρχές 5ου αι.

Στο χώρο όπου χτίστηκε ο Ναός της Παναγίας παλαιότερα εκτεινόταν η νότια στοά του μεγάλου τεμένους του Ολυμπίου, που είχε ανε-

Ναός της Παναγίας, η αφίδα

γερθεί τον 2ο αι. μ.Χ. σε μια εκτεταμένη πεδινή περιοχή που δημιουργήθηκε από τις προσχώσεις των ποταμών. Το τέμενος περιβαλλόταν από μεγάλο μήκος τρικόπτες στοές. Στα Χριστιανικά χρόνια η δυτική στοά του Ολυ-

Σύμφωνα με τη διδασκαλία του Νεστόριου, ο Χριστός γεννήθηκε από την Παρθένο Μαρία ως άνθρωπος και μετά ενώθηκε με τον Θείο Λόγο. Οι νεστοριανοί δεν ονόμαζαν τη Μαρία Θεοτόκο, αλλά Χριστοτόκο. Η πραγματοποίηση της Οικουμενικής Συνόδου που καταδίκασε τον Νεστοριανισμό ως αίρεση στο Ναό της Παναγίας είχε έναν σαφή συμβολισμό σε σχέση με την απόφαση της Συνόδου να χαρακτηρίζεται αιρετικός όποιος αμφισβητεί τη θεία γέννηση του Χριστού από την Παρθένο Μαρία.

Νεστοριανοί ιερείς σε νεστοριανικό ναό στην Κίνα.

μπίου αποτέλεσε τμήμα του βυζαντινού οχυρωματικού τείχους, ενώ πάνω στα ερείπια της νότιας στοάς χτίστηκε ο Ναός της Παναγίας.

Ο Ναός της Παναγίας έχει τη μορφή τρικόπτης βασιλικής, χτισμένης πάνω στο δυτικό μισό της νότιας στοάς (που είχε συνολικό μήκος 256 μ. και τα ερείπιά της είναι ορατά ανατολικά του ναού). Στα ανατολικά διαμορφώθηκε η αφίδα του Ιερού, ενώ στα δυτικά διαμορφώθηκε νάρθηκας και αίθριο (στο σημείο όπου βρισκόταν το δυτικό καλκαδικό της Στοάς). Στο κέντρο του αιθρίου υπήρχε πηγάδι, ενώ βόρεια από το αίθριο διαμορφώθηκε βαπτιστήριο. Η δεξαμενή του βαπτίσματος βρίσκεται στο κέντρο ενός οκταγωνικού χώρου που στεγαζόταν με θόλο. Σε δεύτερη φάση η αρχική βασιλική χωρίστηκε σε δύο μέρη. Στην πραγματικότητα δημιουργήθηκαν δύο ανεξάρτητοι ναοί σε αξονική διάταξη: στην ανατολική βασιλική προστέθηκε νάρθηκας, ενώ στη δυτική βασιλική προστέθηκε αφίδα, εσωνάρθηκας και τρούλος για τη στέγασση του κεντρικού κλίτους.

Το αίθριο του Ναού της Παναγίας

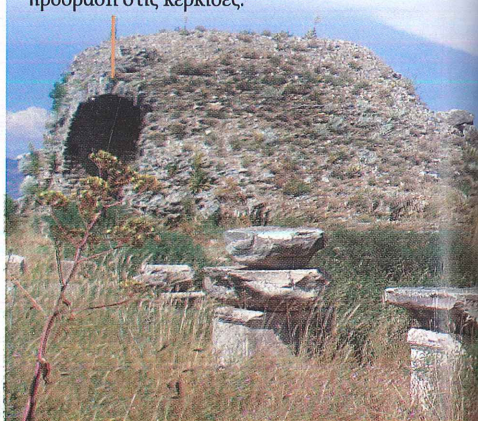
Στην κατασκευή των ναών έχουν χρησιμοποιηθεί πολλά αρχιτεκτονικά μέλη σε δεύτερη χρήση – οι εκτεταμένες καταστροφές από τους σεισμούς και η εγκατάλειψη των παγανιστικών μνημείων έδιναν τη δυνατότητα προσπορισμού και εκτεταμένης επαναχρησιμοποίησης μαρμάρινων όγκων. Αρχιτεκτονικά μέλη, επιγραφές, μαρμάρινες πλάκες από άλλα μνημεία έχουν χρησιμοποιηθεί για την πλακόστρωση του αιθρίου.

Βορειότερα, αλλά στον ίδιο άξονα με το Ναό της Παναγίας, έχει ανασκαφεί το Επισκοπικό Μέγαρο. Είναι ένα οικιστικό συγκρότημα με δωμάτια, λουτρά, αποχωρητήριο και άλλους χώρους να διατάσσονται γύρω από μια αυλή με περιστύλιο.

Εβδομήντα μέτρα (70 μ.) ανατολικότερα από το Επισκοπικό Μέγαρο και κοντά στην Οδό του Θεάτρου βρίσκεται το επονομαζόμενο Βυζαντινό παλάτι, η έδρα του τοπικού άρχοντα της πόλης (δεν είναι επισκέψιμο). Φαίνεται έτσι ότι, κατά τα πρώιμα Βυζαντινά χρόνια, η κάτω πόλη ήταν ο χώρος όπου συγκεντρώθηκαν σταδιακά οι σημαντικές πολιτικές και θρησκευτικές λειτουργίες των κατοίκων. Το συγκρότημα αποτελείται από μια εντυπωσιακή αίθουσα υποδοχής, δωμάτια κατοικίας, μια μικρή εκκλησία και ένα μικρό συγκρότημα λουτρών. Το κτήριο κοσμούσαν με τοιχογραφίες και ψηφιδωτά. Έχει ερμηνευτεί ως κατοικία

Ο θολοσκέπαστος διάδρομος λειτουργούσε ως κρυφός διάδρομος από τον οποίο οι θεατές είχαν πρόσβαση στις κερκίδες.

Τμήμα του θολοσκέπαστου διαδρόμου στη βόρεια πλευρά του Σταδίου

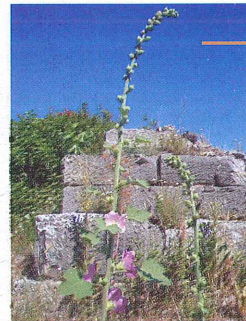

του βυζαντινού στρατηγού, όμως επειδή ένα τμήμα του ανάγεται στον 1ο αι., πιθανόν να υπήρξε πρωύτερα και έδρα του Ρωμαίου ανθύπατου.

Δύο ακόμη σημαντικά μνημεία της Εφέσου ολοκληρώνουν την εικόνα της ρωμαϊκής πόλης. Πρόκειται για το Στάδιο και το Γυμνάσιο του Βηδίου, που βρίσκονται στη βορειοδυτική πλευρά του λοφου Πίωνος. Βρίσκονται εκτός του σημερινού επισκέψιμου χώρου, ο επισκέπτης όμως μπορεί να τα δει από τον σύγχρονο δρόμο που τα περιτρέχει.

Το Στάδιο είχε προσανατολισμό ανατολικό-δυτικό. Όπως συνέβη σε πολλές πόλεις της Αρχαιότητας, η αρχική του μορφή στα Ελληνιστικά χρόνια δεν ήταν παρά μια ισοπεδωμένη έκταση όπου διεξάγονταν τα αγωνίσματα με επικλινή χωμάτινα πρανή για να κάθονται οι

θεατές. Στη δυτική πλευρά του στίβου βρισκόταν η άφρεσις, δηλαδή η αφετηρία, ενώ η δυτική πλευρά του στίβου σχημάτιζε ημικύκλιο, τη σφενδόνη. Στα χρόνια του Νέρωνα τοποθετήθηκαν τα πρώτα μαρμάρινα καθίσματα για τους θεατές. Τότε, στη βόρεια πλευρά του Σταδίου διαμορφώθηκε μια θολοσκέπαστη κατασκευή που ταυτόχρονα δημιουργούσε το αμφιθεατρικό υπόβαθρο για την τοποθέτηση των εδωλίων και λειτουργούσε ως κρυφός διάδρομος από τον οποίο οι θεατές είχαν πρόσβαση στις κερκίδες. Ο θολοσκέπαστος διάδρομος έχει διατηρηθεί σε ικανοποιητικό βαθμό, όπως και κάποιες πύλες του Σταδίου. Το περισσότερο οικοδομικό υλικό του Σταδίου όμως λιθολογήθηκε μετά τον 7ο αι. και χρησιμοποιήθηκε για να χτιστούν οι οχυρώσεις στο λόφο Αγιασολλύκ.

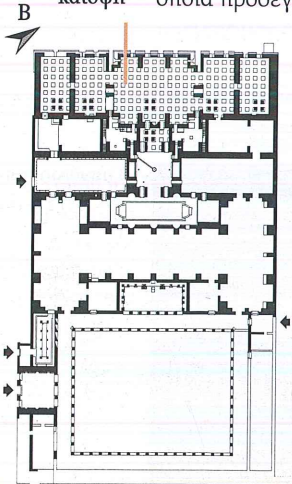

Γυμνάσιο του Βηδίου, ερείπια

Όπως είναι αναμενόμενο, πλάι στο Στάδιο ανεγέρθηκε ένα μεγάλο συγκρότημα Λουτρών-Γυμνασίου, που έχει επικρατήσει να ονομάζεται Γυμνάσιο του Βηδίου, ενώ στην αρχαιότητα ονομαζόταν «Γυμνάσιο στο δρόμο προς τον Κορυσσό». Ο ευγενής Εφέσιος Πόπλιος Βήδιος Αντωνίνος και η σύζυγός του Φλαβία Παπιανή ήταν οι δωρητές του Γυμνασίου στην πόλη, και το αφιέρωσαν στη θεά Άρτεμη και τον αυτοκράτορα Αντωνίνο Πίο (2ος αι.). Το Γυμνάσιο έχει χτιστεί στον ίδιο άξονα με το Στάδιο. Στα ανατολικά βρίσκεται η Παλαίστρα, μεγάλη περιστυλη αυλή την οποία προσέγγιζε κανείς μέσω μνημειακού

πρότυλου. Δίπλα στο πρότυλο υπήρχε δημόσιο αποχωρητήριο. Τα Λουτρά διαθέτουν μια μεγάλη αίθουσα αναμονής, ενώ χαρακτηριστική είναι η μεγάλη πισίνα που καταλαμβάνει όλο σχεδόν το χώρο του κρύου λουτρού. Έξω από τη βόρεια πλευρά του συγκροτήματος χτίστηκε το τείχος της ύστερης Αρχαιότητας, που στο σημείο αυτό είναι ορατό από τον σύγχρονο δρόμο.

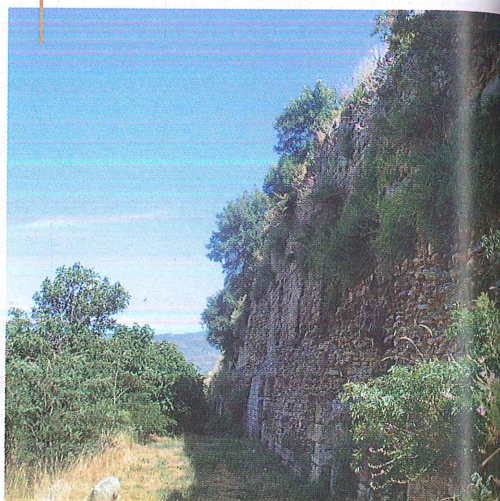
Γυμνάσιο του Βηδίου, κάτοψη

Σπήλαιο των Επτά Παίδων

Στην ανατολική πλαγιά του λόφου Πίων (Panayir Dag) έχει ανασκαφεί μια εκτεταμένη νεκρόπολη, με τάφους σκαμμένους στον φυσικό βράχο και διαμορφώσεις με ασβεστόλιθο και πλίνθους. Οι τάφοι διατάσσονται σε πολλά επίπεδα και συνολικά έχουν βρεθεί περισσότερες από 700 ταφές της ύστερης Αρχαιότητας και των Βυζαντινών χρόνων. Εδώ γύρω στο 600 χτίστηκε ένα μαυσωλείο, το λεγόμενο Μαυσωλείο του Abradas, από

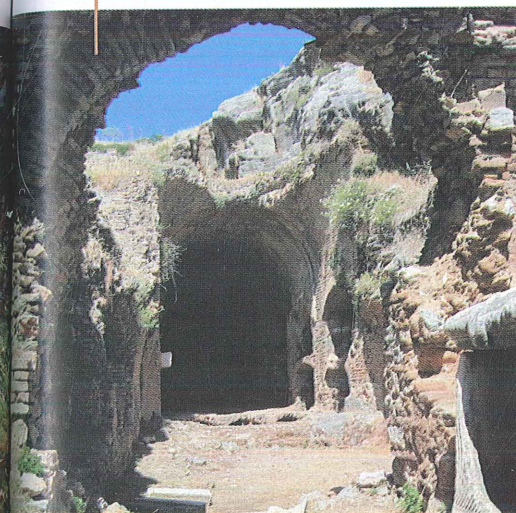
Τείχος κάτω από το Στάδιο

το όνομα που βρέθηκε σε μια επιγραφή.

Η παράδοση λέει ότι στα χρόνια των διωγμών του αυτοκράτορα Δέκιου (3ος αι.), επτά νέοι χριστιανοί κατέφυγαν σε ένα σπήλαιο που βρισκόταν σε αυτή την πλευρά του βουνού για να ξεφύγουν από τους διώκτες τους. Οι νέοι αποκοιμήθηκαν μέσα στο σπήλαιο για 200 χρόνια. Στα χρόνια του Θεοδοσίου Β' (5ος αι.), όταν τυχαία ανοίχτηκε η είσοδος του σπηλαίου, οι νέοι ξύπνησαν, προσευχήθηκαν στον Θεό και εξαφανίστηκαν μυστηριωδώς πριν προλάβει να τους επισκεφτεί ο

Σπήλαιο των Επτά Παίδων

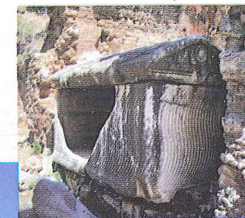
αυτοκράτορας. Το θαύμα διαδόθηκε παντού. Η ίδια παράδοση αναφέρεται και σε ισλαμικά κείμενα.

Πράγματι, μια εκκλησία έχει χτιστεί στο κέντρο του κοιμητηριακού συγκροτήματος, στο δάπεδο της οποίας ανακαλύφθηκε μια κατακόμβη που ταυτίζεται με τον Τάφο των Επτά Παίδων. Λόγω του θαύματος, η περιοχή υπήρξε τόπος προσκυνήματος ήδη από τα Βυζαντινά χρόνια. Μέχρι και σήμερα αποτελεί προσκύνημα για χριστιανούς αλλά και μουσουλμάνους επισκέπτες.

Νεκρόπολη

Επτά Παίδες

Ο Οίκος της Παναγίας

Πάνω στο λόφο Πρέον (Bulbul Dag), θεωρείται ότι πέρασε τα τελευταία χρόνια της ζωής της η Παναγία. Η παράδοση λέει ότι τα πέρασε μαζί με τον Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο, ο οποίος πέθανε στην Έφεσο. Το θέμα ανακινήθηκε τον 18ο αι., όταν μια Γερμανίδα μοναχή, η Άννα Καταρίνα Έμεριχ είδε σε όραμα τον Οίκο της Παναγίας και περιέγραψε με κάθε λεπτομέρεια την τοποθεσία στην οποία βρισκόταν, χωρίς ποτέ να την έχει επισκεφθεί, στο βιβλίο που εξέδωσε με τίτλο *Ο βίος της Παρθένου Μαρίας*.

Άννα
Καταρίνα
Έμεριχ

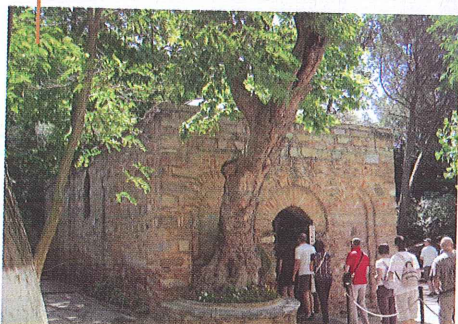

Από τότε ξεκίνησε η προσπάθεια να ταυτιστεί ο τόπος που υπέδειξε το όραμα της μοναχής. Το 1891, Λαζαριστές μοναχοί που ζούσαν στην Έφεσο βρή-

καν την τοποθεσία που είχε περιγράψει η μοναχή. Λέγεται, μάλιστα, ότι οι χριστιανοί κάτοικοι του Κιρκιντζέ έρχονταν στο σημείο αυτό κάθε χρόνο στις 15 Αυγούστου για να τιμήσουν την Παναγία, για την οποία ήξεραν από προφορική παράδοση ότι είχε ζήσει τα τελευταία χρόνια της ζωής της και είχε πεθάνει εδώ.

Παρότι τίποτε από τα παραπάνω δεν έχει αποδειχθεί επιστημονικά, στην περιοχή συρρέουν χιλιάδες χριστιανοί για να προσκυνήσουν τον Τάφο της Παναγίας. Ανάμεσα στα αφιερώματα ξεχωρίζουν αυτά που έχουν κατά καιρούς αφιερώσει οι ποντίφικες. Οι προσκυνητές του χώρου αφήνουν έξω από το παρεκκλήσιο την ευχή τους γραμμένη σε ένα κομμάτι μαντίλι ή ύφασμα ζητώντας από την Παναγία να την πραγματοποιήσει.

Ο σημερινός Ναός της Παναγίας είναι κτισμένος στη θρυλούμενη θέση του Οίκου της.

Οι ευχές των πιστών προς την Παναγία γραμμένες σε μαντίλια ή ύφασματα.

Αρτεμίσιο

Η σημερινή εικόνα που αντικρίζει κανείς στον αρχαιολογικό χώρο του Αρτεμισίου δεν ανακαλεί με κανέναν τρόπο τη σημασία και τον πλούτο ενός ναού που συγκαταλέγεται στα Επτά Θαύματα του Αρχαίου Κόσμου. Ο φημισμένος Ναός της Αρτεμης ήταν κτισμένος σε πεδινή περιοχή, η οποία τον περισσότερο καιρό είναι πλημμυρισμένη με στάσιμα νερά που δεν επιτρέπουν στον επισκέπτη να περιηγηθεί στο χώρο. Μόνο ο αναστηλωμένος κίονας προδίδει τουλάχιστον το μεγάλο μέγεθος του ναού.

Η περιοχή του Αρτεμισίου βρίσκεται στα περίχωρα του σημερινού Σελτσούκ, κάτω από το λόφο όπου δεσπόζει το κάστρο του

Αγιασολούκ και ο Ναός του Αγίου Ιωάννη Θεολόγου. Στην Αρχαιότητα, η περιοχή αυτή βρισκόταν κοντά στη θάλασσα, όμως οι προσχώσεις του Κάστρου έχουν αλλάξει εντελώς το τοπίο. Όταν οι Έλληνες άποικοι έφτασαν στην Έφεσο βρήκαν στο χώρο αυτόν τη λατρεία μιας γυναικείας θεότητας που σχετιζόταν με τη γονιμότητα, τη φύση και τον ζωικό κόσμο (πόντια θηρών). Στα χαρακτηριστικά της αναγνώρισαν την Αρτεμη, κι έτσι η λατρεία στο χώρο συνεχίστηκε. Η Αρτεμη Εφεσσία, η θεότητα που λατρευόταν στο ιερό, έχει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που οφείλονται σε αυτόν τον θρησκευτικό συγκρητισμό.

Γενική άποψη του αρχαιολογικού χώρου του Αρτεμισίου

❁ Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΗΣ ΕΦΕΣΙΑΣ

Δεν είναι μόνο η αξιοπερίεργη εμφάνιση του αγάλματος της Αρτεμης Εφεσίας που ανακαλεί τις σχέσεις της θεότητας με την Ανατολή. Η ίδια η λατρεία της θεάς και το ιερατείο της δείχνουν ότι η θεότητα του Αρτεμίου είχε ενσωματώσει προγενέστερες λατρείες και θείκες υποστάσεις. Ο επικεφαλής του ιερατείου της θεάς ονομαζόταν Μεγάβυζος, περσική λέξη που σημαίνει αυτόν που δόθηκε από τον θεό, και ήταν εννούχος. Σύμφωνα με τον Στράβωνα, ο Μεγάβυζος επιλεγόταν από μη ελληνικά φύλα. Υπήρχαν κι άλλες τάξεις ιερέων, όπως οι Εσσαίοι, οι Κουρρητες, οι Ακροβάται, καθεμιά από τις οποίες είχε διαφορετικά καθήκοντα στο τυπικό της λατρείας. Στο ιερό αφιερώνονταν επίσης νεαρές παρθένες που υπηρετούσαν τη θεά σαν ιέρειες (αναφέρονται και ως μέλισσες).

Οι γιορτές προς τιμήν της θεάς είχαν οργανωτικό χαρακτήρα. Οι Εφέσιοι αφιέρωναν στις γιορτές έναν ολόκληρο μήνα, ο οποίος ονομαζόταν Αρτεμίσιος, και στη διάρκειά του διεξάγονταν θυσίες, αγώνες, συμπόσια κ.λπ. Το ιερατείο του Αρτεμίου είχε σημαντικό ρόλο, όχι μόνο θρησκευτικό αλλά και οικονομικό και πολιτικό, αφού διαχειριζόταν τη τεράστια περιουσία της θεάς και είχε τη δικαιοδοσία να συνάπτει δάνεια προς ιδιώτες.

Η αρχαιότερη τεκμηριωμένη φάση του ιερού τοποθετείται στα τέλη του 8ου αι. π.Χ. και αποτελούνταν από βωμό και ναό χωρίς στέγη, όπου ήταν τοποθετημένο το λατρευτικό ξδανό της θεάς. Ο προσανατολισμός του ιερού είναι προς τα δυτικά, μια ιδιαιτερότητα που παρατηρείται και σε άλλα Ιερά της Αρτεμης. Ο πρώτος αυτός ναός διέθετε περίσπασα από ξυλινούς κίονες, κάτι που τον καθιστά ένα από τα πρωιμότερα παραδείγματα της βασικής μορφής της ελληνικής ναϊκής αρχιτεκτονικής. Τα αφιερώματα του 7ου αι. π.Χ. προδίδουν τον πλούτο των αναθετών: χρυσά και ελεφαντοστέινα ειδώλια, κοσμήματα, νομίσματα από ήλεκτρο. Η σημασία του ιερού και ο πλούτος της πόλης σε αυτή την εποχή δικαιολογούν τις προσπάθειες για αναμόρφωση του ιερού. Οι πηγές αναφέρουν ότι ο Πυθαγόρας, πρώτος τύραννος της Εφέσου, πήρε χρησμό από την Πυθία να χτίσει ένα ναό. Οι διάδοχοί του, Μέλας και Πίνδαρος, ανέλαβαν το πολυδάπανο έργο. Σε αυτή τη φάση αποδίδονται τα κατάλοιπα του λεγόμενου ναού C, που δεν αποπερατώθηκε ποτέ.

Το 561 π.Χ., ο Λυδός βασιλιάς Κροίσος πολιόρκησε την πόλη. Οι κάτοικοι της Εφέσου προσπάθησαν να προστατεύσουν την πόλη τους δένοντάς την με ένα σκοινί από το Αρτε-

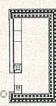
μίσιο. Ο Κροίσος κατέστρεψε την πόλη, όμως σεβάστηκε το Ιερό της Αρτεμης και ανέλαβε να ανεγείρει έναν λαμπρό ναό προς τιμήν της θεάς. Ο ναός αυτός ξεκίνησε να χτίζεται τη δεκαετία 560-550 π.Χ. με αρχιτέκτονες τον Χερσίφωνα από την Κρήτη και τον γιο του Μεταγένη, ενώ θεωρείται πιθανό να συνέβαλε και ο αρχιπέκτονας Θεόδωρος, ο οποίος είχε χτίσει έναν άλλον μεγαλοπρεπή ναό των Αρχαϊκών χρόνων, το Ηραίο της Σάμου. Ο Πλίνιος αναφέρει ότι χρειάστηκαν 120 χρόνια για την αποπεράτωση του ναού, και οι αρχαιολογικές ενδείξεις συνηγορούν ότι ο ναός πρέπει να αποπερατώθηκε πλήρως μόλις το 460 π.Χ. Ο αρχαϊκός ναός, που έχει επικρατήσει να ονομάζεται «ναός του Κροίσου», είχε ως κέντρο τον μικρό ναΐσκο της προηγούμενης φάσης, γύρω από τον οποίο ανεγέρθηκε ένας ανοιχτός σκός με πρόναο και οπισθόδομο, που περιστοιχιζόταν από ένα «δάσος» 127 κίωνων. Οι μαρμάρيني ιωνικοί κίονες ύψους 19 μ. διατάσσονται σε δύο σειρές περιμετρικά του σκου (δίπτερος) και στον πρόναο. Το μήκος αυτού του ναού ήταν περισσότερο από 110 μ., ενώ πολλοί από τους κίονες έφεραν διακόσμηση με ανάγλυφες μορφές περιμετρικά στο κάτω μέρος. Σε έναν από τους ανάγλυφους κίονες που βρέθηκαν στις ανασκαφές, έχει σωθεί η αφιερωματική

επιγραφή του Κροίσου (σήμερα, στο Βρετανικό Μουσείο). Το επιστύλιο του ναού, πάνω από τους κίονες, ήταν κι αυτό μαρμάρινο. Ο κεντρικός λίθος του επιστυλίου υπολογίζεται ότι είχε βάρος 24 τόνους. Ο μύθος έλεγε ότι η ίδια η Αρτεμη τοποθέτησε το υπέρθυρο του ναού. Ο σκός δεν είχε στέγη, όπως συνέβαινε και με τον προκάτοχό του ναΐσκο. Οι κίονες στήριζαν περιμετρική στέγη που ήταν κατασκευασμένη από ξύλο κέδρου. Κοντά στο ναό υπήρχε ιερό άλσος όπου ζούσαν τα άγρια ζώα της θεάς υπό την προστασία του ιερατείου.

Ανασπλωμένος κίονας του Αρτεμίου.

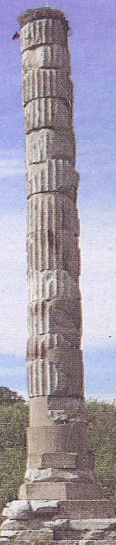

Το Αρτεμίσιο της Αρχαϊκής περιόδου

Το Αρτεμίσιο της Κλασικής περιόδου

© ΙΔΡΥΜΑ ΜΕΙΖΟΝΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

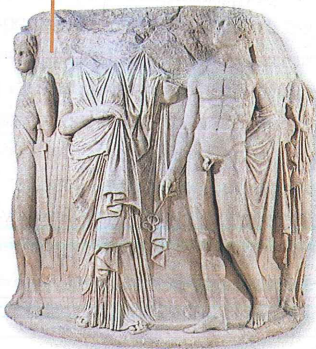

Το 356 π.Χ., όπως παραδίδεται, ο εμπρηστής Ηρόστρατος έβαλε φωτιά στο ναό με αποτέλεσμα να τον καταστρέψει. Αν πράγματι με την ενέργειά του αποσκοπούσε να μείνει το όνομά του αθάνατο στους αιώνες, όπως αναφέρουν οι πηγές, το κατάφερε. Η παράδοση λέει ότι η πυρκαγιά εκδηλώθηκε το βράδυ της γέννησης του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Αμέσως οι Εφέσιοι ξεκίνησαν την ανοικοδόμηση του ναού. Ο νέος ναός χτίστηκε στο ίδιο βασικό σχέδιο του αρχαϊκού ναού, με κάποιες επεκτάσεις: στις προσόψεις προστέθηκε μια κιονοστοιχία ακόμη, ενώ το κρηπίδωμα έγινε ακόμη ψηλότερο, με δέκα τουλάχιστον βαθμίδες. Με τον τρόπο αυτόν, ο ναός γινόταν ακόμη πιο επιβλητικός. Οι κίονες απέκτησαν και πάλι ανάγλυφη διακόσμηση, η οποία ακολουθεί τους καλύτερους

τρόπους της κλασικής γλυπτικής. Τα σωζόμενα ανάγλυφα, που εκτίθενται στο Βρετανικό Μουσείο, αποδεικνύουν ότι στο νεότερο Αρτεμίσιο εργάστηκαν σπουδαίοι καλλιτέχνες. Ο Πλίνιος μας πληροφορεί ότι ο Σκόπας είχε φιλοτεχνήσει έναν από τους ανάγλυφους κίονες στο Αρτεμίσιο της Εφέσου. Του αποδίδεται ο σπόνδυλος που εικονίζει τον Ερμή, μαζί με έναν φτερωτό έρμηβο, να οδηγεί μια γυναίκα, ενώ άλλες δύο μορφές (ίσως η Περσεφόνη και ο Πλούτων) παρακολουθούν. Στο έργο αυτό οι μορφές αποπνέουν την τρυφερότητα και τη γλυκύτητα των πραξίτελειων μορφών.

Οι εργασίες της ανοικοδόμησης του ναού δεν είχαν ολοκληρωθεί όταν ξεκίνησε την εκ-

Βάση κίονα από το Αρτεμίσιο της Εφέσου, περ. 340 π.Χ., Βρετανικό Μουσείο

Ζωφόρος και αναθήματα από το Αρτεμίσιο που εκτίθενται στο Μουσείο του Σελτσούκ.

στρατεία του στην Ανατολή ο Μέγας Αλέξανδρος. Το 334 π.Χ. έφτασε στην πόλη και θυσιάσε στο Αρτεμίσιο. Εντυπωσιασμένος ζήτησε από τους Εφέσιους να αναλάβει εξ ολοκλήρου τα έξοδα της ανοικοδόμησης του ναού, εκείνοι όμως αρνήθηκαν με την κολακευτική αιτιολογία ότι δεν μπορεί ένας θεός να αφιερώσει ναό σε άλλον θεό. Η παράδοση υποδεικνύει ότι η οικονομική ζωή της Εφέσου ήταν τόσο ανθηρή εκείνη την εποχή, ώστε δεν υπήρχε χρεία για την ανάθεση του πολυδάπανου έργου σε κάποιον ευεργέτη.

✿ ΔΙΑΣΗΜΑ ΕΡΓΑ ΤΕΧΝΗΣ ΣΤΟ ΑΡΤΕΜΙΣΙΟ

Οι πηγές αναφέρονται με θαυμασμό όχι μόνο στο ναό και το λατρευτικό άγαλμα της θεάς, αλλά και στα πολυάριθμα αναθήματα που είχαν στηθεί στο ιερό, έργα των μεγαλύτερων καλλιτεχνών της αρχαιότητας. Ανάμεσά τους γλυπτά, όπως η Νύκτα του Ροίκου, ο Απόλλων του Μύρωνα, έργα του Φειδία και του Πραξίτελη, αλλά και σπουδαία ζωγραφικά έργα του Τιμάνθη, του Ζεύξι και του Απελλή.

Ο Πλίνιος μας μεταφέρει την παράδοση ότι η Έφεσος προκήρυξε καλλιτεχνικό διαγωνισμό για την κατασκευή αγάλματος Αμαζόνας. Σε αυτόν έλαβαν μέρος οι πιο έρακοστοί γλύπτες της εποχής: ο Πολύκλειτος, ο Φειδίας, ο Κρησίλας και ο Φράδμιαν ήρθαν στην Έφεσο και φιλοτέχνησαν ο καθένας ένα άγαλμα Αμαζόνας. Προκειμένου να ανακηρυχθεί ο νικητής, οι Εφέσιοι ζήτησαν από τους ίδιους τους γλύπτες να ψηφίσουν τα δύο έργα που θεωρούσαν καλύτερα. Κάθε γλύπτης ψήφισε για πρώτο το δικό του και για δεύτερο καλύτερο όλοι ψηφίσαν την Αμαζόνα του Πολύκλειτου, που κέρδισε έτσι το βραβείο. Πολλά ρωμαϊκά αντίγραφα πληρωμένης Αμαζόνας, που αντιστοιχούν σε τρεις ή τέσσερις τύπους αγαλμάτων, θεωρούνται ότι αντιγράφουν αυτά τα διάσημα γλυπτά του 440-430 π.Χ.

Πιθανώς ο διαγωνισμός να έγινε για να επιλεγεί ο γλύπτης που θα αναλάμβανε να φιλοτεχνήσει τα γλυπτά του μεγάλου βωμού της Άρτεμης, ανάμεσα στα θραύσματα του οποίου βρέθηκε ένα ανάγλυφο με κεφαλή Αμαζόνας.

Το 263 μ.Χ. ο ναός, κατεστραμμένος από σεισμό, παραδόθηκε στην καταστροφική mania των Γόθων, λεπλατήθηκε και πυρπολήθηκε. Επισκευάστηκε προσωρινά, όμως δεν κατάφερε να ξαναβρεί την παλιά του αίγλη. Η επικράτηση της χριστιανικής θρησκείας είχε ως αποτέλεσμα την πλήρη εγκατάλειψη και ερήμωση του σπουδαίου ιερού. Η περιοχή, άλλωστε, απέκτησε μια πολύ σημαντική χριστιανική εκκλησία αφιερωμένη στον Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο.

Νόμισμα ρωμαϊκών χρόνων που εικονίζει το Αρτεμίσιο.

Το πρώτο Μαρτύριο του Αγίου Ιωάννη χρονολογείται στα πρώτα χρόνια διάδοσης του Χριστιανισμού, πιθανώς και πριν από το διάταγμα των Μεδιολάνων, που άνοιξε το δρόμο στη νέα θρησκεία. Ήταν ένα τετράγωνο θολοσκεπές οικοδόμημα που χτίστηκε πάνω από υπόγεια δωμάτια που ταυτίζονταν με τον τάφο του αγίου. Η Έφεσος αποτέλεσε μια από τις κοιτίδες του Χριστιανισμού και για πολλούς αιώνες σημαντική πόλη της βυζαντινής ιστορίας, και αυτό αποτυπώνεται στα μεγαλοπρεπή ερείπια των διαδοχικών Ναών του Ιωάννη του Θεολόγου.

Ο τάφος του Αγίου Ιωάννη και το σύνθηρο της Βασιλικής

Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος

Σύμφωνα με την παράδοση, ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος πέρασε τα τελευταία χρόνια της ζωής του στην Έφεσο. Σε μια πλαγιά του λόφου του Αγιασολούκ, όπου εκτεινόταν νεκρόπολη των Ρωμαϊκών χρόνων, ήδη από τις αρχές του 4ου αι. ανεγέρθηκε μικρό τετράγωνο Μαρτύριο στο σημείο όπου πιστευόταν ότι είχε ταφεί ο Άγιος Ιωάννης. Το σημείο αυτό αποτέλεσε το κέντρο της λατρείας του Αγίου και των διαδοχικών ναών

που χτίστηκαν προς τιμήν του. Οι πηγές αναφέρουν ότι κάθε χρόνο στις 8 Μαΐου, την ημέρα που τιμάται η μνήμη του, από τον τάφο του αναδύοταν μια θαυματουργή σκόνη. Η αίγλη του Αγίου και το θαύμα μετέτρεψε τον τόπο σε ένα από τα μεγαλύτερα προσκυνηματικά κέντρα των χριστιανών ήδη από τον 4ο αι. – κάτι που συνεχίζεται έως τις μέρες μας.

Τον 5ο αι., πιθανώς στα χρόνια του αυτοκράτορα Θεοδοσίου, γύρω από το Μαρτύριο του Αγίου χτίζεται μια σταυροειδής βασιλική με τρία κλίτη. Αργότερα προστέθηκε στη βόρεια πλευρά ένα βαπτιστήριο. Οι μελετητές πιστεύουν ότι ο τύπος του ναού είναι άμεσα επηρεασμένος από το Ναό των Αγίων Αποστόλων, που είχε χτίσει στην Κωνσταντινούπολη ο Μέγας Κωνσταντίνος. Οι τέσσερις βραχίονες της βασιλικής απλώνονται ακτινωτά γύρω από το προϋπάρχον Μαρτύριο και διαιρούνταν σε τρία κλίτη με κιονοστοιχίες. Στην ανατολική κεραία του ναού, σε άμεση επαφή με τον τάφο του Αγίου, είχε τοποθετηθεί το σύνθηρο της βασιλικής. Εδώ συγκεντρώ-

θηκαν για να προσευχηθούν οι πατέρες της Γ΄ Οικουμενικής Συνόδου (431).

Η σημασία του προσκυνηματικού χώρου προσήλκυσε το ενδιαφέρον του αυτοκράτορα Ιουστινιανού, που ανέλαβε να οικοδομήσει έναν μεγαλοπρεπέστερο ναό. Για τις ανάγκες του φιλόδοξου οικοδομικού προγράμματος του Ιουστινιανού, που χρειάστηκε περισσότερα από 35 χρόνια για να ολοκληρωθεί, καταδαφίστηκε ο προηγούμενος ναός και διαμορφώθηκε όχι μόνο ο νέος μεγαλύτερος (130x70 μ.), αλλά και ο περιβάλλων χώρος. Αλλωστε, η

Κιονοστοιχία του βορείου κλίτους της Βασιλικής

Ισχυρός αναλημματικός τοίχος συγκρατεί το χώρο του Αιθρίου.

συρροή πλήθους προσκυνητών επέβαλλε την αύξηση του μεγέθους του ναού.

Ο ναός χτίστηκε στα πρότυπα της Αγίας Σοφίας της Κωνσταντινούπολης, στον τύπο του ελεύθερου σταυρού με στέγαση από θόλους και τρούλους. Ο νέος ναός διέθετε επίσης νάρθηκα, εξωνάρθηκα και αίθριο. Το αίθριο, που περιβάλλεται από στοές στις τρεις πλευρές του, στηριζόταν πάνω σε θολωτές κατασκευές που είχαν κατασκευαστεί για να προεκταθεί το ναϊκό συγκρότημα σε μια πλαγιά του λόφου με έντονη κλίση. Οι κατασκευές αυτές είναι και σήμερα ορατές. Στα χρόνια που κατασκευάστηκε, το αίθριο προσέφερε εξαιρετική θέα στο λιμάνι της Εφέσου.

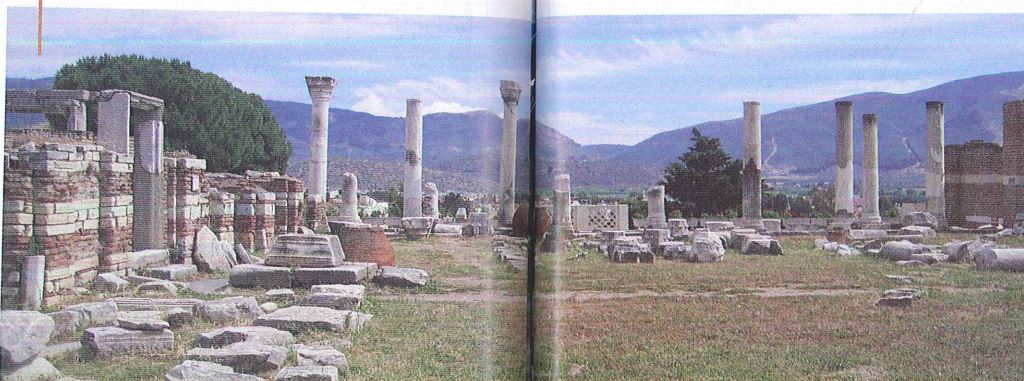
Η πολυδάπανη κατασκευή περιλάμβανε και άλλους αναλημματικούς τοίχους που δημιουρ-

Η Βασιλική του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου

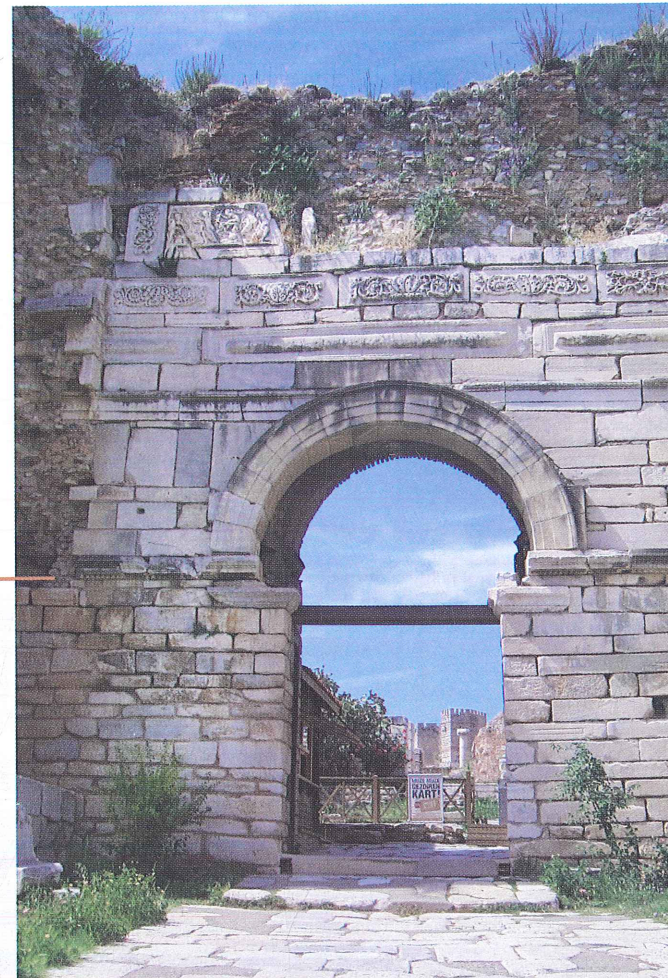
γούσαν ένα ενιαίο επίπεδο όπου εκτεινόταν ο ναός με τα προσκίσιματά του. Πάνω σε αυτούς τους αναλημματικούς τοίχους πάτησαν τα τείχη που χτίστηκαν τον 8ο και τον 13ο αι. για την αντιμετώπιση των Αράβων και των Σελτζούκων επιδρομών, για τα οποία χρησιμοποιήθηκε πολύ αρχαίο οικοδομικό υλικό. Η είσοδος στον αρχαιολογικό χώρο σήμερα γίνεται μέσω μιας μνημειώδους πύλης του τείχους του Αγιασολούκ. Η χρήση αρχαίων αρχιτεκτονικών μελών είναι εμφανής στην πύλη. Μάλιστα, η παρανάγνωση από τους περιηγητές της παράστασης αρχαίου αναγλύφου που βρίσκεται εντοιχισμένο πάνω από την πύλη, της έδωσε το σημερινό της όνομα, Πύλη των Διωγμών. Ανεβαίνοντας από την Πύλη των Διωγμών,

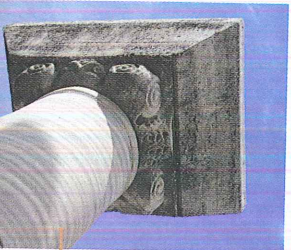
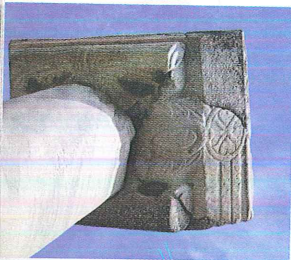
Το αίθριο του Ναού του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου

ο επισκέπτης περνά από έναν χώρο που κατά τα Βυζαντινά χρόνια αποτελούσε συνοικία με κατοικίες και εργαστήρια. Τα εντυπωσιακά κατάλοιπα της βασιλικής, μερικώς αναστηλωμένα, προέρχονται κυρίως από τον ιουστινιάνειο ναό. Στεκόμενος στο Μαρτύριο του Αγίου Ιωάννη, που περιβάλλεται από τέσσερις μαρμαρινούς κίονες, ο επισκέπτης μπορεί να αντιληφθεί το μέγεθος και την πολυτέλεια του αρχικού ναού, που χρησιμοποιούνταν έως το 1304, όταν το Αγιασολούκ έγινε μέρος του εμιράτου του Αϊδινίου. Το Μαρτύριο του Αγίου Ιωάννη βρίσκεται στο σημείο ένωσης των δύο άνωσων κεραιών του σταυρού που διαμορφώνουν την κάτοψη της βασιλικής. Το μακρύ σκέλος του σταυρού στεγαζόταν με τέσσερις θόλους, ενώ άλλοι δύο στέγαζαν τις εγκάρσιες κεραιές

Πύλη των Διωγμών

Κιονόκρανα και ψηφιδωτό του Ναού του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου

του σταυρού. Οι τρούλοι στηρίζονταν στους ογκώδεις πεσσούς που διατηρούνται ακόμη και βοηθούν να αναπαραστήσει κάποιος νοερά το σχέδιο του ναού. Ανάμεσα στους πεσσούς βρίσκονταν διάφορες τοξοστοιχίες με μαρμάρινους κίονες και ιωνίζοντα κιονόκρανα με μικρές έλικες. Σε κάποια επιθήματα κιονοκράνων έχουν χαρακτεί ανάγλυφα μονογράμματα της αυτοκράτειρας Θεοδώρας, συζύγου του Ιουστινιανού. Η χρήση του μαρμάρου είναι έντονη: μαρμάρινα κατώφλια και περίθυρα, μαρμάρινα θωράκια, μαρμάρινη επένδυση στα κατώτερα μέρη των τοίχων. Ο ναός είχε πλούσια

εικονογράφηση και ψηφιδωτά, από τα οποία σώζονται μόνο σπαράγματα.

Ανατολικά του Μαρτυρίου βρίσκεται το σύνθηρο, από την κορυφή του οποίου είναι ορατά τα κατάλοιπα του ανατολικού τμήματος της βασιλικής με την αψίδα και τα παστοφόρια, απ' όπου κλίμακες οδηγούσαν στα υπερώα. Στο νάρθηκα του ναού σώζονται ίχνη από τη μετατροπή του ναού σε τζαμί από τους Σελτζούκους. Στα δυτικά βρίσκεται το αίθριο του ναού, απ' όπου μπορεί κανείς να δει το τζαμί του Isa Bey, ένα από τα αξιοθέατα του Σελτσούκ. Από το αίθριο είναι επίσης ορατή η περιοχή του Αρτεμισίου, αλλά και η κοιλάδα του ποταμού Κάυστρου.

Το τζαμί Isa Bey και στο βάθος το Αρτεμίσιο

Στα βόρεια του ναού υπάρχουν ένα βαπτιστήριο και ένα σκευοφυλάκιο. Το βαπτιστήριο αποτελείται από έναν οκταγωνικό θολωτό χώρο όπου τελούνταν οι βαπτίσεις. Σώζονται ακόμα η δεξαμενή βάπτισης στο κέντρο του χώρου, στην οποία οι πιστοί κατέβαιναν με σκαλοπάτια. Το μικρό σκευοφυλάκιο είχε κάτωψη σε σχήμα σταυρού. Εδώ φυλάσσονταν τα πολύτιμα σκεύη και αφιερώματα της εκκλησίας.

Σκευοφυλάκιο

Βαπτιστήριο

Νοτιοανατολικά της βασιλικής βρισκόταν το Επισκοπικό Μέγαρο, στο οποίο διέμενε ο επίσκοπος από τον 7ο αι., όταν η επισκοπική έδρα μεταφέρθηκε στον Άγιο Ιωάννη από τη βασιλική της Παναγίας στην κάτω πόλη της Εφέσου.

ΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΤΟΥ Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Οι πρώτες ανασκαφές στο μνημείο πραγματοποιήθηκαν το 1921 από τον σημαντικό Έλληνα αρχαιολόγο Γεώργιο Σωτηρίου (1880-1965), μετέπειτα διευθυντή του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου, πανεπιστημιακού καθηγητή και μέλους της Ακαδημίας Αθηνών. Είχε προηγηθεί η ταύτιση των ορατών καταλοίπων με το Ναό του Αγίου Ιωάννη από τον Έλληνα αρχαιολόγο και θεολόγο Γεώργιο Λαμπάκη. Με χρηματοδότηση της Υπατης Αρμοστείας της Σμύρνης, ο Γ. Σωτηρίου ανέλαβε επικεφαλής της ανασκαφής που διεξήγαγε η Αρχαιολογική

Εταιρεία. Η ανασκαφή έφερε στο φως μεγάλα τμήματα της ιουστινιάνειας βασιλικής, όμως οι εργασίες διακόπηκαν απότομα το 1922 εξαιτίας της Μικρασιατικής Καταστροφής. Οι ανασκαφές συνεχίστηκαν μετά το 1927 από Αυστριακούς αρχαιολόγους με επικεφαλής τον καθηγητή J. Keil. Το 1957 το μνημείο άρχισε να αναστηλώνεται, ενώ οι ανασκαφές συνεχίζονται έως σήμερα.

Εταιρεία. Η ανασκαφή έφερε στο φως μεγάλα τμήματα της ιουστινιάνειας βασιλικής, όμως οι εργασίες διακόπηκαν απότομα το 1922 εξαιτίας της Μικρασιατικής Καταστροφής. Οι ανασκαφές συνεχίστηκαν μετά το 1927 από Αυστριακούς αρχαιολόγους με επικεφαλής τον καθηγητή J. Keil. Το 1957 το μνημείο άρχισε να αναστηλώνεται, ενώ οι ανασκαφές συνεχίζονται έως σήμερα.

ΜΟΥΣΕΙΟ ΕΦΕΣΟΥ

Το Μουσείο της Εφέσου βρίσκεται στο κέντρο του Σελτσούκ. Ιδρύθηκε για να στεγάσει τα ευρήματα από τις ανασκαφές της Εφέσου, καθώς έως τότε πολλά σημαντικά τεχνουργήματα είχαν ήδη μεταφερθεί στη Βιέννη, όπου εκτίθενται στο Μουσείο Εφέσου και στο Μουσείο Ιστορίας της Τέχνης, στο Βρετανικό Μου-

σειο, αλλά και στα Αρχαιολογικά Μουσεία της Σμύρνης και της Κωνσταντινούπολης. Έλαβε τη σημερινή του μορφή το 1983. Η πρώτη αίθουσα του Μουσείου είναι αφιερωμένη στα ευρήματα από τις ανασκαφές των ρωμαϊκών οικιών της Εφέσου. Ιατρικά εργαλεία, γυάλινα σκεύη, έπιπλα, κοσμήματα, γλυπτά έργα που κοσμούσαν τα ιδιωτικά

δωμάτια εκτίθενται στην αίθουσα αυτή. Εκχωρίζεται η κεφαλή Έρωτα, έργο των Ρωμαϊκών χρόνων που αντιγράφει τον σπουδαίο στην αρχαιότητα Έρωτα του Λυσίππου. Οι εικονι-

στικές προτομές της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής οικογένειας είναι συχνά ευρήματα σε μια εποχή κατά την οποία είναι διαδεδομένη η λατρεία του αυτοκράτορα και δεδομένη η αφοσίωση των ευγενών στο πρόσωπό του.

Σαρκοφάγοι στον εξωτερικό χώρο του Μουσείου Εφέσου στο Σελτσούκ

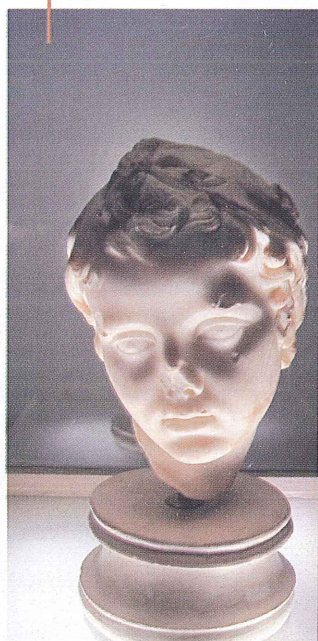

Ιατρικά εργαλεία

Γενική άποψη της πρώτης αίθουσας του Μουσείου Εφέσου

Η κεφαλή Έρωτα, αντίγραφο έργο του Λυσίππου

Τιβέριος

Μάρκος Αυρήλιος

Λιβία

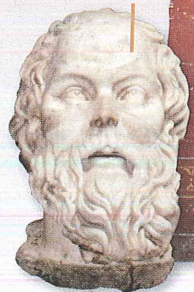
Το χάλκινο αγαλμάτιο Αιγύπτιου ιερέα, με τη χαρακτηριστική ακαμψία του, είναι το μόνο εύρημα της αίθουσας που χρονολογείται στον 6ο αι. π.Χ. Προφανώς αποτελεί προϊόν εμπορικών συναλλαγών της Εφέσου με την Αλεξάνδρεια.

Αναπαράσταση του «δωματίου του Σωκράτη» από το οικιστικό συγκρότημα της Εφέσου

Εκχωρίζουν οι εικονιστικές κεφαλές του αυτοκράτορα Τιβερίου και της μητέρας του Λιβίας και η ωραία προτομή του Μάρκου Αυρηλίου.

Στο βάθος της αίθουσας υπάρχει η αναπαράσταση του «δωματίου του Σωκράτη» από το οικιστικό συγκρότημα 2 της Εφέσου, με τις τοιχογραφίες, το ψηφιδωτό δάπεδο, τα έπιπλα και την κόγχη στον τοίχο με το άγαλμα της Αρτεμης ως κυνηγού.

Μικρή προτομή του Σωκράτη

Τοιχογραφία με τον Σωκράτη

Η δεύτερη αίθουσα φιλοξενεί γλυπτά που κοσμούσαν τις κρήνες, τα νυμφαία και άλλες μνημειακές κατασκευές της Εφέσου. Τα γλυπτά είναι ρωμαϊκά, όμως τα περισσότερα αντιγράφουν γνωστά πρότυπα της Κλασικής και Ελληνιστικής εποχής, με προτίμηση στην περγαμνή μαρμάρινη γλυπτική.

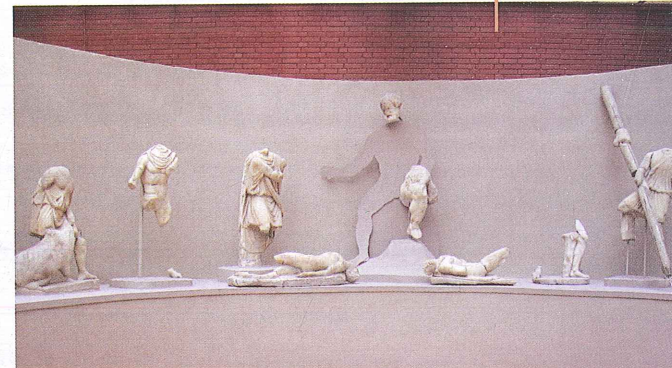
Στο κέντρο της αίθουσας δεσπόζει ένας υπερφυσικού μεγέθους πολεμιστής που αναπαύεται. Πρόκειται για την προσωποποίηση του ποταμού της Εφέσου Μάρνα, και βρέθηκε στην κρήνη στην Πλατεία του Δομιτιανού. Ανακαλεί τους θνήσκοντες Γαλάτες των περγαμνών αναθημάτων, που αντιγράφηκαν κατά κόρον στον ρωμαϊκό κόσμο.

Αυτός ο υπερφυσικού μεγέθους πολεμιστής είναι προσωποποίηση του ποταμού Μάρνα.

Στα αριστερά της αίθουσας θα δείτε ένα εντυπωσιακό σύμπλεγμα του Οδυσσέα και των συντρόφων του να τυφλώνουν τον Πολύφημο. Τα γλυπτά βρέθηκαν στην Κρήνη του Δομιτιανού, ένα ημικυκλικό Νυμφαίο που έδινε την αίσθηση της σπηλιάς. Τα γλυπτικά συμπλέγματα σε στήλαια και η προσπάθεια να αποδοθούν με θεατρικό τρόπο είναι συχνή στα ρωμαϊκά χρόνια. Η κίνηση των μορφών και η τοποθέτησή τους στο χώρο προσπαθούσε να δώσει την εντύπωση ότι πρόκειται πράγματι για τη σπηλιά του Πολύφημου. Στο κέντρο βρισκόταν η υπερφυσική μορφή του Κύκλωπα, ο οποίος παριστάνεται καθιστός και στραμμένος προς τον Οδυσσέα που του προσφέρει κύπελλο με κρασί. Ένας σύντροφος του Οδυσσέα μεταφέρει τον ζώομορφο

Σύμπλεγμα του Οδυσσέα και των συντρόφων του που τυφλώνουν τον Πολύφημο.

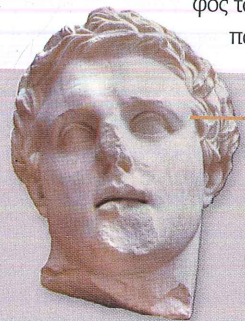

ασκό με το κρασί που χρησιμοποίησαν για να μεθύσουν τον Κύκλωπα. Στην άλλη πλευρά της σύνθεσης δύο σύντροφοι του Οδυσσέα μεταφέρουν τον πάσσαλο που θα χρησιμοποιήσουν για να τυφλώσουν τον Πολύφημο. Δύο νεκροί πολεμιστές, που θεωρούνται οι σύντροφοι του Οδυσσέα που έχουν σκοτωθεί από τον Πολύφημο, αντιγράφουν τις μορφές των Γαλατών πολεμιστών της περγαμνής σχολής γλυπτικής. Τα γλυπτά θεωρείται ότι φιλοτεχνήθηκαν στο β' μισό του 1ου αι. π.Χ. για άλλο μνημείο και επανατοποθετήθηκαν έναν αιώνα μετά σε δεύτερη χρήση στην Κρήνη του Δομιτιανού, όπου και βρέθηκαν κατά τις ανασκαφές.

Τα αγάλματα του Διονύσου, του Σατύρου, της Αφροδίτης που κρατά κοχύλι και μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας προέρχονται από την Κρήνη του Τραϊανού, το εικονογραφικό πρόγραμμα της οποίας συνδυάζει την αποθέωση του αυτοκράτορα με τους θεούς και ήρωες της πόλης. Το άγαλμα του γυμνού Διονύσου τον παρουσιάζει νεαρό στον τύπο του αθλητή, με σφριγηλό κορμί και λείο δέρμα. Στο κεφάλι φορά στεφάνι κισσού, ενώ δύο πλόκαμοι από τα μαλλιά του πέφτουν στους ώμους. Σύμφωνα με τη συνήθεια της ρωμαϊκής γλυπτικής, ο Σάτυρος παρουσιάζεται ως αγένειος νέος. Ο σύντροφος του Διονύσου ξαπλώνει ναυαγικά πάνω σε δορά πάνθηρα. Εντυπω-

Διόνυσος

Κεφαλή
Λυσιμάχου

Σάτυρος

σιακή είναι και η μορφή του Ανδρόκλου, του οικιστή της πόλης, που παρουσιάζεται με τη χλαμύδα του κυνηγού σε υπόμνηση του ιδρυτικού μύθου της πόλης. Τέλος, η ημίγυμνη Αφροδίτη που κρατά κοχύλι είναι ίσως από τις πιο ταιριαστές μορφές για την τοποθέτηση σε κρηναίο οικοδόμημα.

Στην άλλη πλευρά της αίθουσας εκτίθενται τα γλυπτά από το Υδρεκδοχείο του Λαικανίου Βάσσου στη νοτιοδυτική γωνία της Δημόσιας Αγοράς της Έφεσου. Η πρόσοψη του Υδρεκδοχείου ήταν διώροφη και έμοιαζε με τα σκηνικά οικοδομήματα των ρωμαϊκών θεάτρων, με σειρές από κόγχες και ναϊσκούς όπου προβάλλονταν τα γλυπτά. Οι δύο κορμοί Τριτώνων, που θυμίζουν

μορφές από το Βωμό της Περγάμου, προέρχονται από τη διακόσμηση του Υδρεκδοχείου. Από εδώ προέρχονται και τα αγάλματα της Αφροδίτης, όπως και η ιδεαλιστική κεφαλή γυναίκας. Τα γλυπτά χρονολογούνται στον 1ο-2ο αι. μ.Χ.

Άξια προσοχής είναι και η κεφαλή του Λυσιμάχου, του βασιλιά της Θράκης που ανοικοδόμησε την Έφεσο κατά τα Ελληνιστικά χρόνια. Η κεφαλή ακολουθεί τη βασιλική εικονογραφία που είχε εισαγάγει στη μακεδονική αυλή ο γλύπτης Λύσιππος φιλοτεχνώντας τα πορτρέτα του Αλεξάνδρου. Το βλέμμα στρέφεται προς τα πάνω, τα μάτια είναι κωμένα βαθιά στις κόγχες, το στόμα μισάνοιχτο και το μέτωπο σφιγμένο.

Η έκθεση των γλυπτών στο χώρο του Μουσείου, και στο κέντρο το άγαλμα της ημίγυμνης Αφροδίτης που κρατά κοχύλι.

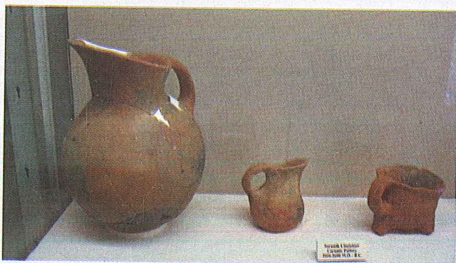
Τρίτωνας

Η επόμενη αίθουσα στεγάζει περιοδικές εκθέσεις και νέα ευρήματα. Στο βάθος της αίθουσας εκτίθενται τα πρόσφατα προϊστορικά ευρήματα που έριξαν φως στην αρχαιότερη κα-

τοίκηση της περιοχής. Στη θέση Çukürçü Höyük, νοτιοανατολικά της αρχαίας πόλης της Εφέσου, βρέθηκε οικιστική εγκατάσταση που χρονολογείται στα τέλη της Νεολιθικής εποχής. Στην προθήκη εκτίθενται εργαλεία και κεραμική της Εποχής του Χαλκού. Σε μια μεγάλη προθήκη υπάρχει η συλλογή των νομισμάτων της Εφέσου, από τα Αρχαϊκά έως τα Ρωμαϊκά χρόνια. Σε κάποια από αυτά εικονίζεται το λατρευτικό άγαλμα της Άρτεμης Εφεσίας.

Ευρήματα της Νεολιθικής εποχής

ΚΟΠΕΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΦΕΣΟ

Η Εφέσος θεωρείται η πρώτη ελληνική πόλη που έκοψε νόμισμα στην Αρχαιότητα. Το αρχαιότερο νόμισμα που βρέθηκε στο Αρτεμίσιο είναι από ήλεκτρο και χρονολογείται στον 7ο αι. π.Χ. (σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο). Στον εμπροσθότυπο εικονίζεται ένα ελάφι, το ιερό ζώο της Άρτεμης, με την επιγραφή ΦΑΝΕΟΣ ΕΜΙ ΣΗΜΑ (είμαι το έμβλημα του Φάνη). Δεν γνωρίζουμε την ιδιότητα του «Φάνεος», πιθανόν να πρόκειται για διοικητικό ή θρησκευτικό αξιωματούχο. Από τον 6ο αι. π.Χ. η πόλη κόβει νομίσματα απεικονίζοντας είτε το ελάφι είτε τη μέλισσα, που σχετιζόταν επίσης με τη λατρεία της Άρτεμης Εφεσίας. Κατά τα Ελληνιστικά χρόνια, στα νομίσματα της πόλης εμφανίζονται η προτομή της Άρτεμης, αλλά και προτομές ηγεμόνων (τουλάχιστον στον εμπροσθότυπο). Στα Ρωμαϊκά χρόνια κάνει την εμφάνισή του το λατρευτικό άγαλμα της Άρτεμης Εφεσίας σε πολλές κοπές, είτε σε χρυσό είτε σε χαλκό, ενώ κόβονται και αναμνηστικά νομίσματα για τις νεοκορίδες της πόλης, στα οποία εικονίζονται οι ναοί της αυτοκρατορικής λατρείας.

Στην αυλή του Μουσείου εκτίθενται γλυπτά, αρχιτεκτονικά μέλη και στήλες. Σημαντικά ευρήματα είναι η σαρκοφάγος και αρχιτεκτονικά μέλη από το Μουσολείο του Μπελεβί. Το Μουσολείο ήταν ένα μεγαλόπρεπο ταφικό μνημείο στο δρόμο που οδηγούσε από την Εφέσο στις Σάρδεις. Χτίστηκε στα τέλη του 4ου ή στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. Πολλοί μελετητές πιστεύουν ότι το έχτισε ο ίδιος ο Λυσιμάχος για να ταφεί εκεί. Η σαρκοφάγος έχει τη μορφή κλίνης. Το κάλυμμά της είναι πλαστικά διαμορφωμένο με τη μορφή του στρώματος και των κλινοσκεπασμάτων της κλίνης πάνω στην οποία μισοξαπλώνει ενδεδυμένος άν-

δρας. Το κάτω μέρος της σαρκοφάγου απεικονίζει την ξύλινη κλίνη, χαμηλό τραπέζι και υποπόδιο. Η κλίνη διακοσμείται με ανάγλυφη ζωφόρο από Σειρήνες που παίζουν αυλούς και κιθάρες.

Η επόμενη αίθουσα φιλοξενεί ευρήματα από τάφους, μεταξύ των οποίων τα ευρήματα μυκηναϊκών τάφων στην περιοχή της Εφέσου και ευρήματα από τους παλαιοχριστιανικούς τάφους στη νεκρόπολη του Σππλαιίου των Επτά Παιδών. Η μυκηναϊκή κεραμική και τα ξιφη είναι σημαντικά ευρήματα για τη χρονολόγηση της άφιξης των πρώτων αποίκων από τον ελλαδικό χώρο στην Εφέσο.

Σαρκοφάγος Μπελεβί στην αυλή του Μουσείου

Η επόμενη αίθουσα είναι αφιερωμένη στην Αρτεμη Έφεσια. Στο κέντρο της αίθουσας βρίσκεται μια αναπαράσταση του μεγάλου Ναού της Αρтемης, ενώ τις δύο άκρες καταλαμβάνουν δύο μεγάλα αγάλματα της θεάς, που βρέθηκαν στο Πρυτανείο της Εφέσου. Είναι ρωμαϊκές αντιγραφές του λατρευτικού αγάλματος της θεάς που βρισκόταν στο Αρτεμίσιο και θεωρούνταν το πιο λαμπρό λατρευτικό άγαλμα στην ανατολική Μεσόγειο. Το πρωτότυπο λέγεται ότι είχε κατασκευαστεί από τον γλύπτη Ένδοιο τον 6ο αι. π.Χ., θα ακολουθούσε όμως το πρότυπο του αρχικού λατρευτικού ξοάνου της θεάς. Η μορφή του είναι αξιοπερίεργη. Η θεά παριστά-

νεται όρθια, μετωπική με άκαμπτα τα πόδια και τους βραχίονες τεντωμένους μπροστά. Στην κεφαλή φορά πόλο, ο οποίος στο ένα από τα δύο αγάλματα είναι πολύ ψηλός και αναπαριστά την πρόσοψη του ναού της θεάς. Ο επενδύτης, το στενό ένδυμα που περιβάλλει τα πόδια του αγάλματος, όπως και η διαιδαλική κόμμωση, είναι κατάκοσμα με ανάγλυφα ημίτομα ζώων και φανταστικών όντων που διατάσσονται σε σειρές. Το πιο χαρακτηριστικό στοιχείο του αγάλματος είναι οι πολυάριθμοι μαστοί που καλύπτουν το πάνω μέρος του σώματος της θεάς. Νεότερες έρευνες θεωρούν ότι δεν πρόκειται για μαστούς αλλά για όρχεις από τους ταύρους που θυσιάζονταν στη θεά και μετά κρεμιούνταν στο άγαλμά της, ως σύμ-

βολο γονιμότητας και αναγέννησης. Τα ζώα που συνοδεύουν τη θεά υπενθυμίζουν την καταγωγή της από την «πότνια θηρών».

Στις προθήκες της αίθουσας υπάρχουν πολυάριθμα αφιερώματα των πιστών στο ιερό της θεάς. Μεταξύ αυτών και το χρυσό αγαλμάτιο ιέρειας του 7ου αι. π.Χ., με τη σχηματική απόδοση που είναι χαρακτηριστική της αρχαϊκής πλαστικής.

Η τελευταία αίθουσα του Μουσείου είναι αφιερωμένη στην αυτοκρατορική λατρεία, με πορτρέτα Ρωμαίων αυτοκρατόρων και τμήματα του γλυπτού διακόσμου ιερών που ήταν αφιερωμένα στην αυτοκρατορική λατρεία. Εδώ εκτίθεται

Ζωφόρος που περιέτρεχε τον πρόναο στο Ναό του Αδριανού.

η μικρού μεγέθους ζωφόρος που περιέτρεχε τον πρόναο στο Ναό του Αδριανού, με παράσταση του Ανδρόκλου να σκοτώνει αγριόχοιρο και του αυτοκράτορα να θυσιάζει σε βωμό συνοδευμένος από θεούς, τον Ηρακλή και τις Αμαζόνες.

Η κεφαλή και το αριστερό χέρι από το υπερφυσικό άγαλμα του αυτοκράτορα Δομτιανού βρέθηκαν κοντά στο ναό του αυτοκράτορα. Το άγαλμα υπολογίζεται ότι είχε συνολικό ύψος 7 μ. Υπάρχει επίσης μια εικονιστική κεφαλή του αυτοκράτορα Κόμμοδου και αγάλματα του Αυγούστου και της Λιβίας, στα μέτωπα των οποίων έχουν χαραχτεί σταυροί στα Χριστιανικά χρόνια. Στο βάθος της αίθουσας εκτίθενται τμήματα από τη διακόσμηση του Μνημείου των Πάρθων.

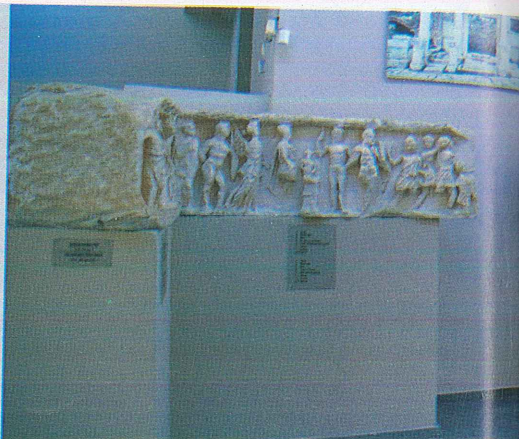

Εικονιστική κεφαλή του αυτοκράτορα Κόμμοδου

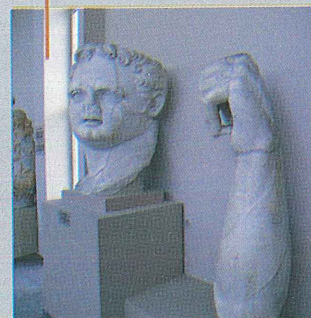
Αγάλματα Αρтемης Έφεσιας, αντίγραφο του μεγάλου λατρευτικού αγάλματος της θεάς

Χρυσό αγαλμάτιο ιέρειας

Κεφαλή και αριστερό χέρι αγάλματος του αυτοκράτορα Δομτιανού

Αύγουστος

Λιβία

✿ ΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟ ΤΩΝ ΠΑΡΘΩΝ

Κατά τις ανασκαφές της Βιβλιοθήκης του Κέλσου, βρέθηκαν εντοιχισμένες σε δεύτερη χρήση πλάκες ζωφόρου με επιβλητική ανάγλυφη διακόσμηση. Είχαν χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή της δεξαμενής που μετέτρεψε τη βιβλιοθήκη σε Νυμφαίο κατά την ύστερη Αρχαιότητα. Οι Αυστριακοί ανασκαφείς είχαν στα χέρια τους ένα άγνωστο μνημείο σε κομμάτια, τα οποία προσπάθησαν να ανασυστήσουν. Η εικονογραφία του μνημείου τους οδήγησε να το ταυτίσουν με το επινίκιο μνημείο που είχε χτιστεί στην πόλη της Εφέσου για να δοξάσει τις νίκες του Ρωμαίου αυτοκράτορα Λούκιου Βήρου εναντίον των Πάρθων (161-166 μ.Χ.) και να διατρανώσει την ευγνωμοσύνη των μικρασιατικών πόλεων για την αποτροπή του βαρβαρικού κινδύνου. Η Έφεσος, άλλωστε, είχε βοηθήσει τα ρωμαϊκά στρατεύματα στη διάρκεια των παρθικών πολέμων. Δεν γνωρίζουμε την αρχική μορφή του μνημείου, όμως η πλούσια διακόσμησή του περιλάμβανε αφηγηματική ζωφόρο και διακοσμητική ζωφόρο με βουκράνια και γιρλάντες. Τα περισσότερα γλυπτά μεταφέρθηκαν στη Βιέννη και εκτίθενται στο Μουσείο Εφέσου, ενώ στο Μουσείο του Σελτσούκ εκτίθενται μόλις τρεις από τις σωζόμενες πλάκες.

Η ζωφόρος αφηγείται τους κυριότερους σταθμούς της ζωής του Λούκιου Βήρου: την υιοθεσία του από τον αυτοκράτορα Αδριανό, ο οποίος όρισε ότι ο Λούκιος Βήρος και ο αδερφός του Μάρκος Αυρήλιος θα συγκυβερνούσαν την αυτοκρατορία, τη νίκη των ρωμαϊκών στρατευμάτων κατά των Πάρθων και το θρίαμβο του Λούκιου Βήρου, τις προσωποποιημένες πόλεις της αυτοκρατορίας που υπήρξαν θέατρα του Παρθικού πολέμου, μεταξύ των οποίων και την Έφεσο, την αποθήωση του Λούκιου Βήρου, ο οποίος ανακηρύχτηκε θεός από τη Σύγκλητο μετά τον πρόωρο θάνατό του το 169 και, τέλος, τη σύναξη των Ολύμπιων θεών. Στις πολυπρόσωπες σκηνές των μαχών έχουν αποδοθεί με ευχέρεια όλες οι στάσεις του σώματος των πολεμιστών και η πολεμική ένταση. Αλλά και στις στατικές σκηνές ο καλλιτέχνης εκμεταλλεύεται το ανάγλυφο για να παρουσιάσει πολυπρόσωπες συνθέσεις, καθώς και τις διαφορετικές στάσεις του σώματος ή των ενδυμάτων για να πλουτίσει το αισθητικό αποτέλεσμα.

Αγιασολούκ-Σελτσούκ

Η πόλη Σελτσούκ (Selcuk), που απλώνεται γύρω από το λόφο του Αγίου Ιωάννη Θεολόγου, πήρε το σημερινό της όνομα το 1914. Έως τότε ονομαζόταν Αγιασολούκ (Ayasoluk), παραφθορά του ονόματος Άγιος Θεολόγος. Πρόκειται για τη συνέχεια του βυζαντινού οικισμού που είχε αναπτυχθεί γύρω από την εκκλησία του Αγίου Ιωάννη. Στις αρχές του 14ου αι. κατελήφθη από τους Οθωμανούς και ανήκε στο βιλαέτι του Αϊδινίου, δεν έχασε όμως τη σημασία του ως εμπορικό κέντρο. Χριστιανοί και μουσουλμάνοι κατοικούσαν στο Αγιασολούκ. Οι συνεχιζόμενες προσχώσεις του ποταμού Κάουστρου, που άλλαξαν την τοπογραφία της περιοχής, οδήγησαν σταδιακά στην παρακμή του οικισμού τον 17ο αιώνα. Το ίδιο διάστημα φαίνεται ότι μια επιδημία ελονοσίας έπληξε την πόλη και οδήγησε στην εγκατάλειψή της από τον πληθυσμό. Όταν έφτασε στην περιοχή ο

περιηγητής Εβλιγιά Τσελεμπιά, το 1671, το Αγιασολούκ ήταν ένα μικρό χωριό χωρίς ιδιαίτερη σημασία.

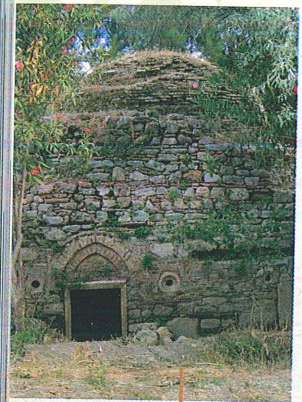
Η δημιουργία σιδηροδρομικού σταθμού της γραμμής Σμύρνη-Ντενιζλί στο Αγιασολούκ, στη διάρκεια του 19ου αι., επανέφερε τη ζωή στην περιοχή, που ξανάγινε σημαντικό κέντρο για την εμπορική διακίνηση. Τα προϊόντα της περιοχής μεταφέρονταν στη Σμύρνη με το σιδηρόδρομο και πωλούνταν. Στα τέλη του 19ου αι. ήρθαν εδώ μετανάστες από τα νησιά του Αιγαίου και κυρίως από τη Σάμο, ενώ το 1912 ήρθαν εδώ πρόσφυγες από τη Μακεδονία. Μουσουλμάνοι και χριστιανοί κάτοικοι συμβίωσαν αρμονικά έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οπότε άρχισαν οι πρώτες διώξεις του ελληνικού στοιχείου.

Εικόνες από το Σελτσούκ

Το κάστρο στο λόφο του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου (Αγιασολούκ)

Στις 22 Μαΐου 1919 το χωριό καταλήφθηκε από τα ελληνικά στρατεύματα, ενώ τον Αύγουστο του 1922 οι χριστιανοί ορθόδοξοι κάτοικοι του Αγιασολούκ εγκατέλειψαν τα σπιτία τους. Πολλοί από αυτούς κατέφυγαν στη γειτονική Σάμο. Στις 8 Σεπτεμβρίου 1922 οι τουρκικές δυνάμεις κατέλαβαν το χωριό και μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών εγκαταστάθηκαν εδώ μουσουλμάνοι που έφυγαν από την Ελλάδα.

Σήμερα το Σελτσούκ είναι και πάλι ένας ακμαίος οικισμός, με ντόπια αγροτική παραγωγή και αρκετό τουρισμό. Ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, το Αρτεμίσιο, το τζαμί Isa Bey, το κάστρο του, το μουσείο και τα κατάλοιπα του αρχαίου υδραγωγείου που βρίσκονται στην κεντρική πλατεία του Σελτσούκ, δίπλα στον σιδηροδρομικό σταθμό, είναι τα κυριότερα αξιοθέατα.

Παλιό Χαράμι στο Σελτσούκ

Το Σελτσούκ είναι ακμαίος οικισμός.

Κιρκιντζές

Σε μικρή απόσταση από το Σελτσούκ, φωλιασμένο στην πλαγιά του βουνού, βρίσκεται το γραφικό χωριό Σιριντζε (Sirinçe). Πρόκειται για το ελληνικό χωριό Κιρκιντζές, που αναφέρεται ήδη τον 18ο αι. από τους περιηγητές. Ιδρύθηκε από χριστιανούς κατοίκους του Αγιασολούκ, που εγκατέλειψαν το χωριό τους και μεταφέρθηκαν σε μια απομονωμένη τοποθεσία για να γλιτώσουν από τις επιδρομές των γενίτσαρων.

«Αν υπάρχει αυτό που λέμε παράδεισος το χωριό μας, ο Κιρκιντζές, ήταν ένα δείγμα του. Κοντά στο Θεό ζούσαμε ψηλά ανάμεσα σε κατάφυτα βουνά και ξαγναντεύαμε ολόκληρο τον καρπερό κάμπο της Εφέσου που ήταν δικός μας ίσα με τη θάλασσα». Έτσι περιγράφει η Διδώ Σωτηρίου στο μυθιστόρημά της Ματωμένα Χώματα τον Κιρκιντζέ.

Ο Κιρκιντζές, παρά την πολυτάραχη ιστορία του, έχει παραμείνει σε μεγάλο βαθμό ανέγγιχτος από την εποχή που ήταν αμιγώς ελληνικό χωριό. Οι κάτοικοί του, που υπολογίζονται σε έξι με εννέα χιλιάδες, ήταν Τουρκόφωνοι Έλληνες: «Τούρκους δεν είχαμε στο χωριό – κι ας ήτανε τα Τούρκικα η γλώσσα που μιλούσαμε», γράφει η Διδώ Σωτηρι-

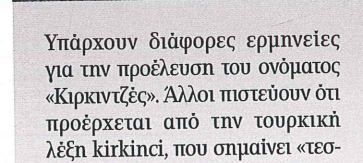
ου προσθέτοντας ότι οι Κιρκιντζιώτες είχαν πάντοτε το βλέμμα τους στραμμένο «στην πατρίδα μας την Ελλάδα».

Εδώ έπτισαν τα μονόροφα ή διώροφα σπίτια τους, όλα με στέγη από κεραμίδια, τα οποία διατηρούνται μέχρι σήμερα, και ασχολήθηκαν κυρίως με τα γεωργικά προϊόντα. Παρήγαγαν λάδι, σύκα, καπνά, μετάξι. Σώζονται οι δύο χριστιανικές εκκλησίες, ο Άγιος Δημήτριος και ο Άγιος Ιωάννης, το σχολείο του χωριού (κτήριο του 20ού αιώνα στην είσοδο του χωριού, σήμερα έχει μετατραπεί σε εστιατόριο), καθώς και το μεγάλο κοινοτικό ελαιοτριβείο, που χρησιμοποιούσαν όλοι οι κάτοικοι του χωριού. Κατά τα σχολικά έτη 1921-22 υπήρχαν τρία σχολεία, το σχολείο αρρένων με 370 μαθητές, το σχολείο θηλέων με 250 μαθήτριες και νηπιαγωγείο με 260 νήπια. Στο σχολείο διδασκόταν η ελληνική γλώσσα.

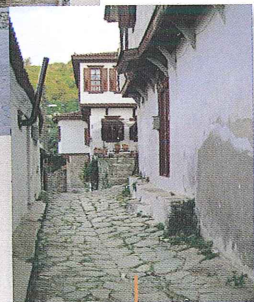
Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, ο ελληνικός πληθυσμός εγκατέλειψε το χωριό και έφτασαν εδώ μουσουλμάνοι πρόσφυγες από την Ελλάδα. Για πολλά χρόνια ήταν ένα φτωχό χωριό, και οι κάτοικοί του ασχολούνταν κυρίως με τη γεωργία. Τα τελευταία χρόνια το χωριό αναπτύσσεται τουριστικά, με ανακαίνιση των παλιών σπιτιών που μετατρέπονται σε υποδειγματικούς ξενώνες.

Το σχολείο του χωριού που σήμερα έχει μετατραπεί σε εστιατόριο.

Υπάρχουν διάφορες ερμηνείες για την προέλευση του ονόματος «Κιρκιντζές». Άλλοι πιστεύουν ότι προέρχεται από την τουρκική λέξη *kirkinci*, που σημαίνει «τεσσαρακοστά», και άλλοι συνδέουν το όνομα με την τουρκική λέξη *kirkince*, που σημαίνει «ασχημούλης». Στα ελληνικά έγγραφα το χωριό αναφερόταν ως «Ορεινή Έφεσος». Μετά την αποχώρηση του ελληνικού πληθυσμού, το χωριό πήρε τη σημερινή του ονομασία *Sirinçe*, που σημαίνει «ομορφούλης».

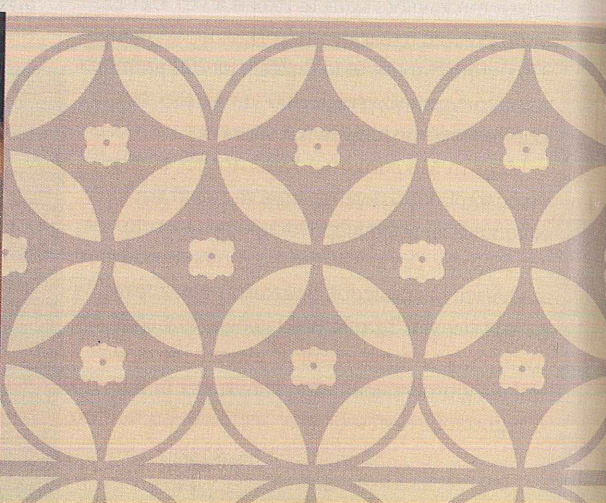
Δρόμος στον Κιρκιντζέ

Γενική άποψη του Κιρκιντζέ

ΞΕΝΑΓΗΣΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΕΦΕΣΟΥ

Το αμφιθεατρικά χτισμένο Κουσάντασι (Νέα Έφεσος) είναι δημοφιλές παραθεριστικό θέρετρο με έντονη νυχτερινή ζωή, που συναγωνίζεται αυτήν της Κωνσταντινούπολης και της Αλικαρνασσού. Στο λιμάνι του είναι πάντα δεμένα πολυτελή κρουαζιερόπλοια. Η λέξη «Κουσάντασι», που σημαίνει «νησί των πουλιών» στα τουρκικά, οφείλεται σ' ένα νησάκι που βρίσκεται στο λιμάνι και ενώνεται με την ξηρά με γέφυρα. Εκεί υπάρχει ένα γενοβέζικο οχυρό του 14ου αι. Γύρω από την πόλη υπάρχουν αμμόδεις παραλίες με πεντακάθαρα και ζεστά νερά. Οι περισσότερες είναι οργανωμένες και έχουν εγκαταστάσεις για όλα τα θαλάσσια σπορ. Από την πόλη και τις

ΓΙΑ ΝΑ ΦΤΑΣΕΙ ΚΑΝΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΦΕΣΟ, μπορεί να πάει αεροπορικά στη Σμύρνη (υπάρχει απευθείας σύνδεση από την Αθήνα) και από εκεί οδικώς στην Έφεσο. Άλλη επιλογή είναι, μέσω Σάμου, και από εκεί με πλοίο στο Κουσάντασι. Από το Κουσάντασι υπάρχουν λεωφορεία για Έφεσο και όχι μόνο. Η Έφεσος και η Πριήνη είναι, εξάλλου, οι κατεξοχήν αρχαιολογικοί χώροι, στους οποίους φτάνει κανείς από το Κουσάντασι. Επίσης, μπορεί να πάει από το Σελτσούκ με τα τουριστικά μίνι-μπας «ντολμούς».

γύρω παραλίες, το πλιοβασιλεμα είναι υπέροχο.

Στα περίχωρα του Κουσάντασι μπορείτε να επισκεφθείτε τον εθνικό δρυμό στη χερσόνησο Dilek (Μυκάλης), που από τους ντόπιους είναι γνωστός ως Milli Park (Εθνικό Πάρκο) και βρίσκεται κοντά στην πόλη Γκιουζέλτοσαμλι, 23 χλμ. νότια από το Κουσάντασι, απέναντι ακριβώς από τη Σάμο. Καλύπτει έκταση 28.000 εκταρίων και εκτείνεται σε όλη τη χερσόνησο της Μυκάλης με τις υπέροχες παραλίες.

Η περιοχή διασώθηκε από την τουριστική οικοδόμηση χάρη στην ανακήρυξή της σε εθνικό δρυμό, αλλά και επειδή αποτελεί απαγορευμένη στρατιωτική ζώνη. Ορι-

σμένα σημεία και παραλίες του δρυμού είναι ανοιχτά στο κοινό. Η περιοχή προσφέρεται για πεζοπορίες. Μία από τις πιο ενδιαφέρουσες είναι η διάσχιση του φαράγγιού Sarikaya, που ξεκινάει από την παραλία Aydinlik και αφού περάσει μέσα από το φαράγγι καταλήγει στην κορυφή Dilek Tepe (1.237 μ.). Από εκεί, μετά από πεζοπορία 4 ωρών, καταλήγει στο χωριό Ντογάνμπιέ, στη νότια πλευρά του βουνού. Στο δρυμό εμφανίζονται συχνά άγρια ζώα, όπως αλεπούδες αγριογούρουνα, τσακάλια, λύγκες, κ.ά. Εδώ φιλοξενούνται και τα τελευταία άγρια άλογα της Τουρκίας και τα σπάνια τοπιτάχ (γατόπαρδοι) της Ανατολίας. Επίσης, η κλωρίδα της περιοχής είναι πλούσια σε είδη.

Από το Κουσάντασι υπάρχουν δρομολόγια με ντολμούς για το δρυμό κάθε μισή ώρα. Επίσης, μπορείτε να πάτε και με το αυτοκίνητό σας, αλλά οι παραλίες και οι δρόμοι όπου έχετε πρόσβαση είναι περιορισμένοι. Η είσοδος στο δρυμό γίνεται με εισιτήριο (άλλο για τους πεζούς, άλλο για τα μοτο-

ποδήλατα και άλλο για τα αυτοκίνητα). Ο εθνικός δρυμός είναι ανοιχτός την άνοιξη και το καλοκαίρι από τις 8 το πρωί έως τις 7 το απόγευμα, και το φθινόπωρο και το χειμώνα από τις 8 το πρωί έως τις 5 το απόγευμα. Το καλοκαίρι υπάρχουν και караβάκια που σταματούν στα καταγάλα

κρυστάλλινα νερά του εθνικού δρυμού· αν είστε τυχεροί, μπορεί να δείτε και δελφίνια να κολυμπούν κοντά σας.

Στην αρχή του Εθνικού Δρυμού Dilek Milli Parki βρίσκεται το όμορφο θέρετρο Γκιουζέλτοσαμλι (=χωριό με όμορφα πεύκα), σ' ένα τοπίο εξαιρετικής ομορφιάς, με όλες τις τουριστικές υποδομές: οργανωμένες παραλίες, εστιατόρια, ξενοδοχεία, κ.λπ.

✿ ΧΡΗΣΙΜΑ ΤΗΛΕΦΩΝΑ ΚΑΙ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ

Εθνικός Δρυμός Χερσονήσου Ντίλεκ (Μυκάλης)

Τηλ. (0090 0256) 646 10 79.

Κουσάντασι - τουριστικές πληροφορίες

Τηλ. (0090 0256) 614 11 03.

Σελτσούκ - τουριστικές πληροφορίες

Τηλ. (0090 0232) 892 69 45.

Μουσείο Εφέσου

Τηλ. (0090 0232) 892 60 10.

Γραφείο Τουριστικών Πληροφοριών Σμύρνης

Akdeniz Mah., 1344, Sk.

Τηλ. (0090) 232 421 35 14, 421 35 45.

Ελληνικό Προξενείο Σμύρνης

Atafürk Caddesi 262 (PO. Box 311)

Τηλ. (0090) 232 421 69 92, 464 31 60-1.

E-mail: hellasconiz@superonline.com

Αεροδρόμιο Σμύρνης

Τηλ. (0090) 232 274 26 26.

Αεροπορικά εισιτήρια για Σμύρνη

www.SunExpress.com

<http://gr.skyscanner.com/flights/gr>

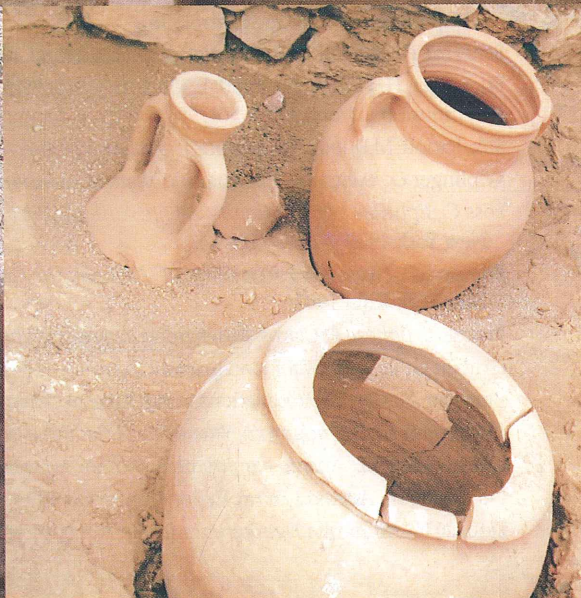
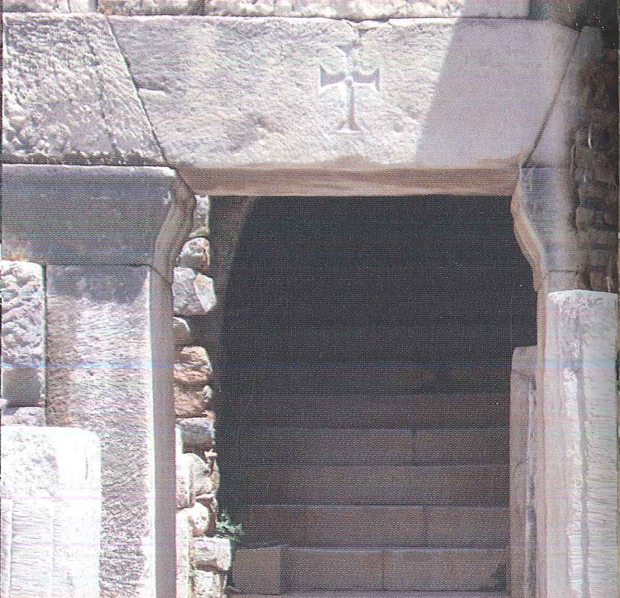
Αεροπορική Εταιρεία Pegasus Airlines

<http://www.kusadasi.net>

www.kusadasi.biz/.../national-park

www.ephesus.us

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Εφεσος, Ιστορία και αρχιτεκτονική*, συλλογικός τόμος, επιμέλεια: Αθ. Σιδερης, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα 2010
- Παράλια Μικράς Ασίας: Αρχαιολογικός Άτλας*, συλλογικός τόμος, επιμέλεια: Παλαιοθόδωρος Δ.-Κουτσούμπα Δ., εκδόσεις Explorer, Αθήνα 2005
- Shariat-Panahi S.-Mohammad T., «Αγιασολούκ», 2002, *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού*, Μ. Ασία, <<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=3381>>
- Σολδάτος Χ., *Η εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του ελληνισμού της Μικράς Ασίας (1800-1922), Α': Η γέννηση και η εξέλιξη των σχολείων*, Αθήνα 1989
- Ιστορία Ελληνικού Έθνους, συλλογικό, Εκδοτική Αθηνών
- Foss Clive, *Ephesus after antiquity: a late antique, Byzantine, and Turkish city*, Cambridge University Press
- Gökovali, Şadan; Altan Erguvan (1982) *Ephesus*, Ticaret Matbaacılık
- Παλαιοθόδωρος Δ., «Εφεσος (Αρχαιότητα)», 2006, *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού*, Μ. Ασία, <<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=4338>>
- Scherrer, P (ed.), *Ephesus. The New Guide*, Istanbul 2000
- Friesinger, H.-Krinzinger, F (eds), *100 Jahre Österreichische Forschungen in Ephesos: Akten des Symposions Wien 1995*. 3 Vol., Wien 1999, Österreichische Akademie der Wissenschaften
- Sakellariou, M.B. (ed.), *La migration grecque en Ionie*, Athènes 1958, Collection de l'Institut Français d'Athènes 17
- Wiplinger G., Wlach G., *Ephesus. 100 Years of Austrian Research*, Vienna-Cologne-Weimar 1996
- Foss C., *Ephesus after Antiquity. A Late Antique, Byzantine, and Turkish City*, Cambridge Mass.-New York 1979
- Friesen S.J., *Twice Neokoros. Ephesus, Asia and the Cult of the Flavian Imperial Family*, Leiden-New York-Köln 1993
- Picard C., *Ephèse et Claros. Rescherches sur les sanctuaires et les cultes se l'Ionie du Nord*, Paris 1922
- Gruben G., *Ιερά και Ναοί των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 2000
- Bammer A., «Recent Excavations at the Altar of Artemis in Ephesus», *Archaeology*, 27, 1974, 202-205
- Νομίσματα και Νομισματικά*, Υπουργείο Πολιτισμού-Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα 2001
- Οικονομίδου Μ., *Αρχαία Νομίσματα*, Εκδοτική Αθηνών 1996
- Γιαλούρης Ν., *Αρχαία Γλυπτά*, Εκδοτική Αθηνών 1994
- Γκιολές Ν., *Βυζαντινή Ναοδομία*, εκδόσεις Καρδαμίτσα 2002